

**Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ
ΤΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ
ΣΤΗΝ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΙ
ΣΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΖΩΗ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ**

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΥΡΤΖΙΟΥ

**Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΗΣ ΕΞΟΔΟΥ
ΤΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΥΠΤΟ ΣΤΗΝ
ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ ΚΑΙ
ΣΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΖΩΗ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ**

ΥΠΟ
ΙΩΑΝΝΗ ΜΟΥΡΤΖΙΟΥ
Ἐπίκουρου Καθηγητῆ Θεολογικῆς Σχολῆς Α.Π.Θ.

Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ σπουδαῖα τμήματα τῆς βιβλικῆς ἱστορίας καὶ θεολογίας καὶ διατρέχει σχεδὸν ὅλη τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, μὲ ἰδιαίτερη θεολογικὴ διάσταση, κυρίως, στὸ προφητικὸ μῆνυμα καὶ τοὺς Ψαλμούς. Στὴν παράδοση τῆς ἐξόδου, ποὺ στὴ σημερινή του μορφή ἔχει ἐνιαία φιλολογικὴ δομή¹, διακρίνουμε τὰ ἐξῆς βασικὰ θέματα-παραδόσεις: τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο², τὴν περιπλάνησή τους στὴν ἔρημο μὲ τὶς θαυματουργικὰς ἐπεμβάσεις τοῦ Θεοῦ (μάννα, ὄρνυκια, ὕδωρ ἐκ πέτρας [Ἐξ. 17, 1-7. Ἄρ. 20, 1-33]), τὴν κλήση τοῦ Μωϋσῆ καὶ τὴν ἀποστολή του ὡς ἐλευθερωτῆ τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ, τὴ Θεοφάνεια στὸ ὄρος Σινᾶ μὲ τὸ θαυμαστὸ γεγονός τῆς φλεγόμενης καὶ μὴ καιόμενης βᾶτου, τὴ σύναψη τῆς «Διαθήκης»,

---

1. Γιὰ τὰ φιλολογικὰ προβλήματα τῆς παράδοσης καὶ γιὰ τὰ διάφορα στάδια σύνθεσής της βλ. Μ. Κωνσταντίνου, «Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ», *Ρῆμα Κυρίου Κραταῖον*, Θεσσαλονίκη 1998, 180.

2. Γιὰ τὴ σύνδεση τῆς παράδοσης τῆς ἐξόδου μὲ τὴ θεολογία τῆς ἀπελευθέρωσης βλ. Ε.Β. Κασσελοῦρη-Χατζηβασιλειάδη, *Φεμινιστικὴ Ἑρμηνευτικὴ. Ὁ παράγοντας «φύλο» στὴ σύγχρονη βιβλικὴ ἑρμηνευτικὴ*, Θεσσαλονίκη 2003, 79 ἔξ. Τὰ γεγονότα τῆς παράδοσης ἀποτελέσαν ἐπίσης τὴ βάση γιὰ τὴ δημιουργία ἰδιαίτερου ρεύματος στοὺς κόλπους τῆς «φεμινιστικῆς θεολογίας», γνωστοῦ ὡς «Κοινότητα τῆς ἐξόδου». Βλ. περισσότερα Μ.Γ. Μαστορογιάννη, *Φεμινιστικὲς ἑρμηνεῖες στὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο (Κριτικὴ θεώρηση)*, Θεσσαλονίκη 2001, 30.

τῆ σιναϊτικῆ νομοδοσίᾳ³ καὶ τῆ θεσμοθέτησιν τοῦ Πάσχα. Στὸ Σινᾶ ὁ Γιαχβὲ γίνεται συγκεκριμένος γιὰ τοὺς Ἰσραηλίτες, ἀποκαλύπτεται μὲ τὸ λόγο του στὸ λαό του (Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Ὡν) καὶ ἡ σχέση μεταξύ Θεοῦ καὶ λαοῦ ὀρίζεται μὲ τὴ σύνναψη τῆς «Διαθήκης» («καὶ λήμψομαι ἑμαυτῶ ὑμᾶς λαὸν ἐμοὶ καὶ ἔσομαι ὑμῶν Θεός» (Ἔξ. 6, 7)⁴). Τὴν περίοδο αὐτὴ θεμελιώνονται βασικῆς ἀρχῆς τῆς βιβλικῆς θεολογίας. Τώρα δίνεται ἔμφασι στὴν ἔννοια τῆς μονοθεΐας καὶ εἶναι ἀποφασιστικὴ ἡ παρουσία καὶ ἡ ἐπέμβασι τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ⁵.

Ἡ παράδοσι τῆς ἐξόδου ἀπέκτησε ἰδιαιτέρη θεολογικὴ διάστασι στὴν προφητεία τῆς Π. Διαθήκης. Τὰ σημαντικὰ ἱστορικὰ γεγονότα της, μὲ τὸ ὑψηλὸ θεολογικὸ περιεχόμενο, πέρασαν στὴ σκέψιν καὶ τὸ κήρυγμα τῶν προφητῶν Ἀμώς, Ὡσηέ, Μιχαία, Πρωτοψαῖα, Ἱερεμία, Ἰεζεκιήλ, Δευτεροψαῖα, Τριτοψαῖα, Βαρούχ⁶, ἀλλὰ καὶ στοὺς Ψαλμοὺς⁷. Ἡ παράδοσι τῆς ἐξόδου πέρασε ἀκόμη, πιθανῶς, ἀπὸ τὴν προφητικὴ γραμματεία καὶ στὴ μεσοδιαθηκικὴ γραμματεία καὶ χρησιμοποιήθηκε, ἀπὸ μιὰ ἰδιαιτέρη ὀπτικὴ γωνία, στὰ Ἀπόκρυφα βιβλία τῆς Π. Διαθήκης. Ἔτσι ἀπαντᾶ στὰ βιβλία: Ἰωβηλαία, Αἰθιοπικὸς Ἐνώχ, Ἀνάληψις Μωϋσέως, Συριακὴ Ἀποκάλυψι τοῦ Βαρούχ⁸.

A. Ἡ παράδοσι τῆς ἐξόδου στὴν Καινὴ Διαθήκη

Οἱ συγγραφεῖς τῆς Καινῆς Διαθήκης ἦταν πεπεισμένοι ὅτι ὁ Θεὸς στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκπλήρωσε ὄλες τὶς προφητείες καὶ τὶς ἐλπίδες τῆς μακρᾶς ἱστορίας τοῦ λαοῦ Ἰσραήλ. Ἡ πίστις ὅτι μιὰ νέα καὶ ὀριστικὴ ἐξοδος ἐκπληρώθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ διατρέχει σχεδὸν ὄλη

3. Γιὰ τὴν ἐνότητα «Σινᾶ» καὶ ἰδιαιτέρη γιὰ τὴ φιλολογικὴ ἀνάλυσί της σύμφωνα μὲ τὰ φιλολογικὰ στρώματα τῆς Πεντατεύχου βλ. E. Zenger, *Die Sinaitheophanie. Untersuchungen zum jahwistischen Geschichtswerk*, Forschung zur Bibel 3, Würzburg 1971.

4. Περισσότερα γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλ. Δ. Καϊμάκη, *Θέματα παλαιοδιαθηκικῆς Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1999, 19 ἔξ.

5. Βλ. Δ. Δόικου, «Τὰ “θαυμαστά” καὶ τὰ “ἐνδοξα” τῆς ἐξόδου», *Χαριστήριον τῶ Παναγιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης κ.κ. Παντελεήμονι τῶ Δευτέρῳ*, Θεσσαλονίκη 1994, 315.

6. Περισσότερα βλ. Ἰ. Μούρτζιου, *Ἡ παράδοσι τῆς ἐξόδου στοὺς προφῆτες τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, Θεσσαλονίκη 2002.

7. Βλ. ἐνδεικτικὰ Ψαλμ. 77, 104, 106.

8. Βλ. περισσοτέρη Σ. Ἀγουρίδη, *Τὰ Ἀπόκρυφα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης*, τ. Α', Ἀθήνα 1980 καὶ Ἰ. Μούρτζιου, ὁ.π., 261 ἔξ.

τὴν Κ. Διαθήκη. Ἐτσι ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου ἀποκτᾶ ιδιαίτερη τυπολογικὴ διάσταση στὴν Κ.Δ. Οἱ «πληγές» τοῦ Φαραῶ, ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης, ἡ πορεία στὴν ἔρημο μὲ τὰ θαυματουργικὰ γεγονότα, ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὸ ὄρος Σινᾶ, ἡ σιναϊτικὴ νομοδοσία, ἡ σύναψη τῆς Διαθήκης ἀνάμεσα στὸ Θεὸ καὶ τὸν Ἰσραὴλ ἐρμηνεύονται τυπολογικᾶ⁹ ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ ἀπὸ τὸν Ἀπόστολο Παῦλο. Στὴ συνέχεια θὰ δοῦμε τὴν παράδοση τῆς ἐξόδου στοὺς Εὐαγγελιστὲς Ματθαῖο, Μάρκο, Λουκᾶ, Ἰωάννη, στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, στὶς Ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, στὴν Α' Πέτρου καὶ στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Στὴ μελέτη μας θὰ προσπαθήσουμε νὰ δείξουμε ὅτι ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου, μὲ τὴν ιδιαίτερη δυναμικὴ της ὡς «νέα ἐξοδος», πέρασε στὴν Κ.Δ., τὴ χρωμάτισε καὶ ἔδωσε ιδιαίτερο νόημα καὶ προοπτικὴ. Ἡ πληθώρα ἐκφράσεων ἢ φραστικῶν σχημάτων ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου, ὅπως θὰ φανεῖ καὶ στὴ συνέχεια, μᾶς κάνει νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου διατηρήθηκε μέσα στὸ χρόνο, ἐπιβίωσε καὶ ἐπέδρασε στοὺς συγγραφεῖς τῶν βιβλίων τῆς Κ.Δ., γεγονὸς φυσικὰ ποὺ ἀποδεικνύει σαφέστατα καὶ τὴν ἐνότητα τῶν δύο Διαθηκῶν.

Τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιο

Στὴν ἐνότητα γιὰ τὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦ ἔχουμε σύντομη ἀφήγηση, ποὺ ἀφορᾷ τὴ φυγὴ στὴν Αἴγυπτο: «Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰησὴφ λέγων· ἐγερεθῆς παράλαβε τὸ

9. Σχετικὰ μὲ τὸν ὄρο «τύπος» ὁ Ν. Μαρσούκας, *Ὁρθοδοξία καὶ Αἵρεση κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἱστορικοὺς τοῦ τέταρτου, πέμπτου καὶ ἕκτου αἰῶνα*, Θεσσαλονικὴ 1981, 37.39, σημειώνει χαρακτηριστικὰ: «Ὁ τύπος τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραὴλ εἶναι τὸ σκαρί, πάνω στὸ ὁποῖο οἰκοδομεῖται ἡ ἱστορία τῆς φανέρωσης τοῦ ἀρχιερέα, βασιλιά καὶ προφήτη Χριστοῦ. Κατὰ συνέπεια οἱ ἱερεῖς, οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ προφῆτες τοῦ Ἰσραὴλ ἔχουν μιὰ καὶ μοναδικὴ ἀναφορά, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ μόνο ὁ ἀληθινὸς Χριστός. Κανεὶς ἀπ' αὐτοὺς δὲν εἶχε τόσο μεγάλη δύναμη «ἐνθεῆς ἀρετῆς», ὅση κατείχε ὁ σαρκωμένος Ἄλογος... Ἡ τυπολογία συνδέει ἱστορικὰ γεγονότα μεταξὺ τους καὶ ἐπισημαίνει τὸ δυναμικὸ προχώρημα ἔτσι ποὺ νὰ συντελεῖται ἡ ὁλοκλήρωση μᾶς ἀρχικῆς πραγματικότητος. Ἡ τυπολογία δὲν περιγράφει καμιά ἐπανάληψη ἴδιων γεγονότων, οὔτε δέχεται τὴν κυκλικὴ φορὰ τῶν πραγμάτων. Τύπος καὶ ἀλήθεια ἀνήκουν στὴ μιὰ ἐνιαία καὶ δυναμικὴ πορεία πρὸς τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἱστορίας τῆς θείας οἰκονομίας». Βλ. ἐπίσης Ἰ. Παναγόπουλου, *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων. Οἱ τρεῖς πρῶτοι αἰῶνες καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ ἐξηγητικὴ παράδοση ὡς τὸν πέμπτο αἰῶνα*, τ. Α', Ἀθήνα 1991, 123 ἐξ. 228 ἐξ. 268 ἐξ. 413 καὶ Ζ. Hamar, «Χάρις πρὸ ἀμετακίνητη καὶ ἀπὸ τὰ βουνά. Μιὰ μεταφραστικὴ, λογοτεχνικὴ, ἐννοιολογικὴ καὶ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν στίχων Ἦσ. 54, 9-10», *ΔΒΜ* 18 (1999), 62 ἐξ.

παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτο... ἵνα πληρωθῆ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· ἔξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου (Μθ 2, 13-15). Ἡ διήγηση τελειώνει μὲ τοὺς λόγους «Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου»¹⁰. Ἔχουμε ἔτσι μιὰ ἀνάμνηση καὶ ἕναν παραλληλισμὸ μὲ τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου.

Ἐρχόμενοι τώρα στὴ βάπτισμα τοῦ Ἰησοῦ βλέπουμε ὅτι τὸ γεγονός ἔχει ἐκτὸς ἀπὸ θεολογικὴ σημασία καὶ συμβολικὸ χαρακτήρα (Μθ 3, 13-17). Ἡ βάπτισμα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι μιὰ ἀνεπανάληπτη διάβαση. Ὁ Ἰησοῦς ὁδηγεῖ τοὺς πιστοὺς, τὸν νέο Ἰσραὴλ, μὲ τὴν βάπτισμα-διάβαση καὶ στὴ συνέχεια διὰ τῆς ἐρήμου στὴν πνευματικὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας¹¹. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ νέος νομοθέτης, ὅπως ἐμφανίζεται στὴν προγραμματικὴ του ὁμιλία ἐπὶ τοῦ ὄρους (Μθ κεφ. 5-7). Ὁ Ματθαῖος θέλει νὰ δείξει ὅτι ἡ ἐκκλησία μὲσω τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Π. Διαθήκης καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελέσει μιὰ συνέχεια τῆς πραγματοποίησης τοῦ θεϊκοῦ σχεδίου μέσα στὴν ἱστορία (ὑπόσχεση-ἐκπλήρωση)¹². Πιο συγκεκριμένα ὑπάρχουν ἀρκετὰ χωρία τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου ποὺ ἀντιστοιχοῦν μὲ χωρία τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου. Αὐτὴ ἡ ἀντιστοιχία ὀφείλεται σαφῶς στὴν ἐπίδραση τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου καὶ θὰ πρέπει νὰ τὴ δοῦμε στὸ πλαίσιο τῆς ἐνότητας τῶν δύο Διαθηκῶν¹³. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τὰ ἑξῆς χωρία: Ἐξ. 34, 29: «δεδοῦξασαι ἡ ὄψις τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου αὐτοῦ» → Μθ 17, 2: «καὶ ἔλαμψεν τὸ

10. Βλ. καὶ Ὡση 11, 1: «Διότι νήπιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγάπησα αὐτὸν καὶ ἐξ Αἰγύπτου μετέκαλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ». Εἰδικότερα ἂν συγκρίνει κανεὶς τὴ μαρτυρία ποὺ δίνει τὸ χωρίο Ὡση 11, 1 σὲ σχέση μὲ τὸ Ὡση 11, 1-7 καὶ κατὰ Ματθαῖον 2, 13-15 καταλήγει στὰ ἀκόλουθα δύο συμπεράσματα, ποὺ ὁδήγησαν καὶ στὴ χρησιμοποίηση τοῦ Ὡση 11, 1 στὸ κατὰ Ματθαῖον. Πρόκειται γιὰ: 1) τὴν προστασία τοῦ Θεοῦ, καὶ 2) τὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Εἰδικότερα:

1) Ἡ προστασία τοῦ Θεοῦ: Ὅπως κάποτε ὁ Θεὸς ἔσωσε τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ τὸ θανάσιμο κίνδυνο τῶν Αἰγυπτίων, ἔτσι καὶ τώρα θὰ σώσει τὸν Υἱὸ του ἀπὸ ἕνα ἄλλο θανάσιμο κίνδυνο.

2) Ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ: Ὁ Ὡση (11, 1) τονίζει μὲ ἔμφαση ὅτι ὁ Θεὸς ἐξέλεξε καὶ ἀποκαλύφθηκε στὸ λαὸ του, ὅταν αὐτὸς ἦταν ἀκόμη ἀνώριμος καὶ στὰ σπάργανα. Συνεπῶς, ὅπως κάποτε ἀποκαλύφθηκε ὁ Θεὸς ὀλοκληρωτικὰ στὸν Ἰσραὴλ, ἔτσι ἀποκαλύπτεται τώρα καὶ στὸν Υἱὸ του. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὸν Ἰσραὴλ καὶ στὸν Υἱὸ του εἶναι μιὰ ἀποκάλυψη παράλληλη καὶ ἀλληλένδετη. Βλ. H.D. Neef, *Die Heilstraditionen Israels in der Verkündigung des Propheten Hosea*, BZAW 169, Berlin 1987, 98. 99.

11. Βλ. Γ. Γρατσέα, *Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς βάσει τῶν πηγῶν*, Ἀθήνα 1968, 159.

12. Βλ. Σ. Ἀγουριδῆ, *Ματθαῖος ὁ Εὐαγγελιστὴς (Διδάσκαλος τῆς ἀρχικῆς καὶ σημερινῆς Ἐκκλησίας)*, Ἀθήνα 2000, 61.

13. Βλ. Χρ. Οἰκονόμου, «Ἡ χρῆσις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπὸ τὸν Ματθαῖο καὶ ἡ μεταφραση παλαιοδιαθηκικῶν χωρίων τοῦ Εὐαγγελίου του», *Βιβλικές μελέτες γιὰ τὸν ἀρχέγονο χριστιανισμό*, Θεσσαλονίκη 1998, 353. 384.

πρόσωπον αὐτοῦ». Ἔξ. 4, 19 ἐξ.: «βάδιζε ἄπελθε εἰς Αἴγυπτον τεθνήκασιν γὰρ πάντες οἱ ζητοῦντές σου τὴν ψυχὴν ἀναλαβῶν δὲ ὁ Μωϋσῆς τὴν γυναῖκα καὶ τὰ παιδία... καὶ ἐπέστρεψεν εἰς Αἴγυπτον → Μθ 2, 20-21: «καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραὴλ τεθνήκασιν γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου... παρέλαβεν τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ εἰσῆλθεν εἰς γῆν Ἰσραὴλ». Ἔξ. 24, 8: «ἰδοὺ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης» → Μθ 26, 28: «τοῦτο γὰρ ἐστὶν τὸ αἷμά μου τῆς διαθήκης»¹⁴.

Τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιο

Ἡ εἰσαγωγή τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Μάρκου μᾶς προσεγγίζει εὐθύς ἀμέσως στὴν παράδοση τῆς ἐξόδου. Ἡ βάπτισις τοῦ Ἰησοῦ ἀναφέρεται στοῦ θέματος τῆς ἐξόδου. Ὅπως ὁ Θεὸς εἶχε ἐκλέξει τὸ λαὸ Ἰσραὴλ ὡς «Υἱὸς του», ἔτσι τώρα ὁ Θεὸς διακηρύσσει ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ Υἱὸς του ὁ ἀγαπητός, ὁ Μεσσίας (Μκ. 1, 11). Ἡ διήγησις τῶν πειρασμῶν ποὺ ἀκολουθεῖ φέρνει πάλι στὴ μνήμη μας τὴν πρώτη ἐξοδο. Ὅπως ἀκριβῶς ὁ Θεὸς ὁδήγησε τὸν Ἰσραὴλ στὴν ἔρημο γιὰ νὰ τὸν δοκιμάσει, ἔτσι καὶ τώρα τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ὁδηγεῖ τὸν Ἰησοῦ στὴν ἔρημο (Μκ. 1, 12). Οἱ πειρασμοὶ τοῦ Ἰησοῦ παρομοιάζονται μετὰ τοὺς πειρασμοὺς στοὺς ὁποίους ὑπέκυψε ὁ Ἰσραὴλ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς σαραντάχρονης ὁδοιπορείας του στὴν ἔρημο. Ἀλλὰ καὶ στὴ μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ (Μκ. 9, 2-8), μετὰ τὰ θεοφανικὰ χαρακτηριστικὰ ποὺ μᾶς παραπέμπουν στὰ γεγονότα τοῦ Σινᾶ, καὶ στὴ Σταύρωση (Μκ. 15, 33-39) ὁ Ἰησοῦς παρουσιάζεται ὡς ὁ νέος Ἰσραὴλ, ὁ νέος Μωϋσῆς, ὁ «πάσχων δοῦλος» τοῦ Θεοῦ ποὺ ὀδεύει πρὸς τὸ πάθος¹⁵.

Εἰδικότερα τὸ παλαιοδιαθηκικὸ ὑπόβαθρο στοῦ κείμενου τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Κυρίου (Μκ. 9, 2-8), ὁδήγησε ἀρκετοὺς ἐρευνητὲς νὰ χαρακτηρίσουν τὴν ἀφήγησις τῆς Μεταμόρφωσης midrash στὰ κεφάλαια Ἔξ. 24 καὶ 34. Τονίστηκε μάλιστα, κάτι πολὺ πιθανό, ὅτι ἡ παρουσίασις ἀποσκοπεῖ στοῦ νὰ ὑπογραμμίσαι τὴν εἰδοποιὸ διαφορὰ τοῦ Κυρίου ἔναντι τοῦ Μωϋσῆ. Ἡ παραλληλότης τῶν δύο αὐτῶν κειμένων εἶναι πραγματικὰ ἀξιοσημείωτη, ὅπως σημειώνει ὁ Σ. Δεσπότης¹⁶:

14. Γιὰ τὰ παλαιοδιαθηκικὰ παραθέματα στοῦ Εὐαγγέλιου τοῦ Ματθαίου καὶ πῶς συγκεκριμένα γιὰ τίς παραπάνω παραλληλίες βλ. R.H. Gundry, *The Use of the Old Testament in St. Matthew's Gospel*, SupNovT XVIII, Leiden 1967.

15. Βλ. Ἰ. Καραβιδόπουλου, *Τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιο*, ΕΚΔ 2, Θεσσαλονίκη 1988, 68. 289.

16. *Ἡ μεταμόρφωσις στοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιου καὶ στίς ἐπιστολὰς τοῦ Παύλου*, Wiesbaden 2000, 22. 23.

6 + 1 ἡμέρες	(~Εξ. 24, 16 Μκ. 9, 2)
ὄρος ὑψηλόν	(~Εξ. 24, 12. 15-18· 34, 3· Μκ. 9, 2)
λευκά ἱμάτια	(~Εξ. 24, 10. Μκ. 9, 3)
νεφέλη	(~Εξ. 24, 15-18· 34, 5· Μκ. 9, 7)
φωνή	(~Εξ. 24, 16· Μκ. 9, 7)
ἀκτινοβολία Μωϋσῆ/Ἰησοῦ	(~Εξ. 34, 29-30. 35· Μκ. 9, 2-3)
φόβος	(~Εξ. 34, 30· Μκ. 9, 6)
ἐκλεκτοὶ παριστάμενοι	(~Εξ. 24, 1· Μκ. 9, 2)
σκηνή	(~Εξ. 26, 1 κ.έ. Μκ. 9, 5)
κατάβαση ἀπὸ τὸ ὄρος	(~Εξ. 34, 29β, [Ο'] Μκ. 9,9)

Εἶναι προφανές ἀπὸ τὰ παραπάνω ὅτι ὁ Εὐαγγελιστὴς χρησιμοποίησε τὰ γεγονότα τοῦ Σινᾶ καὶ τὴν παράδοση τῆς ἐξόδου. Ὁ Εὐαγγελιστὴς θέλησε μὲ ὀρισμένα «σημεῖα» νὰ ὑπερτονίσει τὴν ὑπεροχὴ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς νέας διδασκαλίας ἀπέναντι στοῦ Μωϋσῆ¹⁷.

Τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο

Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου ἀπαντᾷ καὶ στὸν Εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ. Στὸ Μεγαλυνάριο τῆς Θεοτόκου (Λκ 1, 46-55) ἔχουμε ὕμνο ποὺ θυμίζει ἔντονα τὴν ᾠδὴ τοῦ Μωϋσῆ (~Εξ. 15, 1-18): «Καὶ εἶπεν Μαριάμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν κύριον, καὶ ἠγαλλίασεν τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ σωτῆρί μου, ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπεινώσιν τῆς δούλης αὐτοῦ... Ἐποίησεν κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ, διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοία καρδίας αὐτῶν· καθεῖλεν δυνάστας ἀπὸ θρόνων καὶ ὕψωσεν ταπεινοὺς, πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλεν κενούς. ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους, καθὼς ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα». Μέσα ἀπὸ τὸ θεῖο βρέφος θὰ ἐκπληρωθοῦν οἱ ἐπαγγελίες πρὸς τὶς ἐπερχόμενες γενιές («νέα ἐξοδος»), ὅπως ἐκπληρώθηκαν οἱ ἀνάλογες πρὸς τοὺς Ἰσραηλίτες.

Στὴ συνέχεια, στὴ διήγηση γιὰ τὴ Μεταμόρφωση τοῦ Ἰησοῦ στοῦ ὄρους Θαβῶρ διαβάζουμε: «καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἕξαστράπτων. καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωϋσῆς καὶ Ἥλιος, οἱ ὀφθέντες ἐν δόξῃ ἔλεγον τὴν ἐξοδὸν αὐτοῦ ἣν ἤμελλεν πληροῦν ἐν Ἱερου-

17. Βλ. Σ. Δεσπότη, δ.π.

σαλήμ» (Λκ 9, 29-31)¹⁸. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἥλιος, ὁ Νόμος καὶ οἱ προφῆτες, ἦταν παρόντες μαζί με τὸν Ἰησοῦ στὸ ὄρος τῆς Μεταμόρφωσης γιὰ νὰ εἶναι φανερό ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅτι μετὰ τὸ πάθος θὰ ἐρχόταν ἡ ἀνάσταση. Ὁ Ἰησοῦς ἀνήκει ἐκεῖ πού τῶρα ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἥλιος κατοικοῦν. Ὁ Ματθαῖος (17, 3) καὶ ὁ Μάρκος (9, 4) ὁμιλοῦν ἀπλὰ γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Μωϋσῆ καὶ τοῦ Ἥλία, ὁ Λουκᾶς τοὺς προσδιορίζει ἐπιπλέον ὡς «οἱ δύο ἄνδρες». Ὁ Λουκᾶς θέλει νὰ μιλήσει γιὰ τοὺς δύο ἄνδρες με λεπτομέρειες. Ἀναφέρει γι' αὐτοὺς ὅτι ἐμφανίστηκαν με δόξα καὶ μίλησαν γιὰ τὸ θάνατο, τὴν ἔξοδο τοῦ Ἰησοῦ¹⁹, πού θὰ ἐκπληρωνόταν στὴν Ἱερουσαλήμ. Ὁ Λουκᾶς, δηλαδή, δίνει μεγαλύτερη προσοχὴ στὸ Μωϋσῆ καὶ τὸν Ἥλία ἀπ' ὅ,τι ὁ Μάρκος καὶ ὁ Ματθαῖος. Τοὺς ἀποδίδει με ἔμφαση μεγάλη ἐκτίμηση. Μόνο, σύμφωνα με τὸ Λουκᾶ, ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἥλιος ἐμφανίζονται με δόξα, ἔτσι ὥστε οἱ μαθητὲς νὰ μὴ δοῦν μόνο τὴ δόξα τοῦ Κυρίου, ἀλλὰ καὶ τὴ δική τους δόξα²⁰.

Ὁ Λουκᾶς βλέπει τὸ ὑπόβαθρο τῶν παθῶν στὰ ἀνάλογα γεγονότα τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ὅπως εἶναι ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας²¹, ἡ πορεία στὴν ἔρημο, ἡ κατάκτηση τῆς Χαναάν, δηλαδή ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ. Ὁ νέος Ἰσραὴλ πρέπει νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, νὰ διασχίσει τὴ θάλασσα καὶ νὰ προβάλλει μιὰ καινούργια ζωὴ με κυρίαρχο στοιχεῖο τὴν ὑπακοή²². Ὁ Ἰη-

18. Γιὰ τὸ κείμενο βλ. Κ. Ζάρα, «Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀποκαλυπτικῶν καὶ ἡ ἐσχατολογικὴ διάσταση τοῦ δράματος τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὴν ἀφήγηση τοῦ εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ (9, 28-36)», *Τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιο. Προβλήματα φιλολογικὰ, ἱστορικὰ, ἐρμηνευτικὰ, θεολογικὰ*, Βόλος 2003, 119-130.

19. Βλ. Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Εἰς τὸ κατὰ Μάρκον*, PG 72, 653: «Μωϋσῆς καὶ Ἥλιος περιεστηκότες τὸν Ἰησοῦν προσελάλουν ἀλλήλοις τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἐμελλε πληροῦν, φησὶν, ἐν Ἱερουσαλήμ, τοῦτέστι τῆς, μετὰ σαρκὸς οἰκονομίας τὸ μυστήριον, καὶ τὸ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ σωτήριον πάθος...».

20. Γιὰ τὴ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτῆρα, τὸν ἀναστάσιμο χαρακτῆρα τῆς, τὴν ἀνακαινιστικὴ δράση τῆς σὲ ὀλόκληρη τὴ φυσικὴ δημιουργία βλ. Α. Θεοδώρου, «Σωτηριολογικὴ ἐρμηνεία τῆς θείας μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος», *Πόνημα Εὐγνώμων. Τιμητικὸς Τόμος γιὰ Β.Μ. Βέλλα*, Ἀθήνα 1969, 263-286.

21. Στὴν τυπολογία τῆς ἐξόδου τὰ πάθη καὶ ἡ σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ εἶναι τὰ ἀπειλητικὰ κύματα τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας, εἶναι ἡ κατάδυση τοῦ Ἰησοῦ στὰ νερὰ («...βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῆ...» Λκ 12, 50). Ἀκόμη ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς στὴ συνομιλία του με τοὺς γιούς του Ζεβεδαίου («...δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι βαπτισθῆναι;» Μκ 10, 38) ὁμιλεῖ γιὰ τὰ πάθη καὶ τὴ σταύρωσή του σὰν μιὰ κατάδυση καὶ ἔτσι συνδέει τὸν ἑαυτό του με τὰ γεγονότα τῆς ἐξόδου. Βλ. J. Manek, «The New Exodus in the Books of Luke», *NovT* 2 (1958), 15.

22. Ὁ Ἰησοῦς ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτη ὑπακοή στὸ Θεὸ-Πατέρα διὰ τοῦ πάθους, ἡ δὲ ἱστορία τοῦ πάθους δὲν ἀρχίζει με τὴν εἴσοδο στὴν Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ ἐκτείνεται σὲ ὀλόκληρο τὸν

σοὺς ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτη ὑπακοή στὸ Θεὸ-Πατέρα διὰ τοῦ πάθους. Μάλιστα ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς, ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐξόδου τῆς Π. Διαθήκης, θεωροῦσε τὴ σταύρωση καὶ τὴν ἀνάσταση ὡς μιὰ «νέα ἐξοδο». Στὴν ἀφήγηση ποὺ ἀναφέρεται στὴ συνάντηση τοῦ Ἰησοῦ με δύο ἀπὸ τοὺς μαθητές του στοὺς Ἐμμαοὺς, ὁ Ἰησοῦς ξεκινώντας ἀπὸ τὸ Μωϋσῆ –δηλαδή ἀπὸ τὴν ἐξοδο– ἐξήγησε στοὺς μαθητές τὸ νόημα τοῦ μαρτυρίου του («καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωϋσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν διερμήνευσεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἐαυτοῦ» Λκ 24, 27). Τὸ ἴδιο δὲ ἐπανελάβε καὶ «εἰς τοὺς ἔνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς», ὅτι «οὕτως γέγραπται παθεῖν τὸν Χριστὸν καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἱερουσαλήμ» (Λκ 24, 44-47). Ἡ ἐξοδος γιὰ τὸ Λουκᾶ δὲν εἶναι ὁ θάνατος καὶ ἡ σταύρωση τοῦ Ἰησοῦ· εἶναι ἡ ἀνάσταση, ποὺ γιὰ τὴ θεολογία τοῦ Λουκᾶ ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τοῦ λυτρωτικοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς, ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἀναστήθηκε ἀπὸ τοὺς νεκρούς, ἔδειξε τὸ φῶς στοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς ἐθνικούς. Ἡ δικὴ του ἐξοδος, σὲ σύγκριση με αὐτὴ τοῦ Μωϋσῆ ἔχει οἰκουμενικὸ χαρακτήρα, δὲν περιορίζεται χωροχρονικά. Ὁ Μωϋσῆς ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ γιὰ νὰ ὀδηγήσει τοὺς Ἰσραηλίτες ἐξω ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο πρὸς τὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Ὁ Ἰησοῦς ἐκλέχθηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ-Πατέρα γιὰ νὰ ὀδηγήσει τὴ νέα ἐξοδο, ποὺ θὰ εἶναι κοινὴ ἐξοδος καὶ γιὰ τοὺς Ἰουδαίους καὶ γιὰ τοὺς ἐθνικούς, μιὰ ἐξοδος με πανανθρώπινο χαρακτήρα²³.

Τὸ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο

Τὸ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο φαίνεται νὰ εἶναι ἡ τυπολογία τῆς ἐξόδου καὶ ἐν πολλοῖς οἰκοδομεῖται στὴν παράδοση τῆς ἐξόδου²⁴. Ὁ εὐαγγελιστὴς χρη-

ἐπίγειο βίο αὐτοῦ, περατούμενου ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ. Ἔτσι ὀρθὰ ἡ πατερικὴ γραμματεία ἐξέλαβε τὴν ὑπακοή τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀντίβαρο τῆς ἀνυπακοῆς τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, *Κατήχησις* ΙΓ', 6: «Καὶ θέλεις γε πεισθῆναι, ὅτι ἐκῶν ἦλθεν ἐπὶ τὸ πάθος; οἱ λοιποὶ μὲν ἄκοντες ἀποθνήσκουσιν οἱ ἀγνοοῦντες, οὗτος δὲ προέλεγε περὶ τοῦ πάθους· ἰδοὺ παραδίδεται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ σταυρωθῆναι. οἶδας δὲ διὰ τί τὸν θάνατον οὐκ ἔφυγεν ὁ φιλόανθρωπος; ἵνα μὴ ὄλος ταῖς ἁμαρτίαις ἀπόληται ὁ κόσμος. ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ παραδοθήσεται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ σταυρωθήσεται καὶ πάλιν· ἐστήριξε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ πορευέσθαι».

23. Πρβλ. J. Manek, «The New Exodus...», 21.

24. Βλ. J.J. Enz, «The Book of Exodus as a Literary Type for the Gospel of John», *JBL* 76 (1957), 208. Κατὰ τὸν ἔρρευνητὴ ἔχουμε τίς ἐξῆς τυπολογικὲς ἀναλογίες: *Εξ. 2, 11 = Ἰω. 1, 11. *Εξ. 4, 4 = Ἰω. 3, 14. *Εξ. 4, 30 = Ἰω. 3, 13. *Εξ. 3, 12-13, 16 = Ἰω. 2, 11-12, 37. *Εξ. 40, 33β = Ἰω. 19, 30. Πρβλ. ἀκόμη E.D. Freed, *Old Testament Quotations in the Gospel of John*, Leiden 1965.

σιμοποιεῖ τυπολογικὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐξόδου: τὴ νεφέλη ἐπὶ τῶν σκηνῶν (1, 14), τὴ νομοδοσία στὸ Μωϋσῆ (1, 17), τὸν πασχάλιο ἀμνὸ (1, 36. 19, 36), τὸν ὄφι (3, 14. 12, 32), τὸ μάννα (6, 31), τὸ «ζῶν ὕδωρ» (7, 38), τὴ φωτεινὴ στήλη (12, 35). Ἡ σωτηρία, ὅμως, ὅπως τότε ἔτσι καὶ τώρα θεωρεῖται ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ ὡς μιὰ νέα ἐξοδος²⁵. Κατὰ τὸν Α.Π. Χαστούπη²⁶ ὑπάρχει τυπολογικὸς συσχετισμὸς ἀνάμεσα στὴν παράδοση τῆς ἐξόδου καὶ στὸ κατὰ Ἰωάννη στὰ ἐξῆς σημεῖα: Ἐξ. 3 καὶ Ἰω. 1, 29-34. Ἐξ. 4 καὶ Ἰω. 2, 1-11. Ἐξ. 11-12 καὶ Ἰω. 2, 13 ἔξ. Ἐξ. 14 καὶ Ἰω. 3, 5. Ὁ Η. Sahlin²⁷ σημειώνει ὅτι ὑπῆρχε μιὰ Ἰουδαϊκὴ παράδοση (τὴν ὁποία, πιθανῶς, γνῶριζε ὁ Ἰωάννης), ἢ ὁποία ἔλεγε ὅτι ὅταν θὰ ἔρθει ὁ Μεσσίας θὰ «ἀντιγράψει» τὰ θαύματα τοῦ Μωϋσῆ ποὺ ἔκανε στὴν ἔρημο. Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ κατὰ Ἰωάννη οἰκοδομεῖται σὲ μιὰ τυπολογία ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου μέχρι τὸ Α' Βασ. 8 καὶ σημειώνει τὶς ἐξῆς ἀναλογίες: ἡ κλήση τοῦ Μωϋσῆ (Ἐξ. 3-4) = ἡ ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Ἰωάννη (κεφ. 1) – ἡ μετατροπὴ τῶν ὑδάτων τοῦ Νεῖλου σὲ αἷμα (Ἐξ. 7, 14-24) = ὁ γάμος στὴν Κανᾶ (Ἰω. 2, 1-11) – ἡ διάσωση τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα (Ἐξ. 14, 19-15, 21) = ἡ συνομιλία τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸ Νικόδημο τὸ Φαρισαῖο (Ἰω. 3, 1-21) – ἡ κατασκήνωση τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴν Αἰλίμ (Ἐξ. 15, 27) = ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡ Σαμαρείτισσα (Ἰω. 4, 4-42) – τὸ μάννα (Ἐξ. κεφ. 16) = ὁ χορτασμὸς τοῦ πλήθους²⁸ (Ἰω. 6, 1-14) – τὰ παράπονα τῶν Ἰσραηλιτῶν (Ἐξ. 17, 2-4) = ἡ ἀπόρριψη τοῦ Ἰησοῦ ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους (Ἰω. 7, 1-36) – ὕδωρ ἀπὸ τὸ βράχο (Ἐξ. 17, 5-7) = ἡ προσφορὰ «ζῶντος ὕδατος» ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ (Ἰω. 7, 37-44). Ὁ ἐρευνητὴς προχωρᾷ περισσότερο καὶ βλέπει ἀναλογίες στὰ βιβλία τῶν Ἀριθμῶν, Λευϊτικὸ, Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ καὶ φθάνει ἕως καὶ τὸ Α' Βασιλειῶν. Ἀκόμη ὁ R.H. Smith²⁹ θεωρεῖ ὅτι τὰ ἑπτὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ στὸ κατὰ Ἰω-

25. Βλ. Σ. Ἀγουρίδη, *Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Εἰσαγωγικά, Ἐξηγητικά καὶ θεολογικά μελετήματα εἰς τὸ Δ' εὐαγγέλιον*, Ἀθήνα 1984, 51.

26. *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην*, Ἀθήνα 1981, 215.

27. *Zur Typologie des Johannesevangeliums*, Leipzig 1950. Βλ. ἀκόμη Ο.Α. Piper, «Unchanging Promises: Exodus in the New Testament», *Interpretation* 11 (1957), 3-22.

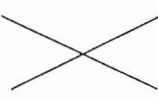
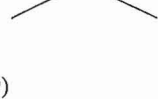
28. Ἡ σύγχρονη ἐρευνα ἔχει ἀποφανθεῖ ὅτι ὁ χορτασμὸς τοῦ πλήθους δὲν σχετίζεται μὲ τὴν τροφοδοσία τῶν Ἰσραηλιτῶν, ἀλλὰ ἔχει εὐχαριστιακὸ χαρακτῆρα. Βλ. περισσότερα Ἰ. Γαλάνη, «Τὸ θαῦμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων καὶ τῶν ἰχθῶν στὴν ἐρμηνευτικὴ παράδοση τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας», *Βιβλικές Ἐρμηνευτικές καὶ Θεολογικές Μελέτες*, ΒΒ 20, Θεσσαλονίκη 2001, 284. Χ.Γ. Ἀτματζίδη, «Ὁ χορτασμὸς τῶν πέντε χιλιάδων (Μτ 14,1-21. Μκ 6,34-44. Λκ 9,10-17. Ἰω 6,1-14). Μία φουνταμενταλιστικὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση», *ΔΒΜ* 20 (2001), 52-81. Π. Βασιλειάδη, «Ἡ θεολογικὴ κατανόηση τοῦ μυστηρίου τοῦ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιου», *Χριστὸς καὶ Ἱστορία*, Θεσσαλονίκη 1993, 239-250.

29. *Exodus Typology in the Fourth Gospel*, *JBL* 81 (1962), 340.

άννη ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὶς ἑπτὰ ἀπὸ τὶς δέκα «πληγές» τοῦ Φαραώ. Ἀπὸ τὴν ἀντιπαράβολή τῶν Ἰωαννείων σημείων μὲ αὐτὰ τῆς ἐξόδου ὁ Smith συμπεραίνει ὅτι ἐνῶ τὰ τελευταῖα ἔχουν καταστροφικὸ χαρακτήρα καὶ ἀποτελοῦν ἔκφραση τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, τὰ πρῶτα, ἀντίθετα, ἐκπροσωποῦν τὴ θεϊκὴ δωρεὰ τῆς ζωῆς. Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς θεωρεῖ ὅτι σκοπὸς τῆς τυπολογικῆς ἀντιστοιχίας τῶν «σημείων» τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὰ ἀνάλογα τῆς ἐξόδου στὸ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγέλιο, εἶναι νὰ παρουσιασθεῖ ὁ Ἰησοῦς ὡς ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἐκπληρῶνει τὶς ἐσχατολογικὰς προσδοκίαις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς ἐποχῆς του, σύμφωνα μὲ τὶς ὁποῖες στὴν ἐποχὴ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰησοῦ πρόκειται νὰ ἐπαναληφθοῦν τὰ «σημεῖα» τῆς ἐξόδου. Ὁ Smith συμπερασματικὰ μᾶς δίνει τὶς ἐξῆς ἀντιστοιχίες:

«Σημεῖα» τοῦ Μωϋσῆ στὴν Αἴγυπτο «Σημεῖα» τοῦ Ἰησοῦ (Ἰωάννης)

1. Ἡ μετατροπὴ τοῦ Νείλου σὲ αἷμα (Ἐξ. 7, 14-24)	↔	Ἡ γάμος στὴν Κανᾶ (Ἰω. 2, 1-11)
2. Οἱ βάτραχοι (7, 25 - 8, 15)		
3. Τὰ κουνούπια (8, 16-19)		
4. Οἱ μύγες (8, 20 -32)		
5. Θανατικὸ στὰ ζῶα (9, 1-7)	↔	Ἡ θεραπεία τοῦ γιοῦ τοῦ ἀξιωμα- τούχου (4, 46)
6. Ἐλκώδη ἐξανθήματα (9, 8-12)	↔	Ἡ θεραπεία τοῦ παραλυτικοῦ (5, 2-9)
7. Τὸ χαλάζι (9, 13-35)		Ἡ χορτασμὸς τῶν πέντε χιλιάδων (6, 1-15)
8. Οἱ ἀκρίδες (10, 1-20)		Ἡ Ἰησοῦς βαδίζει πάνω στὰ κύματα (6, 16-21)
9. Τὸ σκοτάδι (10, 21-29)	↔	Ἡ θεραπεία τοῦ ἐκ γενετῆς τυφλοῦ (9, 1-41)
10. Ὁ θάνατος τῶν πρωτοτόκων (12, 29-36)	↔	Ἡ ἀνάσταση τοῦ Λαζάρου (11, 1-41)

Διευκρινιστικὰ ἀναφέρουμε ὅσον ἀφορᾷ τὴν 6η «πληγή»: ὁ Μωϋσῆς προκαλεῖ φυσικὴ ἐξασθένιση, ἐνῶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκατάσταση τῆς υἱείας—ὅσον ἀφορᾷ τὴν 7η «πληγή»: ὁ Μωϋσῆς φέρνει τὴν καταιγίδα καὶ τὸ χαλάζι, τὴν καταστροφή, ὁ Ἰησοῦς κατασιγάει τὴν τρικυμία καὶ φέρνει τὴν γαλήνη— ὅσον ἀφορᾷ τὴν 8η «πληγή» οἱ ἀκρίδες ἀφήνουν τοὺς ἀνθρώπους χωρὶς τροφή, ὁ Ἰησοῦς τρέφει πέντε χιλιάδες.

Τέλος μὰ ἐξαιρετικὴ τυπολογικὴ ἀνάλυση, στὰ πλαίσια τῶν θαυμάτων τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ὁποία ἀσπαζόμαστε πλήρως, ἔχουμε ἀπὸ τὸ Χ. Καρακόλη³⁰, ὁ ὁποῖος σημειώνει χαρακτηριστικὰ ὅτι «τὰ ἰωάννεια σημεῖα πρέπει νὰ κατανοηθοῦν μὲ βάση τὰ «σημεῖα» τῆς ἐξόδου καὶ τὶς προφητικὲς συμβολικὲς ἐνέργειες. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν «σημείων» τῆς ἐξόδου τὰ ἰωάννεια σημεῖα ἀποτελοῦν θεοφάνειες, ἐνῶ τὸ νέο στοιχεῖο τους σὲ σχέση μὲ τὶς προφητικὲς συμβολικὲς ἐνέργειες εἶναι ἡ σχεδὸν παντελὴς ἔλλειψη μελλοντικῆς προοπτικῆς, καθὼς ὁ Ἰησοῦς δὲν προφητεύει γιὰ μελλοντικὰ γεγονότα, ἀλλὰ παραπέμπει στὴ ζωὴ, τὴν ὁποία παρέχει ὁ ἴδιος πλήρως στὸ παρόν». Εἰδικότερα ἡ ἀνάβαση τοῦ Ἰησοῦ στὸ ὄρος μὲ τοὺς μαθητὲς του (6, 3) παραπέμπουν στὴ νομοδοσίᾳ στὸ Σινᾶ. Τὴ σύγκριση τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸ Μωϋσῆ τὴ βλέπουμε τόσο στὸ θαῦμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων (κεφ. 6), τὸ ὁποῖο ὑπερβαίνει τὸ μάννα τῆς ἐξόδου, ὅσο καὶ στὴν ὁμιλία περὶ τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ὅπου ὁ Ἰησοῦς διαφοροποιεῖ τὴ δωρεὰ καὶ τὸ πρόσωπό του ἀπ' αὐτὸ τοῦ Μωϋσῆ («οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς ἐστὶν γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν. εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ Μωϋσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ὁ πατὴρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν· ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ θεοῦ ἐστὶν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ζοῆν διδοὺς τῷ κόσμῳ. εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον. εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς³¹. ὁ ἐρχόμενος πρὸς με οὐ μὴ πεινάσῃ, καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε» Ἰω. 6, 32-35. 49-51). Τὸ μάννα τοῦ Μωϋσῆ ἀποτελεῖ τύπο τοῦ ἀληθινοῦ ἄρτου, τὸν ὁποῖο παρέχει ὁ Ἰησοῦς γιὰ τὴν αἰώνια ζωὴ τοῦ κόσμου³².

Τὸν Εὐαγγελιστὴ Ἰωάννη φαίνεται νὰ ἀπασχολεῖ ἡ ἀντιπαραβολὴ τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ ἐσχατολογικοῦ-μωσαϊκοῦ προφήτη, μὲ τὸ Μωϋσῆ. Ὁ Ἰησοῦς

30. Ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν θαυμάτων στὸ κατὰ Ἰωάννη εὐαγγέλιο (Διατρ.), Θεσσαλονίκη 1997, 65. 163. Κατὰ τὸν Σ. Ἀγουρίδη, [«Ἰωάν. 2, 1-11 (Βιβλικὴ μελέτη)», ΔΒΜ4, 1 (1976), 98] «εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴ ἀναγνωρίσει κανεὶς τὸ συμβολικὸ ἢ καλῶτερα τὸν «εἰκονικὸ» χαρακτήρα τῶν θαυμάτων στὸν Ἰωάννη. Ὅποια ἔννοια ἔχει ἡ «εἰκόνα» στὴν ὀρθόδοξη παράδοση τέτοια περίπου ἔννοια ἔχουν καὶ οἱ ἀφηγήσεις τῶν «σημείων» στὸν Ἰωάννη. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἐξαρθεῖ εἶναι ὁ ἀγιοπνευματικὸς καὶ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρας τῶν «σημείων» στὸν Ἰωάννη. Μόνο ὑπ' αὐτὸ τὸ πρῖσμα τὰ «σημεῖα» ὀδηγοῦν στὴν πίστη».

31. Γιὰ τὴν ἔννοια βλ. Γ. Ρηγόπουλου, «Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἄρτος ζωῆς», *Θεολ.* 49 (1978), 888-906. 50 (1979), 132-158, 375-408.

32. Βλ. Ἰ. Παναγόπουλου, *Ἡ Ἐκκλησία τῶν προφητῶν. Τὸ προφητικὸ χάρισμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν δύο πρώτων αἰώνων*, Ἀθήνα 1979, 203.207.260 (ὑπόσ. 19). Βλ. ἀκόμη Ἰ. Γαλάνη, «Τὸ θαῦμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων καὶ τῶν ἰχθύων...», 272.

ἐμφανίζεται στὸν Ἰωάννη ὡς ὁ νέος Μωϋσῆς, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ τὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ ὀριστικὰ ἐκτὸς τῶν δεσμῶν τοῦ θανάτου³³. Εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ τὸν Ἰωάννη ἢ σύγκριση τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸ Μωϋσῆ, γιατί μόνο ἔτσι θὰ μπορέσει νὰ κάνει σαφές ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀναμένεται νὰ πραγματοποιήσῃ «σημεῖα» ἀνάλογα μὲ αὐτὰ τῆς ἐξόδου. Κατὰ τὸν Ἰωάννη ὁ Νόμος δόθηκε ἀπὸ τὸ Μωϋσῆ (1, 1-18), ἐνῶ ἡ σωτηρία δόθηκε ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ (1, 17). Στὴ χριστολογία τοῦ Ἰωάννη ὁ Χριστὸς εἶναι ζωὴ καὶ φῶς τοῦ κόσμου («ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων» Ἰω. 1, 4)³⁴. Ἀκόμη στὴ θαυμαστή μεταβολὴ τοῦ νεροῦ σὲ κρασί κατὰ τὸ γάμο στὴν Κανᾶ (2, 1-11)³⁵, ἡ ἀφθονία τοῦ κρασιοῦ ὑπογραμμίζει συμβολικὰ τὴ σωτηριολογικὴ «ἀνεπάρκεια» τοῦ Νόμου καὶ τὴν πληρότητα τῆς δωρεᾶς τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἐπομένως τὴν ἀνωτερότητα τοῦ τελευταίου σὲ σύγκρισή μὲ τὸ Μωϋσῆ.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἰωάννης χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «σημεῖα» (Ἰω. 2, 11. 18. 23. 3, 2. 4, 48. 54. 6, 2. 14. 26. 30. 7, 31. 9, 16. 10, 41. 11, 47. 12, 18. 37. 20, 30) γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ, ἀποτελεῖ σαφῆ ἔνδειξη γιὰ τὴ σύνδεση τῶν θαυμάτων μὲ τὴν παράδοση τῆς ἐξόδου, κατὰ τὴν ὁποία οἱ θαυματουργικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ Θεοῦ μέσῳ τοῦ Μωϋσῆ χαρακτηρίζονται ὡς «σημεῖα καὶ τέρατα» (Ἔξ. 7, 3. 9. 11, 9-10)³⁶. Τὰ «σημεῖα» ποὺ πραγματοποιεῖ ὁ Μωϋσῆς ἀποκαλύπτουν τὴ σύνδεσή του μὲ τὸ Γαχβέ. Ὁ Ἰησοῦς ἀντίθετα

33. Βλ. Χρ. Βούλγαρη, «Τὸ ἱστορικὸ καὶ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγελίου», ΔΒΜ 4, 1 (1976), 44.

34. Οἱ ἔννοιες «φῶς καὶ ζωὴ» ἐκφράζουν, κατὰ τὸν Ἰωάννη, τὴν ἀναγεννηθεῖσα πλησίον τοῦ Ἰησοῦ ψυχὴ του. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι ἡ ζωὴ καὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Ἡ αἰώνια ζωὴ ἀρχίζει μὲ τὴ γνώση τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, τοῦ Μεσσία Ἰησοῦ. Βλ. περισσότερα Β. Ἰωαννίδη, «Ἡ χριστολογία τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννη. Ὁ Χριστὸς ζωὴ καὶ φῶς τοῦ κόσμου», ΕΕΘΣΑ 12 (1958), 143-213.

35. Ἐρμηνευτές εἶδαν τὴ μετατροπὴ τοῦ νεροῦ σὲ κρασί καὶ ἀπὸ θρησκευολογικὴ ἀποψη. Ἔτσι τὸ μοτίβο τῆς μετατροπῆς τοῦ νεροῦ σὲ κρασί ἢ γάλα δὲν εἶναι ἀγνωστο καὶ σὲ ἄλλες θρησκείες. Μνημονεύουμε τὶς Βάκχες τοῦ Εὐριπίδη καὶ τὸ μῦθο τοῦ θεοῦ Διόνυσου, ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν ἀρκετὰ γνωστὸς καὶ μεταξὺ ὄχι μόνο τῶν Ἰουδαίων τῆς Διασκορᾶς, ἀλλὰ καὶ τῆς Παλαιστίνης. Ἄν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη μας καὶ τὰ περὶ «βρώσεως τῆς σαρκός» τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου στὸ κεφάλαιο Ἰω. 6, ἡ ὑπόθεση πῶς ὁ εὐαγγελιστὴς γνώριζε τὸ μῦθο τοῦ Διόνυσου δὲν εἶναι ἀπίθανη. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ὅμως, ὅτι αὐτὴ ἡ ὑπόθεση δὲν νοθεύει τὸ εὐαγγελικὸ νόημα. Βλ. Σ. Ἀγουρίδη, «Ἰωαν. 2, 1-11 (Βιβλικὴ μελέτη)», ΔΒΜ 4, 1 (1976), 88.

36. Κατὰ τὸν Δ. Δόϊκο, *Τὸ θαῦμα κατὰ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 1972, 104, «τὸ σημεῖο» εἶναι πράγμα φανερό καὶ παράλληλα κεκρυμμένο, ἕνας μυστικὸς λόγος· εἶναι ἕνα εἶδος οἰωνοῦ (πρβλ. καὶ τὸν ἑλληνικὸ ὄρο «διοσημία» καὶ «διοσημεῖα»). Τὸ «τέρας» εἶναι ἕνα ἐκτακτὸ φαινόμενο—ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οὐράνιο—τὸ ὁποῖο ἐντυπωσιάζει. Εἶναι ἀποτέλεσμα

παρουσιάζεται στὸ τέταρτο εὐαγγέλιο, καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ τονισθεῖ ιδιαίτερα, ὄχι ὅπως ὁ Μωϋσῆς στὴν ἐξοδο, ἀπλῶς ὡς ὁ «μεσίτης» τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ὡς ὁ ἴδιος ὁ Θεός. Ἄκομη ὁ πασχάλιος ἀμνὸς (1, 29. 36. 19, 36), ἡ ὑψωση τοῦ ὄφι στὴν ἐρημο (3, 14) καὶ τὸ μάννα (6, 31-32) ἀποτελοῦν γεγονότα τὰ ὁποῖα χρησιμοποιοῦ ὁ Ἰωάννης γιὰ νὰ κηρύξει τὸ πρόσωπο καὶ τὴ δωρεὰ τοῦ Ἰησοῦ. Τὰ παραπάνω συνοψίζονται στὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ὁποῖος προλέγοντας τὸ σωτήριο Πάθος του, εἶπε κατὰ τὴ συνομιλία του μὲ τὸ Νικόδημο: «καὶ καθὼς Μωϋσῆς ὑψώσεν τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψώθηναί δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων ἐν αὐτῷ ἔχη ζωὴν αἰώνιον. Οὕτως γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπολήται ἀλλ' ἔχη ζωὴν αἰώνιον. οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρινῆ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῆ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ» (Λκ 3, 14-15).

Πράξεις Ἀποστόλων

Στὰ πλαίσια τοῦ λόγου τοῦ Στεφάνου πρὸς τὰ μέλη τοῦ Συνεδρίου (Πρξ. 7, 1-53) ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου καὶ ιδιαίτερα ἡ προσωπικότητα τοῦ Μωϋσῆ κατέχει κεντρικὴ θέση. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα διαβάζουμε: «³⁰Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ (Μωϋσῆ) ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου... ³⁶οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἴγυπτῳ καὶ ἐν Ἐρυθρᾷ Θαλάσσῃ καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. ³⁷Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἶπας τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει ὁ θεὸς ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ...» (Πρξ. 7, 30-37). Ὁ Στέφανος περιγράφει τὴν ἱστορία τοῦ Μωϋσῆ (Πρξ. 7, 20 ἔξ.), ὡς τὴν ἐποχὴ πού ἐκπληρώνεται ἡ θεία ἐπαγγελία στὸν Ἀβραάμ καὶ εἶναι σαφῆς ἡ τυπολογία πού ἀναπτύσσεται ἀνάμεσα στὸ Μωϋσῆ καὶ τὸν Ἰησοῦ. Οἱ στίχοι 30-34 περιγράφουν τὸ τμήμα Ἐξ. 3, 1-10, τὴν κλήση καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Μωϋσῆ ἀπὸ τὸ Γιαχβέ. Στὴ συνέχεια ὁ Στέφανος σὲ ἀκριβῆ παράθεση τοῦ χωρίου Ἐξ. 3, 7-ἔξ. 10, διηγεῖται τὴν ἀποστολὴ τοῦ Μωϋσῆ στὴν Αἴγυπτο, ἀκούγοντας τὸ θέλημα τοῦ Γιαχβέ, γιὰ νὰ ἐλευθερώσει τὸ λαὸ Ἰσραὴλ. Μὲ τὸ στίχο 35 ὁ Στέφανος ἐξαίρει τὸ πρόσωπο τοῦ Μωϋσῆ καὶ μὲ τὸ στίχο αὐτὸ ἀρχίζει οὐσιαστικὰ ἡ τυπολογία Μωϋσῆς-Ἰησοῦς. Ὁ Μωϋσῆς καὶ ὁ Ἰησοῦς, οἱ δύο ἀπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ, ἀπορρίπτονται ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους.

θείας ἐνέργειας καὶ λόγῳ τῆς σημασίας του παραμένει χαραγμένο στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι ἰδιότυπο θαυμαστὸ σημεῖο, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐνεργεῖ ὁ Κύριος». Βλ. ἀκόμη S.V. McCasland, «Signs and Wonders», *JBL* 76 (1957), 149-152.

Στους στίχους 36-38 απαριθμούνται οί λυτρωτικές πράξεις τοῦ Μωϋσῆ πρὸς τὸ λαὸ του. Πρῶτα ἀναφέρεται ἡ ἔξοδος τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὸ Μωϋσῆ, ὁ ὁποῖος ἔκανε θαυμαστά «σημεῖα καὶ τέρατα». Ἐπειτα ἀναφέρεται ἡ μεσσιανικὴ ἐπαγγελία, τὴν ὁποία ἐξήγγειλε ὁ Μωϋσῆς στὸ λαὸ Ἰσραὴλ σχετικὰ μὲ τὴν ἀνάσταση ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν ἀδελφῶν, τοῦ ἐσχατολογικοῦ-μωσαϊκοῦ προφήτη³⁷, δηλαδὴ τοῦ Ἰησοῦ. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Στέφανος θεωροῦσε τὸ Χριστὸ ὡς τὸν προαναγγελμένο ἀπὸ τὸ Μωϋσῆ προφήτη. Εἰδικὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ἰδιαίτερη σημασία ἔχουν καὶ οἱ στίχοι 3,22-23: «Μωϋσῆς μὲν εἶπεν ὅτι Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν...». Ἡ μαρτυρία αὐτὴ τοῦ Μωϋσῆ γιὰ τὴν ἀνάσταση τοῦ προφήτη εἶναι εἰλημμένη ἀπὸ τὸ Δευτερονόμιο 18,15,18, ὅπου ἀναφέρεται: «προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ὡς ἐμὲ ἀναστήσει σοι κύριος ὁ θεὸς σου, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἠτήσω παρὰ κυρίου τοῦ θεοῦ σου ἐν Χωρῆβ». Τέλος στὸ στίχο 7,38 τῶν Πράξεων ὁ Στέφανος προβάλλει τὸ Μωϋσῆ, ὁ ὁποῖος στάθηκε στὸ μέσο τῆς σύναξης («ἐκκλησία»)³⁸ τοῦ λαοῦ στὴν ἔρημο μαζί μὲ τὸν ἄγγελο τοῦ Θεοῦ καὶ τοὺς πατέρες τοῦ Ἰσραὴλ. Δέχθηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ «λόγια ζῶντα» γιὰ νὰ τὰ παραδώσει σὲ ὁλόκληρο τὸ λαὸ Ἰσραὴλ³⁹.

Μετὰ τὴν ἱεραποστολὴ στὴν Κύπρο ὁ Παῦλος στὴ σαββατικὴ ὁμιλία του («λόγος παρακλήσεως») στὴ συναγωγὴ τῆς Ἀντιόχειας τῆς Πισιδίας (13, 14-52) ἀναφέρει: «ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῆ χειρὶ εἶπεν Ἄνδρες Ἰσραηλίται καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν θεόν, ἀκούσατε. ὁ θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὑψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς, καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χανάαν κατεκληρονόμησεν τὴν γῆν αὐτῶν ὡς ἔτεσιν τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα» (Πρξ. 13, 16-19). Ὡς ἑλληνοστῆς ρήτορας ὁ Παῦλος («ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῆ χειρὶ...») ὁμιλεῖ μὲ ἐκφρά-

37. Γιὰ τὸν ἐσχατολογικὸ προφήτη καὶ γιὰ τὴν τυπολογία Μωϋσῆ-Χριστὸς βλ. Γ. Γαλίτη, *Χριστολογία τῶν Λόγων τοῦ Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθήνα 1963, 85 ἔξ. Σύμφωνα μὲ τὸν Ἰ. Παναγόπουλο, «Ἡ ἀρχέγονη Ἰσραηλιτικὴ προφητεία», *ΕΕΘΣΑ ΚΖ'* (1986), 279, στὸ γνήσιο τύπο τοῦ μωσαϊκοῦ προφήτη ἀνήκουν δύο βασικὰ στοιχεῖα: ἡ δύναμις τοῦ λόγου καὶ ἡ δύναμις τῶν ἔργων.

38. Κατὰ τὸν Π. Τρεμπέλα (*Ἐπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθήνα 1991, 243) ἡ σύναξις τῶν Ἰουδαίων στὴν ἔρημο ἦταν ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, καίτοι ἀκόμη δὲν εἶχε πλήρως διαμορφωθεῖ, ὅπως ἀργότερα, στὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας. Ἦταν κοινωνία ἱερῆ, εὐλογημένη μὲ τὴ θεῖα ἀποκάλυψη.

39. Βλ. Ἰ. Παναγόπουλου, *Θεολογικὸ Ἐπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθήνα 1984, 213.

σεις εἰλημμένες ἀπὸ τὴν Π. Διαθήκη. Ἡ ἀπαρίθμηση τῶν λυτρωτικῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ, πού ἐπακολουθοῦν, ὡς προϊστορία τοῦ Μεσσία, ἀναφέρεται σὲ τρία σημεῖα: τὴν παραμονὴν στὴν Αἴγυπτο, τὴν ὑπόσχεση γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς γῆς Χαναάν καὶ τὴν ἐποχὴ τῆς θεοκρατίας (Σαουλ - Δαβίδ). Καὶ τὰ τρία στάδια προϋποθέτουν τὴ σωτηριολογικὴ βούληση τοῦ Θεοῦ. Στὸ κείμενο ἀναγνωρίζεται ἀκόμη ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ βραχιόνά του προστάτευε τοὺς Ἰσραηλίτες κατὰ τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ ἀργότερα σὲ ὅλη τὴν ἱστορικὴ του πορεία. Ὁ Θεὸς «τροποφορεῖ» τὸ λαὸ του στὴν πορεία μέσα στὴν ἔρημο καὶ τὸν συμπαρίσταται στοὺς ποικίλους ἀγῶνες του γιὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴ γῆ Χαναάν. Ἔτσι οἱ ἔννοιες τῆς «τροποφορίας» καὶ τῆς «θεοκρατίας» ἀποτελοῦν βασικὰ στοιχεῖα στὴ θεολογία τοῦ Παύλου γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς προϊστορίας τῆς θείας οἰκονομίας, πού θὰ τὸν ὀδηγήσει στὴν τελικὴ φάση τῆς, δηλαδὴ στὸν Ἰησοῦ Χριστό⁴⁰.

Ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου

Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου, μὲ ἰδιαίτερες ἐσχατολογικὲς διαστάσεις, ἀπαντᾷ καὶ στὸν Ἀπόστολο Παῦλο. Στὴν *Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ* (10,1 ἔξ.) ὁ Ἀπ. Παῦλος ὁμιλεῖ γιὰ τὴν πορεία τῆς Ἐκκλησίας μέχρι τὴν Παρουσία στὸ ὑπόβαθρο τῆς εἰκόνας τῆς ἐξόδου καὶ τῆς πορείας τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ στὴν ἔρημο. Σ' αὐτὴ τὴν Ἐπιστολή, ἀλλὰ καὶ στὴν πρὸς Ἑβραίους πού ἀκολουθεῖ, ἔχουμε ἰδιαίτερο τονισμό τῆς τυπολογικῆς ἐρμηνείας τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο⁴¹.

Στοὺς στίχους *Α' Κορ.* 10, 1-6 διαγράφεται ἡ φροντίδα τοῦ Θεοῦ πρὸς ὅλο τὸ λαό. Οἱ Ἰσραηλίτες κατὰ τὴν ἐξοδο «πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διήλθον, καὶ πάντες εἰς τὸν Μωϋσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν βρῶμα ἔφαγον, καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπιον πόμα ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστός⁴². ἄλλ' οὐκ ἐν

40. Πρβλ. Ἱ. Παναγόπουλου, *Ὁ Θεὸς καὶ ἡ Ἐκκλησία. Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων*, (Διατρ.), Ἀθήνα 1969, 89.

41. Βλ. Σ. Ἀγουρίδη, *Ἀποστόλου Παύλου πρώτη πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή*, Θεσσαλονίκη 1985, 166. Γιὰ τὴν τυπολογικὴ μέθοδο στὸν Ἀπόστολο Παῦλο βλ. E. Ellis, *Paul's Use of the Old Testament*, Edinburgh 1957, 126.

42. Ὁ Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐρωτήσεις εἰς τὴν Ἐξοδον*, PG 80, 257 A.B., ἐρμηνεύοντας τυπολογικὰ τὸ *Α' Κορ.* 10, 1-6 ἐρωτᾷ ρητορικά, πῶς πρέπει νὰ κατανοηθοῦν, ὅσα ἀναφέρονται σὲ αὐτό, καὶ ἀπαντᾷ: «...Τύπος ἦν τῶν νέων τὰ παλαιά, καὶ σικὰ μὲν ὁ νόμος Μωϋσέως, σῶμα δὲ ἡ χάρις. ἐπειδὴ τοίνυν ἐδίωκον τοὺς Ἑβραίους αἰγύπτιοι, διαβάντες δὲ τὴν ἐρυ-

τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ θεός, κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ. ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν...». Στους στίχους αὐτοὺς ὁ Παῦλος ὑποστηρίζει πῶς ὁ,τι συνέβη μὲ τὸν παλαιὸ Ἰσραὴλ στὴν ἔρημο καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τὸ Θεό, θὰ μπορούσε νὰ συμβεῖ καὶ μὲ τὸ νέο Ἰσραὴλ στὴν Κόρινθο. Ὁ παλαιὸς Ἰσραὴλ παρουσιάζεται ἐδῶ ὡς νὰ ἔχει περάσει ἓνα εἶδος μύησης. Ὁ Μωϋσῆς εἶναι ὁ Μεσσίας τῆς πρώτης ἐξόδου, ὅπως ὁ Ἰησοῦς εἶναι τῆς δεύτερης. Οἱ Ἰσραηλίτες δὲν πέρασαν μόνο ἀπὸ ἓνα εἶδος μυστηριακοῦ βαπτίσματος, ἀλλὰ γεύτηκαν καὶ ἓνα εἶδος εὐχαριστίας στὴν ἔρημο⁴³. Τὸ βάπτισμα «ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσῃ» εἶναι προτύπωση τοῦ χριστιανικοῦ βαπτίσματος⁴⁴. Τὸ «βρῶμα» (τὸ μάννα) εἶναι ἡ προτύπωση τῆς θείας εὐχαριστίας⁴⁵. Οἱ δύο προτυπώσεις, εἶναι ὁ τύπος δύο βασικῶν μυστηρίων τῆς θείας οικονομίας, τῆς «νέας ἐξόδου». Πρόκειται γιὰ τὰ μυστήρια τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς θείας εὐχαριστίας. Τὸ «πνευματικὸ πόμα» εἶναι τὸ «ὔδωρ τὸ ζῶν», τὸ ὁποῖο δίνει τὴν αἰώνια ζωὴ⁴⁶.

Ἀνάλογες σκέψεις, μὲ ἀφορμὴ τὴν παράδοση τῆς ἐξόδου, μπορούμε νὰ κάνουμε καὶ στὴν Α' Κορ. 5, 6-8: «Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὄλον τὸ φύραμα ζυμοῖ; ἐκκαθάρατε τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθὼς ἔστε ἄζυμοι. καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ἐτύθη Χριστὸς ὥστε ἐροτάζωμεν, μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εὐλοκρινείας καὶ ἀληθείας». Σύμφωνα μὲ τοὺς παραπάνω στίχους οἱ χριστιανοὶ εἶναι οἱ κληρονόμοι τῆς ἐξόδου. Εἶναι τὸ «νέο φύραμα». Ἡ ἐν Χριστῷ νέα ἔξοδος, «τὸ Πάσχα ἡμῶν», δὲν ἔχει πιά σχέση μὲ τὸν πασχάλιο ἀμνὸ τῆς παλαιᾶς ἐξόδου. Ἡ παλαιὰ ἔξοδος καὶ ὁ Μωϋσῆς ἀνήκουν

θρᾶν θάλατταν οἱ ἔβραιοι τῆς πικρᾶς τῶν αἰγυπτίων ἀπὸ ἀπλάγησαν δεσποτείας τύπον ἔχει τῆς κολυμβήθρας ἢ θάλαττα ἢ δὲ νεφέλη, τοῦ πνεύματος ὁ δὲ Μωϋσῆς, τοῦ σωτήρος Χριστοῦ τοῦ σταυροῦ δέ, ἡ ῥάβδος τοῦ διαβόλου, ὁ Φαραὼ τῶν δαιμόνων, οἱ αἰγύπτιοι τὸ δὲ μάννα, τῆς θείας τροφῆς τὸ δὲ τῆς πέτρας ὔδωρ, τοῦ σωτηρίου αἵματος...». Βλ. καὶ Θεοδώρητου Κύρου, Ἑρμηνεία τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους, PG 82, 301 CD, ὅπου ἔχουμε ἀνάλογη ἐρμηνεία. «Διὰ τί ἡ πέτρα Χριστὸς ἀνομάσθη; Ὡς τύπος γενομένη τοῦ δεσπότητος Χριστοῦ. οὕτω καὶ ἡ θάλαττα βάπτισμα προσγορευθῆ, καίτοι οὐδενὸς ἐν αὐτῇ βαπτισθέντος κενονιαμένου γὰρ μᾶλλον αὐτὴν ἢ διάβροχος διήλθεν ὁ Ἰσραὴλ...».

43. Βλ. Σ. Ἀγουριδίη, Ἀποστόλου Παύλου πρώτη πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή..., 164.

44. Βλ. Π. Σκαλιτῆ, «Ἡ βαπτισματικὴ ἀναγέννηση», *Λειτουργικὲς Μελέτες* 1, Θεσσαλονίκη 1999, 46.

45. Βλ. D.A. Koch, *Die Schrift als Zeuge des Evangeliums. Untersuchungen zur Verwendung und zum Verständnis der Schrift bei Paulus*, BHTh 69 (1986), 215.

46. Πρβλ. Γ. Γρατσέα, Ἡ ἔξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο κατὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης, Ἀθήνα 1981, 99 ἔξ. Βλ. ἐπίσης Κ. Καραϊσαρίδη, *Λειτουργικά Ἀνάλεκτα*, 16. Τ. Baarda, «I Korinthe 10, 1-13», *GThT* 76 (1976), 1-14.

στό παρελθόν. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι τὸ μέλλον, τὸ ἔσχατο⁴⁷.

Ἐνα ἄλλο κείμενο ποῦ θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε εἶναι τὸ Β' Κορ. 3, 7-18. Ἡ παραπάνω περικοπή σχετίζεται μὲ τὴν παράδοση γιὰ τὸ Σινᾶ (Ἐξ. κεφ. 34) καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὸ κάλυμμα καὶ τὴ δόξα τοῦ Μωϋσῆ. Ὁ Ἄπ. Παῦλος θέλει νὰ τονίσει πῶς ἂν θὰ μπορούσε νὰ συγκριθεῖ ἡ διακονία του μὲ κάποια διακονία, αὐτὴ θὰ ἦταν ἐκείνη τοῦ Μωϋσῆ. Ἡ διακονία τοῦ Μωϋσῆ ἔχει δόξα, ἀφοῦ ὁ «μεσίτης» Μωϋσῆς κατεβαίνοντας ἀπὸ τὸ Σινᾶ εἶναι δοξασμένος· ἔτσι καὶ ἡ διακονία τοῦ Παύλου ἔχει δόξα, τὴ διακονία τοῦ Πνεύματος⁴⁸. Ἀκόμη ὁ Παῦλος εἶναι ὁ «ὑπηρέτης» τῆς νέας Διαθήκης. Εἶναι αὐτὸς ποῦ θὰ φανερώσει τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ στό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ⁴⁹.

Καὶ στήν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου κατέχει κεντρικὴ θέση. Ὁ συγγραφέας τῆς Ἐπιστολῆς συμμαρτυρεῖ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ Π. Διαθήκη ἐξαγγέλλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ἐλάλησε διὰ μέσου τῶν προφητῶν «πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως» στοὺς Πατέρες τοῦ Ἰσραὴλ (1,1) καὶ ἐπομένως εἶναι ἡ αὐθεντικὴ του ἀποκάλυψη⁵⁰. Δύο εἶναι τὰ βασικὰ θέματα τῆς Ἐπιστολῆς: ἡ ἔξαρση τῆς ὑπεροχῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ἔναντι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ ἡ προτροπὴ νὰ ἀντλήσουν δύναμη οἱ χριστιανοὶ ἀπὸ τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ⁵¹. Εἰδικότερα τὸ ὑπόβαθρο τῆς ἐνότητας 3,1-19 πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στήν ἀνάμνηση τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο⁵². Ἀνακαλοῦνται στὴ μνήμη γεγονότα ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ, ἡ δὲ θεώρηση τῶν γεγονότων τῆς πορείας στήν ἔρημο γίνεται ὑπὸ τὸ πρῖσμα

47. Βλ. Γ. Γρατσέα, ὁ.π., 101.

48. Ἀναλυτικὴ ἐρμηνεία τῆς περικοπῆς βλ. Χ. Ἀτματζίδη, *Ἡ ἔννοια τῆς δόξας στήν Παύλεια Θεολογία*, (Διατρ.), Θεσσαλονίκη 1999, 127 ἔξ.

49. Βλ. E. Bammel, «Paulus, der Moses des neuen Bundes», *Θεολ.* 54,2 (1983), 408.

50. Βλ. Ἰ. Παναγόπουλου, *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων. Οἱ τρεῖς πρῶτοι αἰῶνες καὶ ἡ ἀλεξανδρινὴ ἐξηγητικὴ παράδοση ὡς τὸν πέμπτο αἰῶνα*, τ. Α', Ἀθήνα 1991, 123.

51. Βλ. Ἰ. Καραβιδόπουλου, *Εἰσαγωγή στήν Καινὴ Διαθήκη*, ΒΒ 1, Θεσσαλονίκη² 1998, 396. Γιὰ τὴν ἐπιστολὴ βλ. ἀκόμη Χ. Βούλγαρη, «Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή. Περιστατικά, παραλήπται, συγγραφεὺς, τόπος καὶ χρόνος συγγραφῆς», *ΕΕΘΣΑ* 27 (1986), 55-95. Μ. Γκουτζιούδη, *Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή στήν ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καὶ στὴ νεότερη βιβλικὴ ἔρευνα*, Θεσσαλονίκη 2000. Κυρ. Παπαδημητρίου, *Ἡ χρῆση τῆς κοινῆς ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ. Μιὰ ἀδηλη ταυτότητα. Συμβολὴ στό ζήτημα τοῦ συγγραφέα τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς*, (Διατρ.), Θεσσαλονίκη 1998.

52. Γιὰ τὰ παλαιδιαθηρικὰ παραθέματα στήν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴ βλ. Ἰ. Τσαγγαλίδη, «Ἀναφορὲς τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς στήν Παλαιὰ Διαθήκη. Παραθέματα στήν πρὸς Ἑβραίους, στήν πρὸς Γαλάτας καὶ στοὺς λόγους τοῦ Ἄπ. Παύλου [Πράξ. Ἀποστ.]», *ΕΕΘΣΤμΠοιμ* 4 (1995), 141-155. J.C. McCullough, «The Old Testament Quotations in Hebrews», *NTS* 26 (1980), 364-379. K.J. Thomas, «The Old Testament Citations in Hebrews», *NTS* 11 (1965/65), 303-325.

μᾶς νέας πίστεως. Πρόκειται γιὰ τὴν πίστη στὸν Ἰησοῦ Χριστό, ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ τὸ νέο λαὸ τοῦ Θεοῦ, πρὸς νέα κατάπαυση ὑπὸ τὴν ἀρχηγία του⁵³. Ὁ Μωϋσῆς προσεύχονταν γιὰ τὴ συμφιλίωση τοῦ λαοῦ του μετὰ τὸ Θεό, καθ' ὅμοιο τρόπο ὁ Χριστὸς προσεύχονταν μετὰ κραυγὴ καὶ δάκρυα⁵⁴ γιὰ τὴ λύτρωση τῶν ἀνθρώπων, ὅταν ζοῦσε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ «πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν» (Ἐβρ. 7,25). Ὁ Μωϋσῆς ὀδήγησε τὸ λαὸ του μέσα ἀπὸ τὴν ἔρημο, σύμφωνα μετὰ τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστὸς τώρα μεταφέρει τὸ μήνυμα τοῦ Πατρὸς του⁵⁵. Γιὰ τὸ θέμα ποῦ ἐξετάζουμε, οἱ στίχοι 3, 1-8 παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον: «Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἄγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν, πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐν ὄλω τῷ οἴκῳ αὐτοῦ. πλείονος γὰρ οὗτος δόξης παρὰ Μωϋσῆν ἤξιώται καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπὸ τινος, ὁ δὲ πάντα κατασκευάσας θεός. καὶ Μωϋσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὄλω τῷ οἴκῳ αὐτοῦ ὡς θεράπων εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐὰν τὴν παρορησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος κατάσχωμεν. Διό, καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνετε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπείρασαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν δοκιμασίᾳ καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη (Πρβλ. Ψαλμ. 94, 7-11)⁵⁶.

53. Βλ. Γ. Γρατσέα, *Πρὸς νέα κατάπαυση ὑπὸ νέου Ἀρχηγῷ, Κριτικὸ Ὑπόμνημα στὴν περικοπὴ Ἐβρ. 3, 1-4, 13*, Ἀθήνα 1984, 40.

54. Βλ. Ἐβρ. 5,7: «...ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας...».

55. Βλ. Th.K. Oberholtzer, «The Kingdom Rest in Hebrews 3:1-4:13», *Bibliotheca sacra* / April-June 1988, 2.

56. Ὁ Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν*, PG 63, 698, ὑπομνηματίζοντας τὸ Ἐβρ. 3, 1-8 καὶ ἀντικατοπτρίζοντας τὴν ἐποχὴ του, τονίζει ἰδιαίτερα σημεῖα τοῦ χωρίου, ποῦ ἔχουν σημασία γιὰ τὸ χριστολογικὸ δόγμα καὶ τὴ θεϊκὴ φύση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Γράφει χαρακτηριστικὰ: «Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωϋσῆν ἤξιώται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν. «Ὅση, φησί, ποιήματος πρὸς ποιητὴν διαφορὰ, τοσαύτη Μωϋσέως πρὸς τὸν Χριστόν. Τοῦτο γὰρ καὶ τὰ ἔξης διδάσκει σαφέστερον. «Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπὸ τινος· ὁ δὲ πάντα κατασκευάσας, Θεός. «Εἶδέναι μέντοι χρὴ, ὡς τὴν μὲν ὑπεροχὴν ἀπὸ τῆς θείας ἔδειξε φύσεως· πλείονος δὲ αὐτὸν ἤξιωσθαι δόξης κατὰ τὸ ἀνθρώπειον εἶρηκεν. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ Θεός καὶ ἄνθρωπος ὁ Δεσπότης Χριστός, ἀμφοτέρω δὲ ἐν τῷ ἐνὶ θεωρεῖται προσώπῳ, ἀναγκαίως καὶ τὰ ὑψηλὰ καὶ τὰ ταπεινὰ, περὶ αὐτοῦ λέγειν εἰς δήλωσιν τῶν δύο φύσεων ἀναγκάζεται...».

Ἡ περικοπὴ Ἐβρ. 3,1-8 ἀνήκει σὲ μία εὐρύτερη ἐνότητα Ἐβρ. 3,1-4,13, ἡ ὁποία παρουσιάζει αὐτοτέλεια καὶ χαρακτηριστικὴ διάρθρωση: πρόλογο (3,1-6), κύριο θέμα (3,7-4,11) καὶ ἐπίλογο (4,12-13)⁵⁷. Στὸν πρόλογο, πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἰδιαίτερα, ὁ Ἰησοῦς ἐξετάζεται σὲ παραλληλισμὸ πρὸς τὸ Μωϋσῆ, τόσο συνθετικά, ὅσο καὶ ἀντιθετικά. Βάση τοῦ συνθετικοῦ παραλληλισμοῦ ἀποτελεῖ ὁ στίχος 3,2, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὸν Ἰησοῦ «πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ». Ἀπὸ αὐτὸ τὸ δεδομένο-ἐξακριβωσὴ προχωρᾷ ἡ περικοπὴ στὴν ἔξαρση τοῦ Ἰησοῦ, κατ' ἀντιθετικὸ παραλληλισμὸ. Ὁ Ἰησοῦς καὶ ὁ Μωϋσῆς δὲν εἶναι ἰσότιμοι. Ἡ δόξα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ὑπέρτερη σὲ σχέση μὲ τὸ Μωϋσῆ, γεγονός πού δηλώνεται μὲ τὶς ἐκφράσεις «υἱὸς τοῦ Θεοῦ» (Ἰησοῦς) καὶ «θεράπων» (Μωϋσῆς)⁵⁸.

Ἡ πιστότητα τοῦ Ἰησοῦ ἀντιπαραβάλλεται μὲ ἐκείνη τοῦ Μωϋσῆ, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ χωρίον Ἀριθ. 12,7 «ὁ θεράπων⁵⁹ μου Μωϋσῆς ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ πιστὸς ἐστὶ». Ὁ Ἰησοῦς ὑπῆρξε ὡς «ἀπόστολος⁶⁰ καὶ ἀρχιερέας τῆς ὁμολογίας ἡμῶν» ἄξιός τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Θεοῦ-Πατρός, ὅπως ἄξιός τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Θεοῦ ὑπῆρξε ὁ Μωϋσῆς «ἐν ὄλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ». Δηλαδή ὁ Μωϋσῆς δὲν τοποθετήθηκε ἀπὸ τὸ Θεὸ σὲ συγκεκριμένο μόνο τομέα τοῦ ὄλου ἔργου τῆς θείας οἰκονομίας, ἀλλὰ σὲ ὅλη τὴν ἔκταση αὐτοῦ τοῦ ἔργου, ὡς γενικὸς «διαχειριστὴς» τῆς θείας οἰκονομίας πρὸς τὸν Ἰσραήλ⁶¹. Μὲ τοὺς συγκριτικὸς βαθμοὺς «πλείονος... πλείονα» τονίζεται ἡ θέση τοῦ συγγραφέα νὰ ὑπερτονίσει τὴν ὑπεροχὴ τῆς δόξας τοῦ Ἰησοῦ ἐναντι ἐκείνης τοῦ Μωϋσῆ. Ἡ διαφορὰ δηλαδή μεταξὺ Χριστοῦ καὶ Μωϋσῆ δὲν εἶναι ἠθικὴ, ἀλλὰ καθαρὰ ὀντολογικὴ. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Χριστὸς ἀξιώθηκε παρὰ τοῦ Θεοῦ «πλείονος δόξης» σὲ σύγκριση μὲ τὸ Μωϋσῆ, δὲν ὀφείλεται στὸ ὅτι ὁ Χριστὸς ἐπέδειξε μεγαλύτερη πιστότητα ἀπὸ ὅ,τι ὁ Μωϋσῆς, ἀλλὰ στὸ γεγονός ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὑπέρτερος τοῦ Μωϋσῆ, ὡς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐναντι τοῦ «θεράποντος» Μωϋσῆ. Στὴν περίπτωσι, μάλιστα, τοῦ Μωϋσῆ ἡ πιστότητα περιορίζεται στὰ ὄρια τοῦ Ἰσραήλ καὶ μόνο, ἐνῶ τοῦ Ἰησοῦ δὲν περιορίζε-

57. Γιὰ τὴν περικοπὴ βλ.: Γ. Γρατσέα, *Τὸ Σάββατο ἐν Κοιμῶν καὶ τῆ Καινῆ Διαθήκη*, (Διατρ.), Ἀθήνα 1971, 158 ἐξ.

58. Ὁ.π., 159.

59. Στὴν Π.Δ. ἡ λέξι «θεράπων» χρησιμοποιεῖται γιὰ ἐξέχουσες προσωπικότητες τῆς θείας οἰκονομίας, ὅπως ὁ Μωϋσῆς, οἱ Πατριάρχες Ἀβραάμ, Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ (Δευτ. 9,27), ὁ Ἰώβ (Ἰώβ 2,3).

60. Γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ ὄρου «Ἀπόστολος» στὴν Κ.Δ. βλ. Χ. Βούλγαρη, *Ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκά*, Ἀθήνα 1971, 204 ἐξ.

61. Βλ. Χ. Βούλγαρη, *Ἡ ἐν Χριστῷ τελείωσις τῆς θείας οἰκονομίας κατὰ τὴν πρὸς Ἑβραίοις Ἐπιστολήν*, Ἀθήνα 1985, 59.

ται σὲ ἐθνικὰ ὄρια. Εἶναι οἰκουμενικὴ, πανανθρώπινη καὶ διαχρονικὴ. Σκοπὸς τοῦ Μωϋσῆ ἦταν ἡ ἐξαγωγή τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ ἡ τελικὴ κατάπαυση⁶² τοῦ στῆ γῆ τῆς Ἐπαγγελίας. Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ τελικὴ κατάπαυση τοῦ λαοῦ στῆ γῆ τῆς Ἐπαγγελίας δὲν ἐπιτεύχθηκε, οὔτε καὶ ὁ Μωϋσῆς εἰσῆλθε σ' αὐτήν, λόγω τῆς ἀπιστίας του πρὸς τὸ Θεό, οἱ χριστιανοὶ προτρέπονται νὰ μείνουν «μέχρι τέλους» (3,14) πιστοὶ στὸ Χριστό, γιὰ νὰ εἰσέλθουν στὴν κατάπαυση αὐτοῦ, στὴν ὁποία ὁ ἴδιος ἔχει ἤδη εἰσέλθει⁶³.

Καθολικὲς Ἐπιστολὲς - Α' Πέτρου

Μνεῖα τῆς παράδοσης τῆς ἐξόδου, ἔστω καὶ σποραδική, ἔχουμε καὶ στὴν Καθολικὴ Ἐπιστολὴ Α' Πέτρου. Στὴν ἐνότητα μὲ τις παραινέσεις καὶ τις προτροπὲς πρὸς τοὺς πιστοὺς, ὥστε αὐτοὶ νὰ συμπεριφέρονται σύμφωνα μὲ τις ἀρχὲς τῆς πίστεως (1,13-2,10), ὁ συγγραφέας τῆς ἐπιστολῆς ἀναφέρει: «Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελειῶς ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ. ὡς τέκνα ὑπακοῆς» (1,13-14). Ἡ ἔκφραση «ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας» θυμίζει τὴν ἐξοδο ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο («αἱ ὀσφύες ὑμῶν περιεζωσμένοι, καὶ τὰ ὑποδήματα ἐν τοῖς ποσὶν ὑμῶν, καὶ αἱ βακτηρίαι ἐν ταῖς χερσίν ὑμῶν 12,11), μὴ πορεία μέσα σὲ δύσκολες συνθήκες. Στὸ στίχο μας, ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ, ἡ πορεία τῶν χριστιανῶν εἶναι μιὰ πορεία συνεχοῦς προετοιμασίας καὶ δράσης μὲ ἐπαγρύπνηση, ὥστε νὰ μὴν ὑποκλίνωνται σὲ πειρασμοὺς καὶ νὰ εἶναι ἔτσι ἔτοιμοι γιὰ τὴν ἡμέρα τῆς Παρουσίας⁶⁴.

Σὲ ἕνα ἄλλο σημεῖο τῆς Ἐπιστολῆς ὁ συγγραφέας θέλοντας νὰ μεταφέρει τοὺς «τίτλους τιμῆς» τοῦ παλαιοῦ Ἰσραὴλ στὴν Ἐκκλησία, τὸ νέο Ἰσραὴλ, ἀναφέρει: «Ἐμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτόν, βασιλείον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς

62. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ὀμιλοῦν περὶ τριῶν καταπαύσεων: «*τρεις φησὶ καταπαύσεις εἶναι: μίαν τοῦ σαββάτου, ἐν ἣ ὁ Θεὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ· δευτέραν τὴν τῆς Παλαιστίνης, εἰς ἣν εἰσελθόντες οἱ Ἰουδαῖοι ἐμελλον ἀναπαύεσθαι ἀπὸ τῆς ταλαιπωρίας τῆς πολλῆς καὶ τῶν πόνων· τρίτην τὴν καὶ ὄντως ἀνάπαυσιν, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἣς οἱ τυχόντες ἀναπαύονται ἀληθῶς τῶν κόπων καὶ τῶν μόχθων...*». Βλ. Ἰωάννου Χρυσσοστόμου, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν*, PG 63, 704. Ἀνάλογα καὶ ὁ Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν*, PG 82, 53 καὶ ὁ Θεοφύλακτος Βουλγαρίας, *Τῆς τοῦ Ἁγίου Παύλου πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς ἐξήγησις*, PG 125, 224.

63. Πρβλ. Χ. Βούλγαρη, *Ἐπίκλημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν*, Ἀθήνα 1993, 159 ἔξ. Τοῦ ἴδιου, «Ἀπόστολος καὶ Ἀρχιερεὺς τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. Τὸ τυπολογικὸν ὑπόβαθρον τοῦ Ἐβρ. 3,1», *ΕΕΘΣΑ* 26 (1984), 328 ἔξ.

64. Βλ. Β. Στογιάννου, *Πρώτη Ἐπιστολὴ Πέτρου*, *ΕΚΔ* 15, Θεσσαλονίκη 1980, 158.

εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς...» (2,9). Οἱ στίχοι τῆς Α' Πέτρου βασίζονται στὴν ἐκκλησιολογία τῆς Π.Δ., ἡ ὁποία ἀποτυπώνεται ἰδιαίτερα στὸ Ἐξ. 19,5-6, ἀπὸ τὰ πιὸ βασικά κείμενα τῆς παράδοσης τῆς ἐξόδου: «καὶ νῦν ἐὰν ἀκοῆ ἀκούσητε τῆς ἐμῆς φωνῆς καὶ φυλάξητε τὴν διαθήκην μου, ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν πᾶσα ἡ γῆ· ὑμεῖς δὲ ἔσεσθέ μοι βασιλεῖον ἱεράτευμα καὶ ἔθνος ἅγιον. ταῦτα τὰ ῥήματα ἐρεῖς τοῖς υἱοῖς» (Ἐξ. 19,5-6. βλ. καὶ Ἐξ. 23,22. Ἦσ. 43,20-21). Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν χριστιανῶν ὡς «βασιλεῖον ἱεράτευμα» δηλώνει τὴ μετοχὴ τους στὸ βασιλικὸ καὶ ἀρχιερατικὸ ἀξίωμα τοῦ Χριστοῦ. Μὲ τὴν ἔκφραση «ἔθνος ἅγιον» ὑποδηλώνεται ἡ ἰδέα τῆς ἐκλογῆς, βασικὸς θεολογικὸς ὄρος τῆς παράδοσης τῆς ἐξόδου (Ἐξ. 19, 6.23, 22) καὶ τῆς θεολογίας τῆς Π.Δ. Ὁ συγγραφεὺς ἀποδίδοντας τὴν ἔκφραση στοὺς χριστιανοὺς τῆς Μ. Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι ζοῦσαν ἀνάμεσα σὲ εἰδωλολατρικὸς λαοὺς, τοὺς διακρίνει σαφῶς ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους λαοὺς, διότι οἱ χριστιανοὶ εἶναι οἱ ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ⁶⁵.

Ἐποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη

Εὐθύς ἐξαρχῆς μποροῦμε νὰ σημειώσουμε τὶς βασικὲς παραλληλίες ποὺ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὸ Ἐξ. κεφ. 24 καὶ Ἐποκ. κεφ. 4-5. Αὐτὴ ἡ παράλληλη ἀντιστοιχία, κατὰ τὸν Σ. Δεσπότη⁶⁶, γίνεται ἐμφανῆς ἐὰν ληφθεῖ ὑπόψη ἡ γενικότερη παραλληλότητα τῶν κεφαλαίων Ἐποκ. 1-5 μὲ τὰ Ἐξ. 19-24. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς Ἐποκάλυψης μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀντιστοιχεῖ στὸ 19ο κεφάλαιο τῆς Ἐξόδου, ὅπου ἔχουμε τὴ Θεοφάνεια στὸ Σινᾶ. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις γίνεται λόγος γιὰ τὸ «βασιλεῖο ἱεράτευμα», τὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ (Ἐποκ. 1,6 - Ἐξ. 19,6). Οἱ ὁδηγίες τοῦ Ἰησοῦ πρὸς τὶς Ἐκκλησίες στὰ κεφάλαια 2-3, ἀντιστοιχοῦν στὶς νομικὲς διατάξεις τῶν κεφαλαίων 20-23 τοῦ βιβλίου τῆς Ἐξόδου. Ὅπως στὸ Ἐξ. 24 ἡ Διαθήκη ἐπισφραγίζεται μὲ τὸ γεῦμα στοὺς 70 πρεσβυτέρους ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ (στχ. 1-2.9-11) καὶ τὴν κένωση αἵματος (στχ. 3-8.12-15^α), ἔτσι καὶ ἡ Διαθήκη τοῦ ἀναστάντος Ἰησοῦ ἐπισφραγίζεται μὲ τὴν κοινωνία τῶν 24 πρεσβυτέρων μὲ τὸ Ἄρνιον καὶ τὴν κένωση τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου τοῦ Ἄρνιου (Ἐποκ. 5,9β).

Εἰδικότερα τὰ γεγονότα τῆς ἐξόδου, καὶ μάλιστα ἡ θυσία τοῦ πασχάλιου

65. Ὁ.π. 28. Βλ. ἐπίσης Χ. Βούλγαρη, *Ἐποκάλυψη εἰς τὴν πρώτην Καθολικὴν Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου*, Ἀθήνα 1979, 150 ἔξ.

66. *Ἡ ἐπουράνιος λατρεία...*, 26. Βλ. ἀκόμη J.S. Casey, *Exodus Typology in the Book of Revelation*, (Διατρ.), Louisville 1981, 198.

ἀμνοῦ καὶ ἡ Ὠδὴ τοῦ Μωϋσῆ μετὰ τὴ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, ἀποτελοῦν βασικὸ πεδίο σκέψης γιὰ τὸ ἔσχατο στῆν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. «Καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν, ἀγγέλους ἑπτὰ ἔχοντας πληγὰς⁶⁷ ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ θεοῦ. Καὶ εἶδον ὡς *θάλασσαν ὑαλίνην*⁶⁸ *μεμιγμένην πυρὶ*, καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνης αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ θεοῦ. καὶ ᾄδουσιν τὴν *ῶδὴν Μωϋσέως* τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ καὶ τὴν *ῶδὴν τοῦ ἄρνιου* λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστά τὰ ἔργα σου, κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ...» (15,1-4). Πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι οἱ ἐπικειμένους «πληγές»⁶⁹ ποὺ ἀποτελοῦν τὸ βασικὸ θέμα τοῦ κειμένου, μᾶς φέρνουν στὸ νοῦ μας τὶς «πληγές» τοῦ Φαραῶ, μόνον ποὺ τώρα εἶναι ἑπτὰ, ἴσως, γιὰ νὰ ἐναρμονισθοῦν μὲ τὸ ἑπταδικὸ σχῆμα ποὺ χαρακτηρίζει τὸ βιβλίον τῆς Ἀποκάλυψης. Μιὰ ἐξαιρετικὴ τυπολογικὴ ἀνάλυση ἔχουμε ἀπὸ τὸν π. Ἰ. Σκιαδαρέση⁷⁰, ὁ ὁποῖος σημειώνει «ὅτι ὑπάρχει ἀδιαμφισβήτητη παραλληλότητα ἀνάμεσα στὸ κείμενο τῆς Ἀποκάλυψης (15,1 ἔξ.) καὶ στὰ ἐπιμέρους γεγονότα τῆς πα-

67. Μὲ ἀφορμὴ τὶς «πληγές» ὁ Σ. Ἀγουρίδης (*Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἱστορικὴ καὶ συγχρονιστικὴ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια*, Ἀθήνα 1978, 47) σημειώνει: «οἱ “πληγές” αὐτές, ὅπως καὶ οἱ “πληγές” κατὰ τοῦ Φαραῶ, ἀποτελοῦν «τὰ σημεῖα καὶ τέρατα» μιᾶς νέας ἐξόδου ἀπὸ τὴ δουλεία, μιᾶς τελικῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ κάθε σκλαβιά. Εἶναι πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες τῶν κεφαλαίων 6-17 ἀποτελοῦν ἐπεξεργασία τοῦ θέματος τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν. Πολλοὶ σύγχρονοι ἐρμηνευτὲς τῆς Ἀποκάλυψης σχετίζουν τὴν ὅλη εἰκόνα τοῦ Ἄρνιου μὲ τὸ ἄρνι τοῦ Πάσχα τῆς ἐξόδου».

68. Τὸ μοτίβο τῆς «υαλίνης θάλασσας» συνδέεται, προφανῶς, μὲ τὴν παλαιοδοθηρικὴ ἀντίληψη γιὰ ὑπαρξὴ ὑδάτων ὑπεράνω τοῦ οὐρανοῦ στερεώματος. Πιθανὴ εἶναι καὶ ἡ σύνδεσή του μὲ τὴν χάλκινη θάλασσα στὸν Ναὸ τοῦ Σολομῶντα, ποὺ χρῆσιμευε γιὰ τὸ πλύσιμο τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδιῶν τῶν ἱερέων. Βλ. π. Ἰ. Σκιαδαρέση, *Λειτουργικὲς σκηνές καὶ ὕμνοι στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, Θεσσαλονίκη 1999, 76. Μὲ τὸ ἐπίθετο «υαλίνη», ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τονισμό τῆς «πολυτέλειας» τοῦ ἐπουράνιου Ναοῦ, ὑπογραμμίζεται ἡ ἐπουράνια μακαριότητα, ἀφοῦ ἡ ἡρεμὴ θάλασσα βρίσκεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν φουρτουνιασμένη ἐπίγεια θάλασσα. Ἡ ἡρεμία, ὅμως, τῆς ἐπουράνιας θάλασσας σημαίνει ταυτόχρονα ἀπόλυτη διαύγεια. Ὁ «καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου» βλέπει καθαρὰ ὅσα συμβαίνουν στὴ γῆ καὶ τὰ καθορίζει ἀπολύτως. Βλ. Σ. Δεσπότη, *Ἡ ἐπουράνιος λατρεία...*, 58.

69. Κατὰ τὸν Π. Βασιλειάδη, «Ἱστορία καὶ Ἐσχατα (Σχόλιο στὸ Ἀποκ. 1,1· 22,6)», *Ἐπίκαιρα ἀγιογραφικὰ θέματα. Ἁγία Γραφή καὶ Εὐχαριστία*, ΒΒ 15, 157; «οἱ πληγές τοῦ Φαραῶ δὲν εἶναι σημεῖα ἐκδίκησης καὶ ἀπαισιοδοξίας, οὔτε στοιχεῖα τρώμου καὶ ἐκφοβισμοῦ, ἀλλὰ μῆνυμα ἐλπίδας καὶ ἀπολύτρωσης, ὅπως καὶ οἱ «πληγές» ἀποτελοῦσαν ἐλπιδοφόρα σημάδια ποὺ προμήνυαν τὴ λύτρωση τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴ δουλεία τῆς Αἰγύπτου».

70. *Λειτουργικὲς σκηνές...*, 173. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Γένεση καὶ Ἀποκάλυψη*, Ἀνάτυπο ἀπὸ ΔΒΜ 7 (1988), 16.

ράδοσης τῆς ἐξόδου. Πιὸ συγκεκριμένα: τὸ θηρίο, ἡ «μεμιγμένη πυρὶ» θάλασσα, οἱ νικητὲς «ἐκ τοῦ θηρίου», οἱ «κιθάρες τοῦ Θεοῦ», τὸ Ἄρνιον καὶ ἡ ὠδὴ τῶν νικητῶν, μποροῦν νὰ ἀντιστοιχηθοῦν, κατὰ σειρὰ, μὲ τοὺς Αἴγυπτιοὺς καὶ τοὺς μηχανισμοὺς ἐξόντωσης τῶν Ἰσραηλιτῶν, τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα, τοὺς ἐλευθερωθέντες Ἰσραηλίτες, τὸ Μωϋσῆ καὶ τὴν εὐχαριστήρια ὠδὴ ποὺ ἀνέπεμψαν πρὸς τὸ Θεὸ ἀμέσως μετὰ τὴ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας». Σχηματικὰ κατὰ τὸν π. Ἰ. Σκιαδαρέση ἡ παραπάνω παραλληλότητα παρίσταται ὡς ἑξῆς:

Ἐποκάλυψη Ἰωάννη

1. Τὸ θηρίο καὶ οἱ μηχανισμοὶ ἐπιβολῆς του στοὺς πιστοὺς («εἰκόνα», «ὄνομα») [Ἄποκ. 15,2]
2. Ἡ θάλασσα ἡ «μεμιγμένη πυρὶ» (Ἄποκ. 15,2)
3. «οἱ νικῶντες ἐκ τοῦ θηρίου» (Ἄποκ. 15,2)
4. «ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ» (Ἄποκ. 15,3)
5. «καὶ ᾄδουσιν τὴν ὠδὴν Μωϋσεως τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ὠδὴν τοῦ ἀρνίου λέγοντες» (Ἄποκ. 15,3)

Ἐξοδος

1. Ὁ Φαραὼ καὶ οἱ μηχανισμοὶ ἐξόντωσης τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ (*Ἐξ. 1,10.11.13.14.16.22.5,5-18)
2. Ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα (*Ἐξ. 14,9 ἔξ. 15,2.4.19)
3. Οἱ Ἰσραηλίτες λυτρώθηκαν ἀπὸ τὴ δουλεία τῶν Αἴγυπτίων (*Ἐξ. 14,30)
4. «μετὰ τυμπάνων» (*Ἐξ. 15,20)
5. «Τότε ἦσε Μωϋσῆς καὶ οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὴν ὠδὴν ταύτην τῷ Θεῷ καὶ εἶπαν λέγοντες» (*Ἐξ. 15,1)

Πάνω σ' αὐτὴ τὴν οὐράνια φλεγόμενη θάλασσα (μνεία τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καὶ τῆς Θεοφάνειας)⁷¹ εἶδε ὁ προφήτης τοὺς μάρτυρες νὰ τραγουδοῦν καὶ νὰ πανηγυρίζουν τὴ νίκη τους. Αὐτὴ ἡ νίκη εἶναι ἡ διαφυγὴ ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ θηρίου, ὅπως ἡ Ὄδὴ τοῦ Μωϋσῆ (*Ἐξ. 15,1) ἦταν ἡ ἐπινίκεια ὠδὴ γιὰ τὴ διαφυγὴ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴ δουλεία τῆς Αἴγυπτου⁷². Ἀναγνωρίζει κανεὶς στὸ θηρίο τὸ Φαραὼ, ποὺ καταστράφηκε ἀπὸ τὸ νερὸ τῆς κρίσης, ἐνῶ οἱ δούλοι τοῦ Θεοῦ, νικητὲς, βρῖσκονται στὴν ἄλλη ὄχθη, ἔχοντας νικῆσει τὸ

71. Ὁ Π. Μπρατιώτης (*Ἡ Ἐποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου. Κείμενο-Εἰσαγωγή-Σχόλια-Εἰκόνες*), Ἀθήνα 1992, 235) σημειώνει: «Δὲν εἶναι ἀστοχος ἡ γενόμενη συσχέτιση ἀπὸ μερικοὺς ἐρμηνευτὲς τῆς ἐνταῦθα χρησιμοποιούμενης εἰκόνας πρὸς τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα, τὴν ὁποία συσχέτιση καθιστᾶ λίαν πιθανὴ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἀνωτέρω μνεία τῶν πληγῶν (στχ. 1), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ ἀμέσως ἐπακολουθοῦσα μνεία τῆς ἐξοδίου ὠδῆς τοῦ Μωϋσῆ (στχ. 3)».

72. Βλ. Σ. Ἀγουρίδη, *Ἡ Ἐποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, ΕΚΔ 18, Θεσσαλονίκη 1994, 358.

θάνατο⁷³. Ὁ πασχάλιος ἀμνὸς κατὰ τὴν ἔξοδο εἶχε σχέση μετὰ τὴ διάσωση τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ μόνο. Τὸ «ἐσφαγμένο ἀρνίον», ἀντίθετα, παρέχει σωτηρία σὲ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους (Ἄποκ. 7,10.14). Μὲ τὴν χρῆση τοῦ χριστολογικοῦ τίτλου «Ἄρνιον», στὸν ὁποῖο ἀποτυπώνεται ἡ σταυρική θυσία, τονίζεται ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Χριστοῦ ἔναντι τοῦ Μωϋσῆ, ὁ ὁποῖος καὶ χαρακτηρίζεται ὡς «δούλος τοῦ Θεοῦ» (Ἄποκ. 15,3). Ὁ Οἰκουμένιος⁷⁴ ὑπομνηματίζει τὸ χωρίο τῆς Ἀποκάλυψης (15,1-4) καὶ ἀναφερόμενος στὰ δύο παράλληλα γεγονότα ἐπισημαίνει τόσο τὴ δύναμη ὅσο καὶ τὴ δικαιοσύνη τοῦ Κυρίου, ποὺ δοξολογεῖται ἀπὸ τοὺς πιστοὺς. Γράφει χαρακτηριστικά: «αἱ κιθάραι, ὡς πολλάκις εἴρηται, τὴν εὐήχον Θεῷ τῶν ἁγίων ᾠδὴν αἰνίττεται. καὶ ἄδουσι, φησί, τὴν ᾠδὴν Μωϋσέως ἐκεινήν πάντως, ἣν ἤσε καταποντισθέντος πανστρατιᾶ τοῦ Φαραῶ, ἄσωμεν εἰπὼν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριπεν εἰς θάλασσαν... Καὶ τὴν ᾠδὴν, φησί, τοῦ ἀρνίου, τὴν ἁρμοδίαν τοὔτέστιν εἰς τὸν Κύριον καὶ εἰς τὴν αὐτοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν δικαιοκρασίαν· τοιγαροῦν θαυμάζουσι τοῦ Κυρίου τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν δικαιοσύνην...».

Στὸ ἴδιο πνεῦμα κινεῖται καὶ τὸ κείμενο Ἄποκ. 16,1 ἔξ., ὅπου τὸ κύριο θέμα εἶναι ἡ ἔκχυση τῶν ἑπτὰ φιαλῶν τοῦ θείκου θυμοῦ καὶ τὰ δεινὰ («πληγές») ποὺ αὐτὲς προκαλοῦν⁷⁵. Καὶ ἐδῶ ἡ τυπολογικὴ ἀναλογία πρὸς

73. Βλ. J. Danielou, *Ἁγία Γραφή καὶ Λειτουργία. Ἡ βιβλικὴ θεολογία τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἑορτῶν κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1981, 97. 105.

74. M. de Croote, (ed.), *Oecumenii Commentarius in Apokalypsin*, Leuven 1999, στή σειρά Traditio Exegetica Graeca 8, 205 [βλ. καὶ K. Μπελέζου, *Ἡ «Ἐρμηνεία» τοῦ Οἰκουμένιου τοῦ Σχολαστικοῦ στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου*, Ἀθήνα 1999]. Στὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ ὁ Ἀρέθας (Συλλογὴ ἔξηγήσεων εἰς τὴν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τοῦ ἡγαπημένου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἀποκάλυψιν, PG 106, 700 C) ἀναφέρει: «Τὴν δὲ ᾠδὴν Μωϋσέως δούλου Κυρίου ἐκεινήν πάντας εἰκός ἐστι νοῆσαι, ἣν ἤσεν ἐπὶ τῇ καταποντώσει Φαραῶ τῶν Αἰγυπτίων. Τῶν μὲν πρὸ νόμου καὶ ἐν τῷ νόμῳ νικηφόρων ἡ ᾠδὴ, ὡς εἴρηται, ἐκ τῶν διὰ Μωϋσέως προστάγματι Θεοῦ ἐνηρημένων νοεῖται. Ἡ δὲ τοῦ Ἀρνίου ᾠδὴ τίς ἄν ἄλλη, εἰ μὴ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ χρηματίζοντος συντεθειμένη, ἣν καὶ ἴσουςιν οἱ ἀπὸ Χριστοῦ καὶ μετὰ Χριστὸν αἰσῶς πολιτευσάμενοι, τὴν ἀκατάπαυστον ἐν χάριτι, τὸ μεγαλεῖον ἐξαγγέλλοντες τῷ Ἀρνίῳ, ἧτοι τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὡκονομημένης σωτηρίας ἡμῖν τῆς παντοκρατορικῆς, δικαίας καὶ ἀληθινῆς ὁδηγία...». Ἀνάλογα καὶ ὁ Ἀνδρέας Καισαρείας (*Ἐρμηνεία εἰς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου*, PG 106, A.C): «Ἐν πυρὶ γὰρ ὤφθη τῷ Μωϋσῆ ὁ Θεός· καὶ ἐν εἰδεί γλωσσῶν πυρὸς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῖς ἀποστόλοις ἐπεφοίτησε... καὶ ἄδοντας τὴν ᾠδὴν Μωϋσέως τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου λέγοντας· μεγάλα καὶ θαυμαστά τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· δικαίαι καὶ ἀληθινὰ αἱ ὁδοί σου, βασιλεῦ τῶν ἔθνων...».

75. Κατὰ τὸν Ἰ. Καραβιδόπουλο («Ἐκκλησία καὶ πνευματικὴ ζωὴ στὴν Ἀποκάλυψη», *Βιβλικές Μελέτες* 9, Θεσσαλονίκη 1995, 197) «οἱ “πληγές” ποὺ ἐξαπολύονται ἀπὸ τὶς ἑπτὰ

τὴν παράδοση τῆς ἐξόδου εἶναι προφανής. Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῆς Ἀποκάλυψης ἡ πρώτη φιάλη χύνεται στὴ γῆ καὶ τὸ περιεχόμενό της προκαλεῖ «ἔλκος κακὸν καὶ πονηρὸν» (Ἀποκ. 16,2) στοὺς ἀνθρώπους οἱ ὁποῖοι προσκυνοῦν τὸ θηρίο. Ἡ πρώτη αὐτὴ «πληγὴ» ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν ἕκτη αἰγυπτιακὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἐπίσης προκλήθησαν «ἔλκη, φλυκτίδες ἀναζέουσαι ἐν τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἐν τοῖς τετράποσι» (Ἔξ. 9,8-11). Ἡ δευτέρη φιάλη (Ἀποκ. 16,3) ποὺ ἀδειάζεται στὴ θάλασσα καὶ μετατρέπει τὸ νερὸ σὲ αἷμα, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πρώτη αἰγυπτιακὴ «πληγὴ» (Ἔξ. 7,20.21) κλπ.⁷⁶

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ θέμα τῶν «πληγῶν» ἡ τρίτη ἐπιστολὴ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Περγάμου κατακλείεται μὲ τὴν ἀκόλουθη ὑπόσχεση πρὸς τὸ νικητὴ: «Τῶ νικῶντι δώσω αὐτῶ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου...». Τὸ μάννα τὸ κεκρυμμένο θυμίζει τὴ διήγηση τοῦ βιβλίου τῆς Ἑξόδου (16,11-15. 33-34) κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἰσραηλίτες μὲ ἐντολὴ τοῦ Μωϋσῆ γέμισαν μὲ μάννα μιὰ χρυστὴ στάμνα, τὴν ὁποία τοποθέτησαν στὴν Κιβωτὸ τῆς Διαθήκης «εἰς διατήρησιν εἰς τὰς γενεὰς ὑμῶν» (Ἔξ. 16,33)⁷⁷.

Εἶναι προφανές, λοιπόν, ἀπὸ τὰ παραπάνω, ὅτι ὁ συγγραφέας τῆς Ἀποκάλυψης ἐπεξεργάζεται, σὲ γενικὲς γραμμές, τὸ γνωστὸ παραδοσιακὸ σχῆμα τῶν «πληγῶν» καὶ τῶν θαυμάτων ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν παράδοση τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Ἡ παραδεδομένη παλαιοδιαθηκικὴ παράδοση ἀποτυπώθηκε ἔντονα στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος χρησιμοποίησε ἔντεχνα τὶς διηγήσεις τῆς ἐξόδου σὲ σχέση μὲ τὰ ἐσχατολογικὰ γεγονότα καὶ τὸ λυτρωτικὸ ἔργο τοῦ Μεσσία-Ἀρνίου.

B. Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου στὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας

Ἡ Ἁγία Γραφὴ ἀποτελεῖ τὴν πηγὴ καὶ τὴ βάση δλόκληρης τῆς λειτουργ-

φιάλες ἐπιτελοῦν καὶ ἓνα εἶδος καθαρῆς μέσα στὸν κόσμον: καλοῦν τοὺς ἀνθρώπους σὲ μετάνοια. Ἡ διαπίστωση ὅμως τοῦ προφήτη εἶναι ὅτι οἱ ἀνθρώποι δὲν μετανόησαν καὶ δὲν ἔπαψαν νὰ προσκυνοῦν τὰ δαιμόνια, τὰ πέτρινα καὶ ξύλινα εἶδωλα (Ἀποκ. 9,20-21)».

76. Περισσότερα γιὰ τὶς τυπολογικὲς ἀναλογίες βλ. π. Ἰ. Σκιαδαρέση, *Λειτουργικὲς σκηνές...*, 232 ἔξ.

77. Σύμφωνα μὲ μεταγενέστερο ραββινικὸ θρύλο ὁ Ἱερεμίας κατὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ τὸν 6ο αἰῶνα ἔκρυψε τὴ στάμνα σὲ σπηλιὰ τοῦ ὄρος Σινᾶ. Κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ὁ Ἱερεμίας θὰ ἐπιστρέφει γιὰ νὰ φανερώσει τὸ κρυμμένο μάννα, γεγονὸς ποὺ, κατὰ τὶς ἰουδαϊκὲς ἀντιλήψεις, σημαίνει μετοχὴ στὰ ἀγαθὰ τῆς μεσσιανικῆς ἐποχῆς. Βλ. Ἰ. Καραβιδόπουλου, «Ἐπίσχεση καὶ Ἐκπλήρωση στὴν Ἀποκάλυψη», *Βιβλικὲς Μελέτες* 9, Θεσσαλονίκη 1995, 169.

γικής και πνευματικής ζωής τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ βιβλικὸς λόγος ἀποτελεῖ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ὀρθόδοξης λατρείας, τῆς εὐχαριστιακῆς λειτουργίας⁷⁸. Ἡ χριστιανικὴ λατρεία εἶναι κυρίως μιὰ «ἐνθύμησις» καὶ εἶναι δυνατὴ μόνο μέσα στὴν προοπτικὴ τῆς ἱερῆς ἱστορίας. Ἡ διάρθρωσις τῆς βιβλικῆς λατρείας ἔχει τὶς ἀπαρχές της στὴν Παλαιὰ Διαθήκη⁷⁹. Τὴν ὁδηγοῦσαν καὶ τὴν καθόριζαν ἡ μνήμη καὶ ἡ ἀνάμνησις: λ.χ. ἡ ἔξοδος, ἡ διάβασις τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας, ἡ σιναϊτικὴ Διαθήκη. Αὐτὸς ὁ «ἱστορικὸς» χαρακτήρας τῆς λατρείας ἐδραιώνεται καὶ ἐνισχύεται στὴ χριστιανικὴ Ἐκκλησία⁸⁰. Λατρεία καὶ Γραφή εἶναι ἀναπόσπαστα ἐνωμένα. Δὲν μποροῦμε νὰ καταλάβουμε σωστὰ τὴ μία χωρὶς τὴν ἄλλη καὶ παράλληλα νὰ βιώσουμε τὴ μυστηριακὴ ἐπανάληψιν ἑνὸς σωτηριῶδους γεγονότος⁸¹.

Ἔτσι ἡ Ἐκκλησία μας χρησιμοποίησε πολλὰ «ἀναγνώσματα» τῆς Π. Διαθήκης, ἀλλὰ καὶ τῆς Κ. Διαθήκης⁸² – ἂν καὶ στὸ σύνολό της ἡ Π. Διαθήκη φαίνεται νὰ ἔχει παραγκωνισθεῖ ἀπὸ τὴ θεία λατρεία⁸³ – δηλαδὴ ὅλα ἐκεῖνα τὰ βιβλικὰ κείμενα (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Ψαλμοὺς) ποὺ διαβάζονται στὴ λατρεία καὶ περιέχονται στὸν Ἀλεξανδρινὸ Κανόνα. Ἡ Ἐκκλησία ἐπέλεξε τὰ ἀναγνώσματα τῆς Π. Διαθήκης ποὺ συνδέονται μὲ τὸ θεολογικὸ «πιστεύω» τοῦ βιβλικοῦ Ἰσραὴλ ἀπὸ ὅλο τὸ φάσμα τῆς βιβλικῆς ἱστορίας καὶ προτίμησε, μάλιστα, ἐκεῖνες τὶς ἐνότητες μὲ τὰ θετικὰ στοιχεῖα τῆς θείας ἀποκάλυψης (ἀπέφυγε δηλαδὴ ἐκεῖνα τὰ κείμενα ποὺ ἀναφέρονται στὶς δοκιμασίες τοῦ

78. Βλ. Π. Βασιλειάδης, *Ἡ Ἁγία Γραφή στὶς σύγχρονες διορθόδοξες ἀναζητήσεις καὶ ἡ λειτουργικὴ παράδοσις*, Λευκωσία 1982, 20.24.

79. Βλ. Π. Σκαλτσῆ, *Εἰσαγωγή στὴ θεία λατρεία (θεωρία καὶ κείμενα)*, Θεσσαλονίκη 2003, 62.

80. Βλ. V.R.G. Florovsky, *Λατρεία καὶ καθημερινὴ ζωὴ. Μιὰ ἀποψη τῆς ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας*, (μετάφρασις Δ. Βακάρου), Θεσσαλονίκη 1984, 3. Βλ. ἐπίσης Ε. Θεοδώρου, «Βιβλικὴ Θεολογία καὶ Λειτουργικὴ», *Θεολ.* 56,4 (1985), 800-817.

81. Βλ. Σ. Ἀγουριδῆ, «Ἡ χρῆσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴ θεία λατρεία καὶ “κατ’ ἴδιαν”», *Ἑρμηνευτικὴ τῶν ἱερῶν κειμένων*, Ἀθήνα 2000, 80.

82. Ἡ διδασκαλία τῆς Κ.Δ. διαποτιζέται ἀπὸ τὸ λειτουργικὸ πνεῦμα. Τὰ Εὐαγγέλια καὶ οἱ Ἐπιστολὲς τοῦ Ἀπ. Παύλου ἀναφέρονται ποικιλοτρόπως στὴ λατρεία. Ἡ σχέση Κ.Δ. καὶ λατρείας εἶναι ἀμφίδρομη καὶ οὐσιαστικὴ. Βλ. περισσότερα Ε. Θεοδώρου, «Φαινομενολογικὴ ἐξέτασις τῶν σημειῶν ἐπαφῆς μεταξὺ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας», *Πόνημα Εὐγγωμον. Τιμητικὸς Τόμος στὸ Β. Βέλλα*, Ἀθήνα 1969, 275-286.

83. Αὐτὸ ὀφείλεται, πιθανῶς, στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Π. Διαθήκη δὲν παρουσιάζει τὴν πυκνότητα καὶ καθαρότητα τῶν νοημάτων καὶ διδαγμάτων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Περισσότερα βλ. Κ. Παπαγιάννη, «Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν τῇ θεία λατρεία. Ἡ σημερινὴ τῆς θέσις - Ἐπιβαλλόμενα μεταρρυθμίσεις», *Γρ. Παλ.* 49 (1966), 234-248. Ἰ. Φουντούλη, «Παράδοσις καὶ θεία λατρεία», *Τόμος Ἐόρτιος Μ. Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1981, 13-24.

Ἰσραήλ)⁸⁴. Τὰ παλαιδιαθηκικά ἀναγνώσματα θεσπίσθηκαν γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τρεῖς βασικούς σωτηριολογικούς λόγους: 1. νὰ παρουσιάσουν τυπολογικά τὴν ἐκπλήρωση τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Θεοῦ, 2. νὰ ὑπενθυμίσουν στοὺς χριστιανούς τὴ συμπαράσταση τοῦ Θεοῦ, ὅπως αὐτὴ ἐκφράστηκε κατ' ἐπανάληψη στὴν ἱστορία τοῦ βιβλικοῦ Ἰσραήλ, καὶ 3. νὰ τονίσουν τὸ συνεχές τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας. Σκοπὸς τῶν ἀναγνωσμάτων εἶναι νὰ καταδειχθεῖ ὅτι τὸ μυστήριο τοῦ Χριστοῦ εἶναι παράλληλα προέκταση τῶν μεγάλων γεγονότων τῆς ἱστορικῆς πορείας τοῦ Ἰσραήλ⁸⁵. Ἰδιαιτέρα τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου ἀναγιγνώσκεται γιὰτὴν ἡ προσωπικότητα τοῦ Μωϋσῆ, ἡ ἐξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὸ ἐβραϊκὸ Πάσχα εἶναι προτυπώσεις τοῦ Χριστοῦ, τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου του καὶ τοῦ χριστιανικοῦ Πάσχα⁸⁶.

Ἄναγνώσματα ἀπὸ τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου⁸⁷ ἔχουν οἱ παρακάτω ἐορτές τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔτους:

1. Κατὰ τὴν ἐορτὴ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ διαβάζεται κατὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τὸ ᾠδ. 15, 22-27, ὅπου ἔχουμε τὸν ἐπινίκιο ὕμνον τοῦ Μωϋσῆ:

«Αἰσωμεν τῷ κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται ἵππον καὶ ἀναβάτην ἔρριψεν εἰς θάλασσαν...»

2. Κατὰ τὴν ἐορτὴ τῶν Εἰσοδίων τῆς Θεοτόκου διαβάζεται κατὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τὸ ᾠδ. 40, 1-16.34-35, ὅπου ἔχουμε τὸ στήσιμο καὶ τὸν καθαγιασμὸ τῆς σκηνῆς τοῦ Μαρτυρίου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἐμφάνιση τῆς δόξας τοῦ Κυρίου ὑπὸ μορφὴ νεφέλης.

3. Κατὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τῶν Θεοφανείων διαβάζεται τὸ ᾠδ. 14, 15-29, 15,22-16,1 καὶ 2,5-10. Στις ἐνότητες αὐτὲς ἔχουμε τὸν ἐπινίκιο ὕμνον τοῦ Μωϋσῆ, τὸ πικρὸ νερὸ τῆς Μερρᾶ, τὴ γέννηση τοῦ Μωϋσῆ.

4. Κατὰ τὴν ἐορτὴ τῆς Ὑπαπαντῆς τοῦ Κυρίου διαβάζεται τὸ ᾠδ. 13,1-3. 10-12.14-16, ὅπου ἔχουμε τὴν ἀφιέρωση τῶν πρωτοτόκων καὶ τὴν γιορτὴ τῶν Ἀζύμων.

84. Βλ. Δ. Δοῦκου, «Τὰ ἀναγνώσματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὴν Ὀρθόδοξη λατρεία καὶ ἡ σημασία τους γιὰ τὴν Ἐκκλησία», *Εἰσηγήσεις Δ' Συνάξεως Ὀρθόδοξων Βιβλικῶν Θεολόγων μὲ θέμα: Ἡ Μετάφραση τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*, Θεσσαλονίκη 25-28 Ὀκτωβρίου 1986, 78 ἔξ.

85. Βλ. Γ. Βεργωτῆ, *Ἡ Π. Διαθήκη στὴ χριστιανικὴ λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1994, 67.

86. Βλ. Ε. Θεοδώρου, *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*, Ἀθήνα 1958, 62.

87. Γιὰ τὰ ἀναγνώσματα βλ. Ἰ. Φουντούλη, *Κείμενα Λειτουργικῆς Α'*, Θεσσαλονίκη 1978. Βλ. ἐπίσης Δ. Δοῦκου, *Τὰδε Λέγει Κύριος. Λειτουργικά Ἄναγνώσματα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 1985, ὅπου τὰ κείμενα σχολιάζονται φιλολογικὰ καὶ πραγματολογικὰ καὶ ἀναλύονται θεολογικὰ οἱ κυριότερες διδασκαλίες τοῦ ἀναγνώματος.

5. Κατὰ τὴ σὺνάξη τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ διαβάζεται τὸ ᾠδὴ. 3,1-8, ὅπου ἔχουμε τὴν κλήση τοῦ Μωϋσῆ.

6. Κατὰ τὴν ἑορτὴ τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Κυρίου διαβάζεται κατὰ τὴν ἀκολουθία τοῦ Ἑσπερινοῦ τὸ ᾠδὴ. 24,12-18. 33,11-23. 34,4-6.8. Σ' αὐτὲς τὶς ἐνότητες ἔχουμε τὸ Μωϋσῆ στὸ ὄρος Σινᾶ γιὰ νὰ παραλάβει τὶς λίθινες πλάκες, τὴν ὑπόσχεση τοῦ Κυρίου γιὰ τὴ διαρκῆ παρουσία του καὶ τὸ γεγονός μὲ τὶς δευτέρες λίθινες πλάκες.

7. Κατὰ τὴ Μεγάλῃ Δευτέρᾳ στὸν Ἑσπερινὸ διαβάζεται τὸ ᾠδὴ.1,1-20, ὅπου ἔχουμε «τὰ ὀνόματα τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ τῶν εἰσπεπορευμένων εἰς Αἴγυπτον» καὶ τὴν καταπίεση τῶν Ἰσραηλιτῶν στὴν Αἴγυπτο.

8. Κατὰ τὴ Μεγάλῃ Τετάρτῃ στὸν Ἑσπερινὸ διαβάζεται τὸ ᾠδὴ. 2,11-22, ὅπου ἔχουμε τὴν καταφυγὴ τοῦ Μωϋσῆ στὴ Μαδιάμ.

9. Κατὰ τὴ Μεγάλῃ Πέμπτῃ στὸν Ἑσπερινὸ διαβάζεται τὸ ᾠδὴ. 19,10-19, μὲ κεντρικὸ θέμα τὴ Θεοφάνεια στὸ ὄρος Σινᾶ.

10. Κατὰ τὴ Μεγάλῃ Παρασκευῇ στὸν Ἑσπερινὸ διαβάζεται τὸ ᾠδὴ. 33,11-23, μὲ τὴν ὑπόσχεση τοῦ Κυρίου γιὰ τὴ διαρκῆ παρουσία του στὸν Ἰσραὴλ.

11. Κατὰ τὸ Μεγάλῃ Σάββατο στὸν Ἑσπερινὸ διαβάζεται τὸ ᾠδὴ. 12,1-11 καὶ 13,20-15,19. Στὶς ἐνότητες αὐτὲς ἔχουμε τὶς διατάξεις γιὰ τὸ πρῶτο Πάσχα τῶν Ἰσραηλιτῶν, τὸ γεγονός τῆς διάβασης τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καὶ τὸν ἐπινίκιο ὕμνο τοῦ Μωϋσῆ.

Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου στὴν ὕμνογραφία: Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου καὶ ἰδιαίτερα ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τοὺς ὕμνογράφους καὶ ἀποτυπώθηκε ὡς θεία εἰκόνα, διὰ τῆς ὁποίας διεγράφησαν κάποτε μὲ μεγαλειώδη τρόπο γεγονότα τοῦ βίου τοῦ Θεανθρώπου. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς σημειώνουμε τὸ Θεοτοκίον τῆς Ἀκολουθίας τοῦ Ἑσπερινοῦ, ὅπου ἔχουμε τὰ θαυμαστά γεγονότα τῆς παράδοσης τῆς ἐξόδου: «Ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θάλασση τῆς ἀπειρογάμου Νύμφης εἰκῶν διεγράφη ποτέ. Ἐκεῖ Μωϋσῆς διαιρέτης τοῦ ὕδατος· ἐνθάδε Γαβριὴλ ὑπηρέτης τοῦ θαύματος· τότε τὸν βυθὸν ἐπέξευσεν ἀβρόχως Ἰσραὴλ· νῦν δὲ τὸν Χριστὸν ἐγέννησεν ἀσπόρως ἡ Παρθένος· ἡ θάλασσα μετὰ τὴν πάροδο τοῦ Ἰσραὴλ ἔμεινεν ἄβατος· ἡ ἄμειπτος μετὰ τὴν κήσιν τοῦ Ἐμμανουὴλ ἔμεινεν ἄφθορος. Ὁ ὢν καὶ προὖν καὶ φανείς ὡς ἄνθρωπος Θεός, ἐλέησον ἡμᾶς». Ἀκόμη στὴν ἱκετήριον εὐχὴ πρὸς τὸ Θεό, λεγόμενη «ἐν καιρῷ λοιμοῦ καὶ λιμοῦ», ὁ λαὸς τῆς ἐρήμου, ἡ ἀκρότομος πέτρα καὶ τὸ μάννα ἀποτελοῦν τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς: «Ὁ τῶν θαυμασιῶν Θεός, ὁ καὶ μεγάλα καὶ θαυμαστά ἐργασάμενος· ὁ τὸν παλαιὸν Ἰσραὴλ διὰ Μωϋσῆως ἐλευθερώσας τῆς πικρᾶς δουλείας τοῦ Φαραῶ· ὁ τῇ χειρὶ σου τῇ δεξιᾷ τοῦτον καθοδηγήσας, καὶ ἀβλαβῆ διασώσας πρὸς τὴν γῆν

τῆς ἐπαγγελίας· ὁ πρότερον μὲν διὰ τῶν ὀρνίθων ἐκείνων εἰς κόρον ἐκθρέψας οὐκ εὐαρίθμητον λαὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ τῇ ξηροτάτῃ· ὁ ὀμβρῆσας τὸ μάννα, καθάπερ ὕδωρ ἐκ πηγῆς ἀεννάου· ὁ τὴν ἀκρότομον πέτραν πηγὰς ὑδάτων ὀμβρῆσαι παρασκευάσας, καὶ πάντας κορέσας τῇ τοῦ ὕδατος ἐκχύσει τῷ δίψει πιεζομένους· οὕτω καὶ νῦν ἡμᾶς θρέψον τῇ συνήθει σου φιλανθρωπία καὶ ἀγαθότητι· χορήγησον ἡμῖν τὰ δέοντα, καὶ αὐτάρκησον πρὸς ὑπουργίαν καὶ τροφήν ἡμετέραν· δεῖξον καὶ ἐν ἡμῖν τὰ σὰ μεγάλα θαυμάσια, καὶ θρέψον ἡμᾶς εἰς κόρον τῇ εὐλογίᾳ τῆς σῆς χρηστότητος· πάντα γὰρ δυνατὰ σοι, ἀδυνατεῖ δέ σοι οὐδέν. Naί, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἐκθρέψας μυριάδας λαοῦ ἐν ὀλίγοις ἄρτοις ἐν τῇ ἐρήμῳ, θρέψον καὶ νῦν ἡμᾶς τῇ ἀφάτῳ σου εὐσπλαγχνία, καὶ μὴ παρίδης τὰς δεήσεις ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ἀναξίων δούλων σου· ἵνα δοξασθῇ τὸ πανάγιον ὄνομα σου τοῦ Πατρός»⁸⁸. Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου ἀποτυπώθηκε ἔντονα καὶ στίς καταβασίεις⁸⁹ τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἐορτῶν, ποὺ ἀνήκουν στὰ ἀριστουργήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ποίησης καὶ ἀποτελοῦν, ὅλες τους, ποιήματα τῶν ἁγίων Ἰωάννη Δαμασκηνοῦ (676-756)⁹⁰ καὶ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ ἢ Ἱεροσολυμίτου, ἐπισκόπου Μαΐουμᾶ (674-749)⁹¹ [Σαβαΐτες].

Καταβασίεις τοῦ Πάσχα: Ὡδὴ γ'.

Δεῦτε πόμα πίωμεν καινὸν οὐκ ἐκ πέτρας ἀγόνου τερατουργούμενον, ἀλλ' ἀφθαρσίας πηγὴν ἐκ τάφου ὀμβρῆσαντος Χριστοῦ, ἐν ᾧ στεροῦμεθα. → Νερὸ ἀπὸ τὸ βράχο (καινὸ πόμα = αἷμα Χριστοῦ) [ᾠδὴ Εξ. 17,1-7].

Καταβασίεις τῆς Ἀναλήψεως: Ὡδὴ α'.

Τῷ σωτήρι Θεῷ τῷ ἐν θαλάσῃ λαὸν ποσὶν ἀβρόχοις ὀδηγήσαντι καὶ Φαραῶ πανστρατιᾷ καταποντίσαντι, αὐτῷ μόνῳ ἄσωμεν, ὅτι δεδόξασται → τὸ θαυμαστὸ γεγονός τῆς διάβασῆς τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης καὶ ὁ ὕμνος πρὸς τὸ Θεὸ (ᾠδὴ Εξ. κεφ. 14.15).

Καταβασίεις τῆς Πεντηκοστῆς: Ὡδὴ α'.

Πόντῳ ἐκάλυψε Φαραῶ σὺν ἄρμασιν ὁ συντριβὼν πολέμους ἐν ὑψηλῷ βραχίονι· ἄσωμεν αὐτῷ, ὅτι δεδόξασται. → Ὑμνος γιὰ τὴν διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης (ᾠδὴ Εξ. 15,1-19).

88. Βλ. *Εὐχολόγιο τό Μέγα*, Ἀθήνα 1970.

89. Περισσότερα βλ. Ἀρχιμ. Σ. Κούτσα, *Οἱ καταβασίεις τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἐορτῶν. Κείμενο, μετάφραση, σχόλια*, Κατερίνη 1994.

90. Γιὰ τὸ ἁπολογικὸ τοῦ ἔργου βλ. PG 96, 818-856. 1363-1408. Ἐπίσης Θ. Δετοράκη, *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, Ἡράκλειο 1997, 79-82.

91. Γιὰ τὸν Κοσμᾶ τὸ Μελωδὸ βλ. Θ. Δετοράκη, *Κοσμᾶς ὁ Μελωδός. Βίος καὶ ἔργο του*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 28, Θεσσαλονίκη 1979. Γιὰ τὸ ἁπολογικὸ τοῦ ἔργου βλ. ἀκόμη PG 98 (Κοσμᾶ Ἱεροσολυμίτου Ὑμνοι, 460-524).

ᾠδὴ η΄.

*Αφλεκτος πυρὶ ἐν Σινᾷ προσομιλοῦσα βάτος Θεὸν ἐγνώρισε τῷ βρδυγλώσσῳ καὶ δυσήχῳ Μωσεί· καὶ Παῖδας ζῆλος Θεοῦ τρεῖς ἀναλώτους τῷ πυρὶ ὑμνωδοὺς ἔδειξε. Πάντα τὰ ἔργα τὸν Κύριον ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας → ἡ ἐμφάνιση τοῦ Θεοῦ στὸ Μωϋσῆ στὴ φλεγόμενη βάτο (*Εξ. 3,1-6).

ᾠδὴ α΄. Ἦχος δ΄.

Θεῖω καλυφθεὶς ὁ βραδύγλωσσος γνόφῳ Ἐρρητόρευσε τὸν θεόγραφον νόμον· Ἰλὴν γὰρ ἐκτινάξας ὄμματος νόο Ὅρᾶ τὸν ὄντα καὶ μνεῖται Πνεύματος Γνωσιν, γεραίρων ἐνθέοις τοῖς ἄσμασιν → ὁ Μωϋσῆς σκεπάστηκε ἀπὸ τοῦ θεοῦ γνόφῳ (*Εξ. 20,21).

Καταβασίεις τῆς Μεταμορφώσεως: ᾠδὴ α΄. Ἦχος δ΄.

Χοροὶ Ἰσραὴλ ἀνίκμοις ποσὶ πόντον ἐρυθρὸν καὶ ὑγρὸν βυθὸν διελάσαντες, ἀναβάτας τριστάτας δυσμενεῖς ὀρῶντες ἐν αὐτῷ ὑποβρυχίους, ἐν ἀγαλλιᾷσει ἔμελλον· ἄσωμεν τῷ Θεῷ ἡμῶν, ὅτι δεδόξασται → ἡ θαυμαστὴ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καὶ ὁ καταποντισμὸς τῶν Αἰγυπτίων (*Εξ. 14,15-31).

Καταβασίεις τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ: ᾠδὴ α΄. Ἦχος πλ. δ΄.

Σταυρὸν χαράξας Μωϋσῆς ἐπ’ εὐθείας ῥάβδῳ, τῇ Ἐρυθρὰν διέτεμε τῷ Ἰσραὴλ πεξεύσαντι· τὴν δὲ ἐπιστρεπτικῶς Φαρωᾷ τοῖς ἄρμασι κροτήσας ἦνωσεν, ἐπ’ εὖρους διαγράψας τὸ ἀήττητον ὄπλον· διὸ Χριστῷ ἄσωμεν τῷ Θεῷ ἡμῶν, ὅτι δεδόξασται⁹² → ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας μὲ τὸ «σταυρότυπο» χτύπημα τοῦ Μωϋσῆ (*Εξ. 14,15-31).

Καταβασίεις τῶν Χριστουγέννων: ᾠδὴ α΄. Ἦχος α΄.

Ἔσωσε λαὸν θαυματουργῶν Δεσπότης, Ὑγρὸν θαλάσσης κῆμα χερσῶσας πάλαι· Ἐκὼν δὲ τεχθεὶς ἐκ Κόρης, τρίβον βατὴν Πόλου τίθησιν ἡμῖν, ὃν κατ’ οὐσίαν Ἴσον τε Πατρὶ καὶ βροτοῖς δοξάζομεν → ἡ θαυματουργικὴ μετατροπὴ τῶν κυμάτων τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας σὲ ξηρὰ (*Εξ. 14,15-31).

Καταβασίεις τῶν Θεοφανείων: ᾠδὴ α΄. Ἦχος β΄.

Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα καὶ διὰ ξηρᾶς οἰκείους ἔλκει, ἐν αὐτῷ κατακαλύψας ἀντιπάλους ὁ κραταῖος ἐν πολέμοις Κύριος· ὅτι δεδόξασται → ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας (*Εξ. 14,21).

92. Μὲ τὸ «ἀπ’ εὐθείας» δηλώνεται ἡ εὐθεῖα κατεύθυνση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας, μὲ τὸ «ἐπ’ εὖρους» ἡ κατεύθυνση τοῦ πλάτους αὐτῆς τῆς θάλασσας. Περισσότερα βλ. Κ. Ἰ. Μερντίτη, *Ὑπερφυῆς διαβάσεις θαλασσῶν καὶ ποταμῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰσραηλιτικῇ καὶ τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ*, Ἀθήνα 1961, 69 ἔξ., ὅπου ἔχουμε ἀναλυτικὸ γλωσσικὸ καὶ φιλολογικὸ ὑπόμνημα στὴν παραπάνω ᾠδὴ.

᾿Ωδὴ α΄. ᾿Ηχος β΄.

Στείβει θαλάσσης κυματούμενον σάλον ᾿Ηπειρον αὐθις Ἰσραὴλ δεδειγμένον· Μέλας δὲ πόντος τριστάτας Αἰγυπτίων ᾿Εκρυσεν ἄρδην ὕδατοστρωτος τάφος ᾿Ρώμη κραταιᾷ δεξιᾷς τοῦ Δεσπότου → ἡ διάβαση τῆς ᾿Ερυθρᾶς Θάλασσης (᾿Εξ. 14,21-22).

Καταβασίεις τῆς ᾿Υπαπαντῆς: ᾿Ωδὴ α΄. ᾿Ηχος γ΄.

Χέρσον ἀβυσσοτόκον πέδον ἥλιος ἐπεπόλευσέ ποτε· ὥσει τείχος γὰρ ἐπάγῃ ἐκατέρωθεν ὕδωρ λαῶν πεξοποντοποροῦντι καὶ θεαρέστως μέλποντι· ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται → ἡ διάβαση τῆς ᾿Ερυθρᾶς Θάλασσης (᾿Εξ. 14,21-22.15,1).

Καταβασίεις τῆς Κυριακῆς τῶν Βαΐων: ᾿Ωδὴ α΄. ᾿Ηχος δ΄.

᾿Ωφθησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου νοτίδος ἄμμοιροι, καὶ ἀνεκαλύφθη θαλάσσης κυμαινούσης τὰ θεμέλια· τῇ καταιγίδι νεύματι ταύτης γὰρ ἐπετίμησας, περιούσιον λαὸν δὲ ἔσωσας, ζῶντα ἐπινίκιον ὕμνον σοί, Κύριε → ἡ διάβαση τῆς ᾿Ερυθρᾶς Θάλασσης (᾿Εξ. 14,21-22 βλ. καὶ Ψαλμ. 17,16).

᾿Ωδὴ γ΄.

Νάουσαν ἀκροτόμον προστάγματι σῶν στερεὰν ἐθήλασε πέτραν Ἰσραηλίτης λαός· ἡ δὲ πέτρα σύ, Χριστέ ὑπάρχεις καὶ ζωή, ἐν ᾧ ἔστερεώθη ἡ Ἐκκλησία κράζουσα ᾿Ωσαννά, εὐλογημένος εἰ ὁ ἐρχόμενος → Νερό ἀπὸ τὸ βράχο (᾿Εξ. 17,1-7)⁹³.

Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα τοῦ ᾿Ανδρέα Κρήτης (650-720)⁹⁴, τοποθετημένη στὸ κέντρο τῆς Μ. Τεσσαρακοστῆς, σκοπεύει νὰ βοηθήσει τὸν ἄνθρωπο νὰ συνειδητοποιήσει τὴν τραγικότητα τῆς παρὰ φύση κατάστασης στὴν ὁποία βρίσκεται μὲ τὴν ἁμαρτία καὶ νὰ τὸν ἐνισχύσει στὸν ἀγώνα του γιὰ τὴν ἐπιστροφή στὸ προπρωτικὸ κατὰ φύση, ὅπως αὐτὸ τελειοποιήθηκε ἐν Χριστῷ. Ὁ Μεγάλος κανόνας εἶναι ἓνα δράμα καὶ ἡ λύση ἐρχεται ἀπὸ τὸ μέλλον. Στὴν προκειμένη περίπτωση ἡ λύση θὰ ἐρθεῖ μὲ τὴν ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ, γιὰ τὴν ὁποία οἱ πιστοὶ προετοιμάζονται σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς

93. Περισσότερα βλ. Τ. Ζάννη, «Θέμα καὶ παραλλαγές. Ἡ «᾿Ωδὴ τοῦ Μωϋσέως ἐν τῇ ᾿Εξόδῳ» καὶ οἱ εἰρμὸι τῶν ὠδῶν τῶν κανόνων», *Σύνορο* 30 (1964), 67-74.

94. Γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ ἀνάλυση τοῦ Μεγάλου Κανόνα, τὰ θεολογικὰ καὶ παιδαγωγικὰ στοιχεῖα του βλ. Π. Χρήστου, *Ὁ Μέγας Κανὼν τοῦ ᾿Ανδρέου Κρήτης*, Θεολογικὰ Μελετήματα. ᾿Υμνογραφικά, Θεσσαλονίκη 1981, 231-275 (= *Γρ Παλ. ΔΓ* (1950), 217-222.277-285, *ΔΔ* (1951), 25-33. *ΔΕ* (1952), 11-21.86-96). Βλ. ἀκόμη Ν.Β. Τωμαδάκη, *Ἡ βυζαντινὴ ᾿Υμνογραφία καὶ Ποίησις, ἥτοι Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, τ. Β΄, Θεσσαλονίκη²1993, 182-210. Ἀρχιμ. Σ.Π. Κούτσα, *᾿Αδαμαῖος Θρηῆνος. Ὁ Μέγας Κανὼν ᾿Ανδρέου τοῦ Κρήτης. Εἰσαγωγή - Κείμενο - Μετάφραση - Σχόλια*, στή σειρά «Λογικὴ Λατρεία», Ἀθήνα²1988.

Μ. Τεσσαρακοστῆς⁹⁵.

ᾠδὴ α'. Ἦχος α'

Τῆς πικρᾶς πλινθουργίας καὶ τῶν Αἰγυπτίων δουλείας ἀπαλλαγεῖς ὁ Ἰσραὴλ καὶ ὡς χέρσον τὴν Ἐρυθρᾶν διαπερῶν ἔψαλλε τῷ μόνῳ Λυτρωτῇ ἄσωμεν ὠδὴν Θεῷ βοηθός γὰρ καὶ σκεπαστῆς ἐγένετο ἡμῶν ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως ὁ Κύριος.

ᾠδὴ α'. Ἦχος β'

Διήρηται μὲν τὸ Ἐρυθραῖον ἐγκολλπωσάμενον πέλαγος τὸν Ἰσραὴλ ἀνασφζόμενον ἐνωθέν δὲ αὐθις τὸν Αἰγύπτιον ὀλοθρεῖον καταστρώννυσι τῇ ἀνεικάστῳ δεξιᾷ Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἅπαντες ἄδωμεν.

ᾠδὴ ε'. Εἰρμός

Τοῦ Μωϋσέως ἤκουσας τὴν θίβην, ψυχὴ, ὕδασι, κύμασι φερομένην ποταμοῦ, ὡς ἐν θαλάμῳ πάλαι, φυγοῦσαν δρᾶμα πικρὸν βουλῆς Φαραωνίτου → τὸ τροπάριο ἀναφέρεται στὴ θαυμαστὴ διάσωση τοῦ Μωϋσῆ ἀπὸ τὰ νερὰ τοῦ Νείλου, ὅταν ἦταν νήπιο (ᾠΕξ. 2,1-10).

Εἰ τὰς μαίας ἤκουσας κτεινοῦσας ποτὲ ἀνηβον, τάλαινα, τὴν ἄρρενωπὸν, ψυχὴ, τῆς σωφροσύνης πρᾶξιν· νῦν ὡς ὁ μέγας Μωϋσῆς τιθηνοῦ τὴν σοφίαν → τὸ τροπάριο ἀναφέρεται στὸ μέτρο τῆς θανάτωσης τῶν ἄρσενικῶν παιδιῶν ποὺ ἔλαβε ὁ Φαραὼ ἐπὶ τῶν Ἑβραίων γιὰ νὰ περιορίσει τὴν αὐξησὶ τους (ᾠΕξ. 1,15-16).

ᾠς Μωϋσῆς ὁ μέγας τὸν Αἰγύπτιον νοῦν πλήξασα, τάλαινα, οὐκ ἀπέκτεινας ψυχὴ· καὶ πῶς οἰκήσεις, λέγε, τὴν ἔρημον τῶν παθῶν διὰ τῆς μετανοίας; → ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τῆς θανάτωσης τοῦ Αἰγυπτίου ἀπὸ τὸ Μωϋσῆ (ᾠΕξ. 2,11-15).

Τῆς ἐρήμου ὄκησεν ὁ μέγας Μωϋσῆς· δεῦρο δὴ μίμησαι τὴν αὐτοῦ διαγωγὴν, ἵνα καὶ τῆς ἐν βάτῳ θεοφανείας, ψυχὴ, ἐν θεωρίᾳ γένη → ἡ φυγὴ τοῦ Μωϋσῆ στὴν ἔρημο μετὰ τὸ φόνο τοῦ Αἰγυπτίου (ᾠΕξ. 2,15) καὶ ἡ θεοφάνεια στὸ ὄρος Χωρῆβ (ᾠΕξ. 3,1-2).

Τὴν Μωσέως ῥάβδον εἰκονίζου, ψυχὴ, πλήττουσαν θάλασσαν καὶ πηγνύουσαν βυθὸν τύπῳ Σταυροῦ τοῦ θείου, δι' οὗ δυνήση καὶ σὺ μεγάλα ἐκτελέσαι → ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας μετὰ τὸ «σταυρότυπο» χτύπημα τοῦ Μωϋσῆ (ᾠΕξ. 14,21-22).

ᾠδὴ ζ'. Εἰρμός

Ἐβόησεν ἐν ὄλῃ καρδίᾳ πρὸς τὸν οἰκτίριμονα Θεὸν καὶ ἐπήκουσέ μου, ἔξ

95. Βλ. Π. Νέλλα, «Τὰ ἀνθρωπολογικὰ καὶ κοσμολογικὰ πλαίσια τῆς ἔνωσης μετὰ τὸ Θεό. Μελέτη στὴν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου κανόνα», *Ζῶον Θεοῦμενον. Προοπτικὲς γιὰ μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, Ἀθήνα 1979, 196 [= Κοινωνία ΚΑ' (1978), 21-29.117-136].

ἄδου κατωτάτου καὶ ἀνήγαγεν ἐκ φθορᾶς τὴν ζωὴν μου. Ἡ χεὶρ ἡμᾶς Μωσέως πιστώσεται, ψυχὴ, πῶς δύναται Θεὸς λεπρωθέντα βίον λευκάναι καὶ καθάραι· καὶ μὴ ἀπογνῶς σαυτὴν κἂν ἐλεπρώθης → τὸ τροπᾶριο ἀναφέρεται στὸ γεγονός τῆς λεύκανσης τοῦ χεροῦ τοῦ Μωϋσῆ (ᾠξ. 4,6-7).

Ὡς ἐπληξε Μωϋσῆς ὁ θεράπων σου ῥάβδῳ τὴν πέτραν, τυπικῶς τὴν ζωοποιόν σου πλευρὰν προδιετύπου, ἐξ ἧς πάντες πόμα ζωῆς, Σωτήρ, ἀντλοῦμεν → Νερὸ ἀπὸ τὸ βράχο - προτύπωσή τοῦ λογισμοῦ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κυρίου («πόμα ζωῆς») [ᾠξ. 17,6-7].

Τὰ κύματα, Σωτήρ, τῶν πταισμάτων μου, ὡς ἐν θαλάσῃ Ἐρυθρᾷ ἐπαναστραφέντα ἐκάλυψέ με ἄφνω, ὡς τοὺς Αἴγυπτίους ποτέ καὶ τοὺς τριστάτας → τὰ κύματα τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσης εἶναι τὰ κύματα τῶν ἁμαρτιῶν (ᾠξ. 14,17-28).

Ἄγνώμονα, ψυχὴ, τὴν προαίρεσιν ἔσχες, ὡς πρὶν ὁ Ἰσραήλ· τοῦ γὰρ θείου μάννα προέκρινας ἀλόγως τὴν φιλήδονον τῶν παθῶν ἀδηφαγίαν → ἡ διατροφή τῶν Ἰσραηλιτῶν μὲ τὸ μάννα καὶ ἡ ἀχαριστία τοῦ λαοῦ (ᾠξ. 16,2).

Τὰ ὕεια κρέα καὶ τοὺς λέβητας καὶ τὴν Αἴγυπτιον τροφήν τῆς ἐπουρανίου προέκρινας, ψυχὴ μου, ὡς ὁ πρὶν ἀγνώμων λαὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ → ἡ ἀγνωμοσύνη τῶν Ἰσραηλιτῶν (ᾠξ. 16,3).

Τὰ φρέατα, ψυχὴ, προετίμησας τῶν Χαναταίων ἐννοιῶν τῆς φλεβὸς τῆς πέτρας· ἐξ ἧς ὁ τῆς σοφίας ποταμὸς προχέει κρουνοὺς θεολογίας → Νερὸ ἀπὸ τὸ βράχο (ᾠξ. 17,1-7).

Στέφανος ὁ Σαβαΐτης⁹⁶

Εἰς τὴν Ἁγίαν Βαρβάραν. ᾠδὴ α'. ᾠχος β'. Εἰρμὸς

Τερατουργῶν ὁ Μωϋσῆς τὰ ἐξάισια λαὸν ἐξάγειν διὰ θαλάσσης ὡς διὰ ξηρᾶς καὶ καλύπτει διώκων πανστρατὶ Φαραῶ ὡς τῆς κακίας ὑπουργὸν ἐπινίκιον ἄσωμεν λαοὶ τῷ Θεῷ ἡμῶν ἕσμα ὅτι δεδόξασται.

Εἰς τὰ Βαῖα. ᾠδὴ α'. ᾠχος πλ. δ'. Εἰρμὸς

Τῷ ἐν θαλάσῃ Ἐρυθρᾷ τὸν Φαραῶ βυθίσαντι καὶ ἐν ἐρήμῳ τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραήλ ὀδηγήσαντι καὶ ἐπιπώλου σήμερον μυστικῶς καθεζομένῳ ἄσωμεν Χριστῷ ὅτι δεδόξασται.

Σέργιος Ἁγιοπολίτης (Θ' αἰ.)

ᾠδὴ α'. ᾠχος δ'. Εἰρμὸς

Ἐν πυθμένι ναμάτων ἐρυθραίων ἔδυσαν Αἴγυπτίῳ τριστάται καὶ ἀναβά-

96. Γιά τοὺς ἕμνογράφους ποὺ ἀκολουθοῦν βλ. ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τους στὸν Π. Τρεμπέλλα, *Ἐκλογή ἐλληνικῆς ὁρθοδόξου Ἑμνογραφίας*, Ἀθήνα 31997.

ται Ἰσραὴλ δὲ διήλθεν ἀνολίσθοις ἵχνεσι τῆς ἀβύσσου τὸ τέρας καὶ ἀνεβόα. Οὐκ ἔστι σοι ὅμοιος δεδοξασμένε Κύριε ποιῶν τέρατα ἐν ὑψηλῶ βραχίονι.

Γεώργιος Ἀγιοπολίτης. Ἀκολουθία Ἀνατολική

ᾠδὴ α΄. Ἦχος γ΄. Εἰρμός

Ῥάβδος Μωσαϊκὴ ἐπ' εὐθείας μαστίξασα τὴν θάλασσαν τῷ Ἰσραὴλ διέ-
τεμε πάλιν ἢ αὐτὴ τὸν Φαραῶ βυθίσασα ἦνωσε τὸ ὕδωρ εἰς πλησμονὴν ἐπ'
εὗρος κροτήσασα ἵνα δείξῃ τὸν σταυρὸν ἐν ᾧ σέσωσται ὁ περιούσιος λαὸς
ἄδων ᾠδὴν τῷ Θεῷ.

Ἀναστάσιμος ᾠδὴ α΄. Ἦχος πλ. α΄.

Χρυσοκολλήτοις ἄρμασι γαυρούμενος Φαραῶ φυγάδα λαὸν ἐδίωκε
Μωσῆς δὲ ῥάβδῳ θάλασσαν προστάγματι θεϊκῶ τεμὼν Ἰσραὴλ διέσωσε καὶ
τοῖς μὲν κατακλυστήριον τοῖς δὲ διαβατήριον εἰργάσατο μέλλουσι τῷ Κυ-
ρίῳ ἄσωμεν ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.

Ἡλίας Ἱεροσολύμων

Ἀναστάσιμος ᾠδὴ α΄. Ἦχος γ΄. Εἰρμός

Κευθμῶν θαλάττιος σταυροτύπως τμηθεὶς γῆν μὲν ἄβατον Ἰσραηλίτης
λαὸς βαίνει ἀνίκμοις ποσὶ σταυρῷ τειχιζόμενος τὸν Φαραῶ γὰρ καθορῶν
μέσον ὑποβρύχιον ὑγρᾶς κραυγᾶζει Θεῷ ἐν τυμπάνῳ καὶ χορῶ ἄσωμεν ἄσμα
καινὸν ὅτι δεδόξασται.

Κλήμης (Στουδίτης)

Κανόνας εἰς τὸν θεόπτην Μωϋσῆ. ᾠδὴ α΄. Ἦχος δ΄.

Μωσῆς προφητῶν αἰνεῖσθω πρότερος ὡς ἐνωπίῳ Θεῷ συνομιλήσας
πρῶτος ἐμφανῶς ἐν προσώπῳ πρὸς πρόσωπον οὐκ αἰνιγμάτων φάσμασιν
ἄλλ' ὡς εἶδει σαρκὸς βλέψας αὐτόν.

Ὡς θεῖον δημαγωγὸν καὶ ῥύστην σε τοῦ συγγενοῦς Ἰσραὴλ Μωσῆ θεόπτα
δέδωκε Θεὸς τῷ πατρὶ ὥσπερ ἠϋξάτο ἐπαγγελίας ρήματι προμνηυθέντι σου
τὴν γέννησιν Σοφίας σε θησαυρὸν ἐφεύραντο αἱ γενικαὶ ἀρεταὶ ἐγκεκρυμ-
μένον γνώσει τοῦ Θεοῦ ὡς θήβη θεόπτα Μωσῆ διὸ σὲ ἀνεθρέψατο ἢ βασιλὶς
καὶ θεία πρόνοια.

Ἠρνήσω θεοπτικῶς πανεύφημε ἐκ βρέφους πᾶσαν θηλὴν τῷ δὲ γνησίῳ
γάλακτι τραφεὶς προεδήλους σαφέστατα τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἐγγύτητος τὸ
ὑπεραιῖρόν σου ἀξίωμα.

Κατέπτη ἰδὼν Μωσῆς παράδοξον ἐν πρώτοις θέαμα βάτον καὶ φλόγα ξέ-
νην συμπλοκὴν τὸν Θεὸν ἐκ Παρθένου Μητρὸς προζωγραφοῦσαν ἀφθαρτον
ὄν διαβάς τοὺς χρόνους εἶδε σαρκί.

ᾠδὴ γ'.

Ὅπως τῆς ἀρρήτου γνώσεως ἐπλήσθη θεόπτα τὸ γὰρ Πνεῦμα τὸ πανάγιον δι' ἀγγέλου τὴν τῶν ἀρχαίων ἐμυήσατό σε γνώσιν τρανώς.

Φέρων τηλαυγῶς τὰς θείας αὐγὰς ταῖς θεοσημίαις κατέπληττες Αἴγυπτον μεταβάλλων τὴν τῶν στοιχείων παραδόξως φύσιν, πάνσοφε.

Ἡῦγει τὸ ὠραῖον κάλλος σου τὴν ἐκ θείας αἴγλης λαμπρὸν ἀστειότητα καὶ πρὸς θεῖαν ἀπλήστως πάντας ἀπεσπάσω ὠραιότητα.

Ἦχθης τοῦ φρικτοῦ δράματος πρὸς ἐκστατικὴν κατανόησιν πάνσοφε ἀλλ' ἐσχέθης φωνὴ Κυρίου τοῦ τεχθέντος ἐκ Παρθένου σαρκί.

ᾠδὴ δ'.

Τῆς ἰσχύου τῆς γλώττης καὶ τῆς φωνῆς σου διαμειφθείσης θεία προνοία θεόπτα φρικτῶν μυστηρίων Θεοῦ ἐδείχθης διάκονος καὶ πληγαῖς ἐμάστιξας Αἴγυπτον.

Ὡς παράδοξος ἡ κλησίς σου ὃ θεόπτα ὡς φοβερά τὰ ἔργα τῶν σῶν τεραστίων ὤπται γὰρ ὃ ὦν σοι Θεὸς καὶ δόξης ὑψώσας σε, Ἰσραὴλ σωτηρὰ ἀπέστειλε.

Νομοθέτην παράδοξων καὶ δυσεφίκτων τοῦ Θεοῦ διδαγμάτων ὑμνοῦντες σε πίστει κράζομεν θεόπτα Μωσῆ. Τὴν ἴλεων αἰτησαι τοῦ Θεοῦ ἡμῖν θεῖαν δύναμιν. Πᾶν πρωτότοκον ἐπάταξας τῆς Αἰγύπτου ὡς ὁ Χριστὸς δαιμόνων ἐνέκρωσε κράτος· τύπος γὰρ τοῦ μέλλοντος τὰ σοι ἐνεργούμενα ἀληθῶς ὑπῆρχον ἀοίδιμε.

Μη ἐγγίσης ἐν τοῖς ὧδε Μωσῆς ἀκούσας Θεοῦ φωνῆς βοώσης ἐκ φλογὸς καὶ τῆς βάτου ἅγιος ὁ τόπος γὰρ εἰκότως προέγραψεν ἐν σαρκὶ τεχθήσεσθαι Χριστὸν ἐξ Ἀγνῆς.

ᾠδὴ ε'.

Ῥαρίζεις Ἐρυθρὰν καὶ δεικνύεις ἰσχὴν τοῦ Θεοῦ τῇ ῥάβδῳ σου ὃ θεόπτα καὶ χαράτεις ἐν ταύτῃ Σταυροῦ τὴν θεῖαν δύναμιν.

Ὡ τὸλμης προσφιλοῦς ὃ ἀπλότητος ψυχῆς καθαρᾶς Εἰ ἔγνωσ με παρὰ πάντας πρὸς Θεὸν ὃ θεόπτης φησὶ γνωστῶς μοῦ φάνηθι.

Τῆ πέτρα σκεπασθείς οὐ Θεοῦ εἶδες πρόσωπον ὡς κρύφιον ὃ θεόπτα τὴν δὲ σάρκωσιν ἔγνωσ τοῦ Λόγου ὡς ὀπίσθια.

Ὁ ὦν ὑετὸν ἀντὶ ὕδατος Μάννα ποτὲ Μωσῆς ἐστὶν ὃ θεόπτης ὃ δούς ὀρτυγομήτρας τροφήν τῷ Ἰσραὴλ δι' εὐχῆς.

Εἰσέδυσ αἰσθητῶς τῷ γνώφῳ καὶ ἔμαθες τὰ ἄροητα ὃ θεόπτα ὡς μέλλει ἐκ Παρθένου Θεὸς σαρκὶ τεχθήσεσθαι.

ᾠδὴ ς'.

Στρατεῖαν κεκτημένος Θεοῦ Ἰσραὴλ δυνατὴν, τὰ μὲν ἐπτὰ τῆς κακίας, Χαναναίων ἔθνη ἐξαφανίζεις τῷ λαῷ σου κατακληροδοτεῖς δὲ τὴν γῆν τὴν αὐτῶν.

Ἄρρητως ὑπελθὼν ἐν τῷ γνόφῳ τῷ θείῳ Μωσῆ οὗ ὁ Θεὸς ἦν καλῶν σε τὰς γραφείσας πλάκας δακτύλῳ αὐτοῦ τῶν νομίμων ὑπεδέξω ὡς μέγας θεράπων αὐτοῦ.

Ἰστησιν ὑπακούειν Θεὸς τῆς φωνῆς αὐτοῦ τὸν Μωϋσῆν τὸν θεόπτην κατενώπιον τοῦ λαοῦ ἐμφανῶς ἵνα δείξῃ φοβερόν μετὰ δόξης τὸν μύστη αὐτοῦ.

Ἔδῃ η'.

Ὡς μύστης Θεοῦ καὶ λειτουργὸς καὶ βασιλεὺς Ἰσραὴλ Μωσῆ θεόπτα δειχθεὶς Χριστὸν ἐκήρυξας ἔρχεσθαι ἐν σαρκὶ προδιαγράψας αὐτοῦ τὴν πρὸς ἀνθρώπους φοβερὰν καὶ θείαν ἔλευσιν οὗ καὶ τύπος ἔμψυχος ὡφθης σαφῶς καὶ Προφήτης πιστός.

Λόγου προφητείας τὸν λαὸν καὶ νόμου διαταγαῖς καθοδηγήσας πιστῶς σημείων τέρασιν ἴθυνας καὶ θαυμάτων ἐπιδείξεσιν ὑπὸ Θεοῦ δὲ προσκληθεὶς ἐν γῆ θεόπτα Μωάβ προσετέθης πρὸς τοὺς πατέρας τοὺς σοὺς μετὰ δόξης πολλῆς.

Ὅρει ἐπιβάς ἐν οὐρανῷ Θεοῦ προστάξαντος κατείδες πνεύματι τὴν τῶν πραιῶν γῆν πάνσοφε αἰσθητῶς δὲ κατενόησας ἐπαγγελίας τὴν τρυφὴν καὶ μεταστάντος ἐκ γῆς ἀπεκρῦβη οἰκονομία Θεοῦ καὶ τὸ σκῆνος σου.

Οὐδεὶς προακήκοε πρὸ σοῦ θεόπτης ἐνδοξε Μωσῆ θεράπων Χριστοῦ διότι ἅπαντα ἔβλεψας τῆς Παρθένου τὰ ἰνδάλματα προδιαγράφοντα αὐτῆς τὴν θείαν γέννησιν ἐν φλογὶ γὰρ βάτου κατείδες μορφὴν τὴν ἀόρατον.

Ἔδῃ θ'.

Γέγονας αὐτόπτης θεόπτα καὶ μετὰ θάνατον Κυρίου οὐ δι' ἀμυδρῶν αἰνιγμάτων Χριστὸν ἀθήσας ὡς ἐν τῇ πέτρᾳ τὸ πρὶν ἀλλ' ἀνθρωπίνῳ σώματι φῶς ἀπαστράπτοντα θεότητος.

Ὅρος τὸ Θαβῶρ ἐδοξάσθη ὑπὲρ τὸ Σίναιον πλουσιῶς ἔνθα Μωϋσῆς ἐκ νεκάδων καὶ ὁ Θεσβίτης ἐκ χώρας ζώντων Χριστὸν σὺν ἀποστόλοις ἔβλεπον μεταμορφούμενος ὡς ὄντως Θεόν.

Σῶσον συμπαθεὶ σου πρεσβεία καὶ προσευχῶν τῇ παρρησίᾳ ὡς τὸν Ἰσραὴλ ἐκ κινδύνων Μωσῆ θεόπτα καὶ χαλεπῶν καὶ δεινῶν Χριστιανῶν τὸ πλήρωμα ἐκ πάσης βλάβης ὑμνουμένων σε.

Στάμνον σε χρυσῆν τε καὶ πλάκα καὶ θείαν τράπεζαν Παρθένε πρότερον Μωσῆς διαγράψας τρανῶς ἐδήλου Θεὸν τεχθῆναι ἐκ σοῦ ὄνπερ ἰδόντες σώματι πιστῶς τὸν ὕμνον συμπληροῦμέν σοι.

Κυπριανὸς ὁ Στουδίτης, Εἰς τὸ Ἅγιον Πάσχα

Ἔδῃ α'. Ἦχος α'. Εἰρμός.

Πανστρατὶ τὸν ἀλαζόνα ἐβύθισας Φαραῶ ἐν Ἐρυθρᾷ τῇ σῆ δυνάμει καὶ τὸν λαὸν Ἰσραὴλ ἀβρόχως διέσωσας ἄδοντα ὠδὴν ἐπινίκιον Θεῷ τῷ θαυμαστῶς ἐν ἰσχυρί συντρίψαντι κέρας ἐχθροῦ.

Γερμανὸς Πατριάρχης

ᾠδὴ α΄. ᾠχος πλ. δ΄.

Ἄσμα ἀναπέμφωμεν λαοὶ τῷ θαυμαστῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ ἀπαλλάξαντι τὸν Ἰσραὴλ δουλείας ὠδὴν ἐπινίκιον ἄδοντα καὶ βοῶντα Ἄσσωμεν σοὶ τῷ μόνῳ δεσπότη.

ᾠδὴ η΄.

Τὸν ἐν ὄρει ἁγίῳ δοξασθέντα καὶ ἐν βάτῳ πυρὶ τὸ τῆς Παρθένου τῷ Μωϋσῆ μυστήριον γνωρίσαντα Κύριον ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς τοὺς αἰῶνας.

ᾠδὴ α΄. ᾠχος πλ. δ΄. Εἰρμός.

Ἄσομαί σοι Κύριε ὁ Θεὸς μου ὅτι ἐξήγαγες λαὸν δουλείας Αἰγύπτου ἐκάλυψας δὲ ἄρματα Φαραῶ καὶ τὴν δύναμιν.

ᾠδὴ ζ΄.

Ὁ ἐν τῇ ὄρει Μωϋσῆ συλλαλήσας καὶ τύπον τῆς Παρθένου τὴν βάτον δείξας εὐλογητὸς εἶ, κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν.

Φωτίου Πατριάρχου

ᾠδὴ α΄. ᾠχος πλ. β΄. Εἰρμός.

Ἐν ἰσχύι κραταιότητός σου, Λόγε, ξενοπρεπῶς ἔσωσας Ἰσραὴλ πάλαι. Αἰγυπτίων γὰρ ἐκδραμῶν μοχθηρίαν φυγὰς σέσωστο τῆς θαλάσσης τῆ τρίβῳ αἶνον φέρων σοὶ τερπνὸν εὐχαριστίας.

Δαμιανὸς μοναχός. Εἰς τὴν Κοίμησιν τῆς Θεοτόκου

ᾠδὴ α΄. ᾠχος β΄. Εἰρμός.

Ἡπειρος ἐδείχθη πάλαι τοῦ Ἰσραὴλ γαυρούμενος ὕδασι πόντος ἐρυθρὸς λαυρότατος δὲ αὐθις ἐπαναστραφεὶς Αἰγυπτίων κύμασι ὤλεσε παῖδας ἠ δεξιὰ τοῦ δεσπότη δεδόξασται.

Γεωργίου Σικελιώτου

ᾠδὴ α΄. ᾠχος πλ. β΄. Εἰρμός.

Τεμνομένην θάλασσαν λαῶ ἀπειρῶ ποτὲ διήλθεν ὡς ἥπειρον ἰχνοβατῶν ὁ Ἰσραὴλ ἠ γὰρ χεὶρ σου συναντιλήφεται καὶ ὁ βραχίον μου κατισχύσει καὶ φανεὶ τὸ ἔργον μου Μωσῆ, Θεὸς φησὶν τῷ Κυρίῳ ἄσσωμεν ὅτι δεδόξασται.

Ἡλία (μοναχοῦ) Σικελιώτη

ᾠδὴ α΄. ᾠχος α΄. Εἰρμός.

Ὁδὸν ξένην βαδίσας λαὸς Ἰσραηλίτης ἐν βυθῷ θαλαττιαίῳ ἐρυθρῷ ἦσε τὴν ὠδὴν Κυρίῳ βοῶν ἄσσωμεν τῷ θαυμαστῷ τερατουργήσαντι.

Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Κανόνας στή Θεοτόκο

Ἦδὴ ε'.

Χαίρε ἡ ἀφλεκτος βάτος, νεφέλη ὀλόφωτε, ἡ τοὺς πιστοὺς ἀπαύστως ἐπισκιάσουσα.

Ἦδὴ η'.

Μωσῆς κατενόησε ἐν βάτῳ τὸ μέγα μυστήριον τοῦ τόκου σου. Παῖδες προεικόνισαν τοῦτο ἐμφανέστατα μέσον πυρὸς ἱστάμενοι καὶ μὴ φλεγόμενοι. Ἀκήρατε ἅγια παρθένε· ὅθεν σὲ ὑμνοῦμεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνες.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω λειτουργικὰ καὶ ὑμνολογικὰ παραθέματα γίνεται κατανοητὴ ἡ ἐπίδραση τῆς παράδοσης τῆς ἐξόδου στὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας μας. Οἱ Ὑμνολόγοι μὲ ὑψηλὸ βιβλικὸ φρόνημα καὶ μεστὰ νοήματα κατόρθωσαν νὰ συνδυάσουν τὴν ποιητικὴ τους ἔμπνευση μὲ τὰ γεγονότα τῆς Π. Διαθήκης καὶ παράλληλα νὰ διδάξουν, νὰ ἐπιμορφώσουν καὶ νὰ παιδαγωγήσουν. Εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικό νὰ τονίσουμε τὴ γενικότερη ἐπίδραση τῆς Π. Διαθήκης στὴ λειτουργικὴ μας ζωὴ, πράγμα πού πρέπει νὰ μᾶς ὠθεῖ στὴ συνεχῆ μελέτη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς Π.Δ. μὲ παράλληλη λειτουργικὴ ἀξιοποίησή τους.

Γ. Συμπεράσματα

Ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου ἀπὸ τὴ μεσοδιαθηκικὴ γραμματεία πέρασε καὶ στὴν Καινὴ Διαθήκη, ὅπου εἶναι ἔντονα ἀποτυπωμένη. Ἡ πίστη ὅτι μιὰ νέα καὶ ὀριστικὴ ἔξοδος ἐκπληρώθηκε στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ διατρέχει σχεδὸν ὅλη τὴν Κ.Δ. Ἔτσι ἡ παράδοση τῆς ἐξόδου ἀπέκτησε σωτηριολογικὴ καὶ ἐσχατολογικὴ διάσταση στὴν Καινὴ Διαθήκη.

Ἦδη ἀπὸ τὰ παιδικὰ χρόνια τοῦ Ἰησοῦ ἔχουμε ἀναφορὲς στὴν ἔξοδο ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο. Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ παρουσιάζεται μέσα ἀπὸ τὰ Εὐαγγέλια σχεδὸν παράλληλα πρὸς τὴ ζωὴ τοῦ Μωϋσῆ καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐξόδου καὶ τῆς ἐρήμου. Βάπτισμα, πειρασμοί, θαύματα, μεταμόρφωση, πάθος, ἀνάστασις, ἀνάληψη ἐρμηνεύονται μέσα ἀπὸ τὴν παράδοση τῆς ἐξόδου. Οἱ εὐαγγελιστές, ἰδιαίτερα ὁ Λουκᾶς, ὁ Ἰωάννης, ἀλλὰ καὶ οἱ Πράξεις, βλέπουν τὸ ὑπόβαθρο τῶν παθῶν στὰ ἀνάλογα γεγονότα τῆς ἐξόδου τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ὅπως εἶναι ἡ ἔξοδος ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ἡ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης, ἡ πορεία στὴν ἐρημο, καὶ τελικὰ ἡ κατάκτηση τῆς Χαναάν, δηλαδὴ ἡ ἐκπλήρωση τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ. Ἐντονη εἶναι ἡ ἀντιπαραβολὴ τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸ Μωϋσῆ. Ὁ Ἰησοῦς ἐμφανίζεται ὡς ὁ νέος καὶ ὁ ἔσχατος Μω-

ύσης, ὁ ὁποῖος ὀδηγεῖ τὸ λαὸ τοῦ Θεοῦ ὀριστικὰ ἐκτὸς τῶν δεσμῶν τοῦ σκο-
τους καὶ τοῦ θανάτου. Ὁ νέος Ἰσραήλ πρέπει νὰ ἐξέλθει ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο,
νὰ διασχίσει τὴ θάλασσα καὶ νὰ προβάλλει μιὰ καινούργια ζωὴ μὲ κυρίαρ-
χο στοιχεῖο τὴν ὑπακοή. Ὁ Ἰησοῦς, ὡς νέος Μωϋσῆς, ὀδηγεῖ τοὺς πιστοὺς,
τὸν νέο Ἰσραήλ, μὲ τὴ βάπτισι-διάβασι καὶ στὴ συνέχεια διὰ τῆς ἐρήμου
στὴν πνευματικὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας.

Ὁ Ἄπ. Παῦλος γνωρίζει τὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς ἐξόδου καὶ ἔτσι προ-
χωρᾷ σὲ ἀνάλογες ἐρμηνεῖες. Στὴν Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ (5,6-8) οἱ
χριστιανοὶ εἶναι οἱ κληρονόμοι τῆς ἐξόδου. Εἶναι τὸ «νέο φύραμα». Ἡ ἐν
Χριστῷ νέα ἔξοδος, «τὸ Πάσχα ἡμῶν», δὲν ἔχει πιά σχέση μὲ τὸν πασχάλιο
ἀμνὸ τῆς παλαιᾶς ἐξόδου. Ἡ παλαιὰ ἔξοδος καὶ ὁ Μωϋσῆς ἀνήκουν στὸ
χθές. Ὁ Ἰησοῦς εἶναι τὸ μέλλον, τὸ ἔσχατο. Ἀκόμη στὴν ἴδια Ἐπιστολῇ
(10,1-6) ὁ Μωϋσῆς εἶναι ὁ Μεσσίας τῆς πρώτης ἐξόδου, ὅπως ὁ Ἰησοῦς εἶναι
τῆς δευτέρας.

Στὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ (3,1-8) ὁ Ἰησοῦς ἐξετάζεται σὲ παραλ-
ληλισμὸ πρὸς τὸ Μωϋσῆ. Ὁ Ἰησοῦς καὶ ὁ Μωϋσῆς δὲν ἔχουν τὸ ἰσότημο. Ἡ
δόξα τοῦ Ἰησοῦ εἶναι ὑπέρτερη σὲ σχέση μὲ τὸ Μωϋσῆ. Ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ δη-
λώνεται μὲ τὶς ἐκφράσεις «υἱὸς τοῦ Θεοῦ» (Ἰησοῦς) καὶ «θεράπων» (Μω-
ϋσῆς). Ἡ ἔξοδος τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο ἦταν τύπος καὶ εἰκό-
να τῆς ἐξόδου τῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τὸν ἐθνικὸ κόσμον καὶ τῆς πορείας τῆς πρὸς
τὴν ἄνω Ἱερουσαλήμ. Ἡ ἐν Χριστῷ ἔξοδος προσφέρει τὴ σωτηρία καὶ τὴν
κατάπαυση, τὴν ἔσχατη ἔξοδο, τὰ «τέλη τῶν αἰώνων». Στὴν Καθολικὴ ἐπι-
στολῇ Α' Πέτρου ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιοῖ ἐκφράσεις ἀπὸ τὴν παράδοση
τῆς ἐξόδου γιὰ νὰ δείξει ὅτι οἱ χριστιανοί, τὸ «βασιλείον ἱεράτευμα, τὸ ἔθνος
ἅγιον», πρέπει νὰ προετοιμαστῆ κατάλληλα ἐν' ὄψει τῆς Παρουσίας τοῦ
Χριστοῦ.

Τέλος στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη ἔχουμε ἀναφορὰ στὴν ἔσχατη ἔξο-
δο. Τὰ γεγονότα τῆς ἐξόδου, καὶ μάλιστα ἡ θυσία τοῦ πασχάλιου ἀμνοῦ, ἡ
ὠδὴ τοῦ Μωϋσῆ μετὰ τὴ διάβασι τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας, ἀποτελοῦν πηγὴ
γιὰ θεολογικὰ σκέψεις γιὰ τὸ ἔσχατο, τὸ αἰώνιο. Ὁ πασχάλιος ἀμνὸς κατὰ
τὴν ἔξοδο εἶχε σχέση μὲ τὴ διάσωσι τῶν Ἰσραηλιτῶν καὶ μόνο. Τὸ «ἐσφαγ-
μένο ἀρνίον» παρέχει σωτηρία σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Ἡ Ἐκκλησία μας χρησιμοποίησε πολλὰ «ἀναγνώσματα» τῆς Π. Διαθή-
κης, ἀνάμεσά τους καὶ τὸ βιβλίον τῆς Ἐξόδου, μὲ σκοπὸ νὰ συνδέσει ἄμεσα
τὴ λειτουργικὴ ζωὴ μὲ τὴ βιβλικὴ ἀποκάλυψη. Ἰδιαιτέρως τὸ βιβλίον τῆς Ἐξό-
δου ἀναγινώσκεται, γιὰ τὴν ἰδιαιτέραν προσωπικότητα τοῦ Μωϋσῆ, ἡ ἔξοδος τῶν
Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο καὶ τὸ ἐβραϊκὸ Πάσχα εἶναι προτυπώσεις τοῦ
Χριστοῦ, τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ ἔργου του καὶ τοῦ χριστιανικοῦ Πάσχα. Εἰδι-

κότερα στήν Ἱμνογραφία τῆς Ἐκκλησίας μας πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι, μέσω τῆς παράδοσης τῆς ἐξόδου, ὑποδηλώνεται ὁ σταυρός τοῦ Κυρίου, ἡ κραταιὰ ἰσχύς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν στοιχείων τῆς φύσης καὶ εἰδικότερα ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Δεσπόζει ὁ Θεὸς ὁ ὁποῖος καταπραΰνει «τὸ σάλο τῶν κυμάτων τῆς θάλασσας» καὶ τὴ μεταβάλλει σὲ ξηρὰ, ἐνέργειες ποὺ εὐλογοῦν καὶ ὑπερυψώνουν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ στοὺς αἰῶνες. Ὁ Κύριος ἀνεκάλυψε τὸν πυθμένα τοῦ βυθοῦ καὶ διὰ τῆς ξηρᾶς («ᾤφθη ἡ ξηρὰ», Γέν. 1,9) ὁδήγησε τοὺς ἀνθρώπους στὴ σωτηρία, στὴν κάθαρση τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὶς ἁμαρτίες τους (→ τύπος βαπτίσματος). Ὁ Ἰωάννης Δαμασκηνός⁹⁷ ἀναφερόμενος στὴ γέννηση τοῦ Χριστοῦ, τοῦ λύοντος τὰ «πολύστονα πῆματα», διασαφηνίζει τὸ συμβολικὸ χαρακτῆρα τοῦ θαύματος τῆς Ἐρυθρᾶς θάλασσας, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ σωτήριον ἔργο τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ δεσπότης τοῦ σύμπαντος κόσμου ἔσωσε τὸ λαὸ Ἰσραὴλ μεταβάλλοντας σὲ ξηρὰ τὸ κύμα τῆς θάλασσας («ἐκὼν δὲ τεχθεὶς ἐκ κόρης, τρίβον βατὴν κατέστησεν ἡμῖν τὴν εἰς τὸν οὐράνιον πόλον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς γαλήνης ἄγουσαν ὁδόν»). Ἐπίσης ὁ ἱερός Δαμασκηνός⁹⁸ συνδυάζει τὴ διάβαση τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας μὲ τὸν εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου. Στὴν Π. Διαθήκη ὁ Μωϋσῆς ἔγινε ὁ «διαϊρέτης τοῦ ὕδατος», στὴν Κ. Διαθήκη ὁ Γαβριὴλ ἀναδείχθηκε «ὑπηρέτης» τοῦ θαύματος. Τότε «ἀβρόχως» ἐπέξευσε τὸ βυθὸ τῆς θάλασσας ὁ Ἰσραὴλ, τώρα «ἀσπύρως» τὸ Χριστὸ γέννησε ἡ Παρθένος. Ἡ Θάλασσα μετὰ τὴν διάβαση τῶν Ἰσραηλιτῶν ἔμεινε ἄβατος· ἡ «ἄμειπτος» μετὰ τὴν κύηση τοῦ Θεοανθρώπου ἔμεινε ἄφθορος («θαυμαστὸν τῷ ἱεροφάντῃ Μωϋσεὶ ἡ βάτος καὶ πῦρ ἔδειξε τέρας. Ζητῶν δὲ τὸ πέρας εἰς διάβασιν χρόνου, ἐν κόρῃ ἀγνῆ ἔφη καταπτεῦσαι, ἧ ὡς Θεοτόκῳ λεχθεῖη· χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ»). Εἶναι πράγματι ἐντυπωσιακὰ καὶ ἀστείρευτα τὰ φραστικὰ σχήματα τῶν Ἱμνογράφων, κάτι ποὺ φαίνεται λ.χ. στὴν ἀπόδοση τοῦ γεγονότος τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καὶ ὄχι μόνο: Στίβει θαλάσσης κυματούμενον σάλον - Ὑγρὸν θαλάσσης κύμα χερσώσας - Χέρσον ἀβυσσοτόκον πέδον ἥλιος ἐπεπόλευσέ ποτε - Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα - Ὠφθησαν αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου - Ράβδος Μωσαϊκῆ - πυθμῆνι ναμάτων ἐρυθραίων - ἔρημος τῶν παθῶν - Τεμνομένη θάλασσα - Σταυρὸν χαράξας Μωσῆς - Μέλας πόντος - πολύστονα πῆματα - ἀφλεκτος βάτος - σταυροτύπως τμηθεὶς - νεφέλη ὀλόφωτε - τὰ κύματα τῶν πταισμάτων κ.ἄ. Πρέπει νά τονίσουμε ὅτι οἱ Ἱμνογράφοι μας ἀπέδωσαν ἔντονα καὶ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τὰ γεγονότα τῆς ἐξόδου, ἀπεικόνισαν αὐτὴ τὴν παράδοση καὶ κατόρθωσαν ἔτσι νά καταγρά-

97. *Εἰς τὴν Θεογονίαν*, PG 96, 820.

98. *Εἰς τὸν εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου*, PG 96, 852.

φουν τὴν ἰσχύ καὶ τὴν προστασία τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ ὑπερυψώσουν τὸ ὄνομά του ἀνὰ τοὺς αἰῶνες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Πηγές

- Θεοδώρητος Κύρου, *Ἐρμηνεία τῆς πρώτης Ἐπιστολῆς πρὸς Κορινθίους*, PG 82.
 — *Ἐρμηνεία εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολὴν*, PG 63.
 Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, *Εἰς τὸ κατὰ Μάρκον*, PG 72.
 — *Ἐξηγήσεις Ὑπομνηματικὴ εἰς τὸν προφήτην Μιχαίαν*, PG 71.
 Ἰωάννης Δαμασκηνός, *Εἰς τὴν Θεογονίαν*, PG 96.
 — *Εἰς τὸν εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου*, PG 96.

2. Βοηθήματα

α) Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία

- Ἀγουρίδη Σ., *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἱστορικὴ καὶ συγχρονιστικὴ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια*, Ἀθήνα 1978.
 — «Ἰωάν. 2,1-11 (Βιβλικὴ μελέτη)», *ΔΒΜ* 4, 1 (1976), 86-98.
 — *Ἀποστόλου Παύλου πρώτη πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή*, Θεσσαλονίκη 1985.
 — *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Εἰσαγωγικά-Ἐρμηνεία-Παραρτήματα ἐπὶ εἰδικῶν θεμάτων*, Ἐρμηνεία Καινῆς Διαθήκης 18, Θεσσαλονίκη 1994.
 — *Ματθαῖος ὁ Εὐαγγελιστὴς (Διδάσκαλος τῆς ἀρχικῆς καὶ σημερινῆς Ἐκκλησίας)*, Ἀθήνα 2000.
 — *Ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης. Εἰσαγωγικά, ἐξηγητικά καὶ θεολογικά μελετήματα εἰς τὸ Δ' εὐαγγέλιον*, Ἀθήνα 1984.
 — «Ἡ χρῆσις τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴ θεία λατρεία καὶ “κατ' ἰδίαν”», *Ἐρμηνευτικὴ τῶν ἱερῶν κειμένων*, Ἀθήνα 2000.
 Βασιλειάδη Π., «Ἡ θεολογικὴ-κατανόηση-τοῦ-μυστηρίου-στοῦ-κατὰ-Ἰωάννη-Εὐαγγέλιου», *Χριστὸς καὶ Ἱστορία*, Θεσσαλονίκη 1993, 239-250.
 — *Ἡ Ἁγία Γραφή στὶς σύγχρονες διορθόδοξες ἀναζητήσεις καὶ ἡ λειτουργικὴ μας παράδοση*, Λευκωσία 1982.
 — «Ἱστορία καὶ Ἔσχατα (Σχόλιο στὸ Ἀποκ. 1,1. 22,6)», *Ἐπίκαιρα ἀγιογραφικά θέματα. Ἁγία Γραφή καὶ Εὐχαριστία*, *ΒΒ* 15, 151-164.
 Βεργωτῆ Γ., *Ἡ Π. Διαθήκη στὴ χριστιανικὴ λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1994.
 Βούλγαρη Χ., «Ἀπόστολος καὶ Ἀρχιερεὺς τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. Τὸ τυπολογικὸν ὑπόβαθρον τοῦ Ἐβρ. 3,1», *ΕΕΘΣΑ* 26 (1984), 323-348.

- «Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή. Περιστατικά, παραλήπται, συγγραφεὺς, τόπος καὶ χρόνος συγγραφῆς», *ΕΕΘΣΑ* 27 (1986), 55-95.
- «Τὸ ἱστορικὸ καὶ θεολογικὸ ὑπόβαθρο τοῦ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγελίου», *ΔΒΜ* 4,1 (1976), 23-58.
- *Ἡ ἐν Χριστῷ τελείωσις τῆς θείας οἰκονομίας κατὰ τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν*, Ἀθήνα 1985.
- *Ἐπόμνημα εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολήν*, Ἀθήνα 1993.
- *Ἐπόμνημα εἰς τὴν πρώτην Καθολικὴν Ἐπιστολήν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου*, Ἀθήνα 1979.
- *Ἡ περὶ σωτηρίας διδασκαλία τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ*, Ἀθήνα 1971.
- Γαλάνη Ἰ., «Τὸ θαῦμα τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἄρτων καὶ τῶν ἰχθύων στὴν ἐρμηνευτικὴ παράδοσις τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας», *Βιβλικὲς ἐρμηνευτικὲς καὶ θεολογικὲς μελέτες*, *ΒΒ* 20, 257-286.
- Γαλίτη Γ., *Χριστολογία τῶν λόγων τοῦ Πέτρου ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθήνα 1963.
- Γκουτζιούδη Μ., *Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή στὴν ἀρχαία ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις καὶ στὴ νεότερη βιβλικὴ ἔρευνα*, Θεσσαλονίκη 2000.
- Γρατσέα Γ., *Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς βάσει τῶν πηγῶν*, Ἀθήνα 1968.
- *Ἡ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολή*, Ἑρμηνεία Καινῆς Διαθήκης 13, Θεσσαλονίκη 1999.
- *Πρὸς νέα κατάπαυση ὑπὸ νέου Ἀρχηγό. Κριτικὸ Ἐπόμνημα στὴν περικοπὴ Ἑβρ. 3, 1-4, 13*, Ἀθήνα 1984.
- *Ἡ ἔξοδος τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο κατὰ τοὺς συγγραφεῖς τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης*, Ἀθήνα 1981.
- Δεσπότη Σ., *Ἡ ἐπουράνιος λατρεία στὰ κεφάλαια 4-5 τῆς Ἀποκαλύψεως τοῦ Ἰωάννη*, Wiesbaden 2000.
- *Ἡ μεταμόρφωση στοῦ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιου καὶ στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Παύλου*, Wiesbaden 2000.
- Δετοράκη Θ., *Βυζαντινὴ Ὑμνογραφία*, Ἡράκλειο 1997.
- *Κοσμᾶς ὁ Μελωδός. Βίος καὶ ἔργο του*, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 28, Θεσσαλονίκη 1979.
- Δόϊκου Δ., «Τὰ ἀναγνώσματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης στὴν Ὁρθόδοξη λατρεία καὶ ἡ σημασία τους γιὰ τὴν Ἐκκλησία», *Εἰσηγήσεις Δ' Συνάξεως Ὁρθοδόξων Βιβλικῶν Θεολόγων μὲ θέμα: Ἡ Μετάφρασις τῆς Ἁγίας Γραφῆς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία*, Θεσσαλονίκη 25-28 Ὀκτωβρίου 1986, 77-86.
- «Τὰ “θαυμασὰ” καὶ τὰ “ἐνδοξὰ” τῆς ἐξόδου», *Χαριστήριον τῷ Παναγιωτάτῳ Μητροπολίτῃ Θεσσαλονίκης κ.κ. Παντελεήμονι τῷ Δευτέρῳ*, Θεσσαλονίκη 1994, 305-322.
- *Τὸ θαῦμα κατὰ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 1972.

- *Τάδε Λέγει Κύριος. Λειτουργικά Ἀναγνώσματα ἀπὸ τὴν Παλαιὰ Διαθήκη*, Θεσσαλονίκη 1985.
- Ζάννη Γ., «Θέμα καὶ παραλλαγές. Ἡ «ᾠδὴ τοῦ Μωϋσέως ἐν τῇ Ἐξόδῳ» καὶ οἱ εἰρμολογικοὶ τῶν ᾠδῶν τῶν κανόνων», *Σύνορο* 30 (1964), 67-74.
- Ζάρρα Κ., «Ἡ ἐπίδραση τῶν ἀποκαλυπτικῶν καὶ ἡ ἔσχατολογικὴ διάσταση τοῦ ὄραματος τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ στὴν ἀφήγηση τοῦ Εὐαγγελιστῆ Λουκᾶ (9, 28-36)», *Τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον. Προβλήματα φιλολογικά, ἱστορικά, ἐρμηνευτικά, θεολογικά*, Βόλος 2003, 119-130.
- Θεοδώρου Ε., *Ἡ μορφωτικὴ ἀξία τοῦ ἰσχύοντος Τριωδίου*, Ἀθήνα 1958.
- «Φαινομενολογικὴ ἐξέταση τῶν σημείων ἐπαφῆς μεταξὺ τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τῆς χριστιανικῆς λατρείας», *Πόνημα Εὐγνωμον. Τιμητικὸς τόμος γιὰ Β.Μ. Βέλλα*, Ἀθήνα 1969, 275-286.
- Θεοδώρου Α., «Σωτηριολογικὴ ἐρμηνεία τῆς θείας μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος», *Πόνημα Εὐγνωμον. Τιμητικὸς τόμος γιὰ Β.Μ. Βέλλα*, Ἀθήνα 1969, 263-286.
- Ἰωαννίδη Β., «Ἡ χριστολογία τοῦ εὐαγγελιστῆ Ἰωάννη. Ὁ Χριστὸς ζωὴ καὶ φῶς τοῦ κόσμου», *ΕΕΘΣΑ* 12 (1958), 143-213.
- Καϊμάκη Δ., *Θέματα παλαιδιαθητικῆς Θεολογίας*, Θεσσαλονίκη 1999.
- Καραβιδόπουλου Ἰ., «Ἡ μεταμόρφωση τῶν δικαίων στὴν ἀπόκρυφὴ Ἀποκάλυψη Πέτρου», *Βιβλικές Μελέτες* 9, Θεσσαλονίκη 1995, 207-223 [= *Κληρ.* 24 (1992), 35-46].
- «Ἐπίσχεση καὶ ἐκπλήρωση στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη», *Βιβλικές Μελέτες* 9, Θεσσαλονίκη 1995, 164-185.
- «Ἐκκλησία καὶ πνευματικὴ ζωὴ στὶς ἑπτὰ ἐπιστολὲς τῆς Ἀποκάλυψης», *Βιβλικές Μελέτες* 9, Θεσσαλονίκη 1995, 186-206.
- *Εἰσαγωγή στὴν Καινὴ Διαθήκη*, *ΒΒ* 1, Θεσσαλονίκη² 1998.
- *Ἐρμηνεία τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου*, Θεσσαλονίκη 1973.
- *Τὸ κατὰ Μάρκον Εὐαγγέλιον*, *ΕΚΔ* 2, Θεσσαλονίκη 1988.
- Καρακόλη Χ., *Ἡ θεολογικὴ σημασία τῶν θαυμάτων στοῦ κατὰ Ἰωάννη εὐαγγέλιον*, (Διατρ.), Θεσσαλονίκη 1997.
- Κασσελοῦρη Ε.-Χ'' βασιλειάδη, *Φεμινιστικὴ Ἐρμηνευτικὴ. Ὁ παράγοντας «φύλο» στὴ σύγχρονὴ βιβλικὴ ἐρμηνευτικὴ*, Θεσσαλονίκη 2003.
- Κούτσα Σ., *Οἱ καταβάσεις τῶν δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἐορτῶν. Κείμενο, μετάφραση, σχόλια*, Κατερίνη 1994.
- Κωνσταντίνου Μ., «Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ», *Ρῆμα Κυρίου Κραταῖον*, Θεσσαλονίκη 1998, 179-186.
- Μαστορογιάννη Μ., *Φεμινιστικὲς ἐρμηνεῖες στοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον* (Κριτικὴ θεώρηση), Θεσσαλονίκη 2001.
- Ματσούκα Ν., *Ὁρθοδοξία καὶ Αἵρεση κατὰ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἱστορικοὺς τοῦ*

- τέταρτου, πέμπτου και ἕκτου αἰώνα, Θεσσαλονίκη 1981.
- Μερεντίτη Κ.Ι., *Υπερφύης διάβασεις θαλασσῶν και ποταμῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἰσραηλιτικῇ και τῇ κλασσικῇ γραμματείᾳ*, Ἀθήνα 1961.
- Μπελέζου Κ., *Ἡ «ἐρμηνεία» τοῦ Οἰκουμενίου τοῦ Σχολαστικοῦ στήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου*, Ἀθήνα 1999.
- Μπρατωιώτη Π., *Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου. Κείμενο-Εἰσαγωγή-Σχόλια-Εἰκόνες*, Ἀθήνα 1992.
- Νέλλα Π., «Τά ἀνθρωπολογικά και κοσμολογικά πλαίσια τῆς ἔνωσης με τὸ Θεό. Μελέτη στήν ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Κανόνα», *Ζῶν Θεοῦμενον. Προοπτικές γιά μιὰ ὀρθόδοξη κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου*, Ἀθήνα 1979, 183-224.
- Οἰκονόμου Χ., «Ἡ χρήση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπό τὸν Ματθαῖο και ἡ μετάφραση παλαιοδιαθηκικῶν χωριῶν τοῦ εὐαγγελίου», *Βιβλικές μελέτες γιά τὸν ἀρχεγονο χριστιανισμό*, Θεσσαλονίκη 1998, 329-391.
- Παναγόπουλου Ἰ., *Ἡ Ἐκκλησία τῶν προφητῶν. Τὸ προφητικὸ χάρισμα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν δύο πρώτων αἰώνων*, Ἀθήνα 1979.
- *Ἡ ἐρμηνεία τῆς Ἁγίας Γραφῆς στήν Ἐκκλησία τῶν Πατέρων. Οἱ τρεῖς πρώτοι αἰῶνες και ἡ ἀλεξανδρινὴ ἐξηγητικὴ παράδοση ὡς τὸν πέμπτο αἰώνα*, τ. Α', Ἀθήνα 1991.
- *Θεολογικὸ Ὑπόμνημα στίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθήνα 1984.
- *Ὁ Θεός και ἡ Ἐκκλησία. Ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων*, (Διατρ.), Ἀθήνα 1969.
- «Ἡ ἀρχεγονο Ἰσραηλιτικὴ προφητεία», *ΕΕΘΣΑ ΚΖ'* (1986), 231-283.
- Παπαγιάννη Κ., «Ἡ Ἁγία Γραφή ἐν τῇ θεῖᾳ λατρείᾳ. Ἡ σημερινὴ τῆς θέσης - Ἐπιβαλλόμενα μεταρρυθμίσεις», *Γρ Παλ* 49 (1966), 234-248.
- Παπαδημητρίου Κυρ., *Ἡ χρήση τῆς κοινῆς ἀπὸ τὸν εὐαγγελιστὴ Λουκᾶ. Μιὰ ἀδελφὴ ταυτότητα. Συμβολὴ στὸ ζήτημα τοῦ συγγραφέα τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς*, (Διατρ.), Θεσσαλονίκη 1998.
- Γ. Ρηγόπουλου, «Ἰησοῦς Χριστός ὁ ἄρτος ζωῆς», *Θεολ.* 49 (1978), 888-906. 50 (1979), 132-158, 375-408.
- Σκαλτσῆ Π., «Ἡ βαπτισματικὴ ἀναγέννηση», *Λειτουργικὲς Μελέτες* 1, Θεσσαλονίκη 1999, 39-51.
- *Εἰσαγωγή στὴ θεῖα λατρεία (θεωρία και κείμενα)*, Θεσσαλονίκη 2003.
- π. Σκιαδαρέση Ἰ., *Λειτουργικὲς σκηνές και ὕμνοι στήν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, Θεσσαλονίκη 1999.
- *Γένεση και Ἀποκάλυψη*, Ἀνάτυπο ἀπὸ ΔΒΜ 7 (1988).
- Στοιγιάννου Β., *Πρώτη Ἐπιστολὴ Πέτρου*, ΕΚΔ 15, Θεσσαλονίκη 1980.
- Τρεμπέλα Π., *Ὑπόμνημα εἰς τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, Ἀθήνα ³1991.
- *Ἐκλογή ἑλληνικῆς ὀρθοδόξου ὕμνογραφίας*, Ἀθήνα ³1997.
- *Ὑπόμνημα εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν*, Ἀθήνα ²1984.

- Τσαγγαλίδη Ἰ., «Ἀναφορὲς τῆς πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῆς στὴν Παλαιὰ Διαθήκη. Παραθέματα στὴν πρὸς Ἑβραίους, στὴν πρὸς Γαλάτας καὶ στοὺς λόγους τοῦ Ἁπ. Παύλου [Πράξ. Ἀποστ.]», *ΕΕΘΣΤμΠοιμ* 4 (1995), 141-155.
- *Προτυπώσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐν τῇ Παλαιᾷ κατὰ τὰ λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 1975.
- Τωμαδάκη Ν.Β., *Ἡ βυζαντινὴ Ὑμνογραφία καὶ Ποίησις, ἤτοι Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, τ. Β', Θεσσαλονίκη² 1993.
- Φουντούλη Ἰ., «Παράδοση καὶ θεία λατρεία», *Τόμος Ἐόρτιος Μ. Βασιλείου*, Θεσσαλονίκη 1981, 13-24.
- *Κείμενα Λειτουργικῆς Α'*, Θεσσαλονίκη 1978.
- Χρήστου Π., «Τὰ σημεῖα τῆς Ἀποκαλύψεως», *Πόνημα Εὔγνωμον. Τιμητικὸς τόμος γιὰ Β.Μ. Βέλλα*, Ἀθήνα 1969, 798-810.
- *Ὁ Μέγας Κανὼν τοῦ Ἀνδρέου Κρήτης*, Θεολογικὰ Μελετήματα. Ὑμνογραφικά, Θεσσαλονίκη 1981, 231-275 (= *Γρ Παλ. ΛΓ'* (1950), 217-222. 277-285, *ΛΔ'* (1951), 25-33. *ΛΕ'* (1952), 11-21. 86-96).

β) Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

- Baarda T., «I Korinthe 10,1-13», *GThT* 76 (1976), 1-14.
- Bammel E., «Paulus, der Moses des neuen Bundes», *Θεολ.* 54,2 (1983).
- Danielou J., *Ἁγία Γραφή καὶ Λειτουργία. Ἡ βιβλικὴ θεολογία τῶν μυστηρίων καὶ τῶν ἑορτῶν κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήνα 1981.
- Ellis E., *Paul's Use of the Old Testament*, Edinburgh 1957.
- Enz J.J., «The Book of Exodus as a Literary Type for the Gospel of John», *JBL* 76 (1957).
- Florovsky V.R.G., *Λατρεία καὶ καθημερινὴ ζωὴ. Μιὰ ἀποψη τῆς ἀνατολικῆς Ὀρθοδοξίας*, (μετάφραση Δ. Βακάρου), Θεσσαλονίκη 1984.
- E.D. Freed, *Old Testament Quotations in the Gospel of John*, Leiden 1965.
- Gundry R.H., *The Use of the Old Testament in St. Matthew's Gospel*, *SupNovT XVIII*, Leiden 1967.
- Haenchen E., *The Acts of the Apostles: A Commentary*, Philadelphia-1971.
- Hafemann S.J., *Paul, Moses, and the History of Israel*, *WUNT* 81, Tübingen 1995.
- Hamar Z., «Χάρις πιὸ ἀμετακίνητη κι ἀπὸ τὰ βουνά. Μιὰ μεταφραστικὴ, λογοτεχνικὴ, ἐννοιολογικὴ κι ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση τῶν στίχων Ἠσ. 54,9-10», *ΔΒΜ* 18 (1999), 53-98.
- Holz T., *Untersuchungen über die alttestamentlichen Zitate bei Lukas*, Berlin 1968.
- Koch D.A., *Die Schrift als Zeuge des Evangeliums. Untersuchungen zur Verwendung und zum Verständnis der Schrift bei Paulus*, *BHTh* 69 (1986).
- Manek J., «The New Exodus in the Books of Luke», *NovT* 2 (1958).

- McCullough J.C., «The Old Testament Quotations in Hebrews», *NTS* 26 (1980), 364-379.
- Oberholtzer Th. K., «The Kingdom Rest in Hebrews 3:1-4:13», *Bibliotheca sacra* / April-June 1988.
- von der Osten-Sacken L.P., «Zur Christologie des lukanischen Reiseberichts», *EvTh* 33 (1973), 476-496.
- O.A. Piper, «Unchanging Promises: Exodus in the New Testament», *Interpretation* 11 (1957), 3-22.
- Rooker M.F., «The Use of the Old Testament in the Book of Hosea», *Criswell Theological Review* 7 (1993), 51-66.
- Smith R.H., Exodus Typology in the Fourth Gospel, *JBL* LXXXI (1962), 329-342.
- Thomas K.J., «The Old Testament Citations in Hebrews», *NTS* 11 (1964/65), 303-325.
- Zenger E., *Die Sinaietheophanie. Untersuchungen zum jahwistischen Geschichtswerk*, Forschung zur Bibel 3, Würzburg 1971.

SUMMARY

The Tradition of the Exodus in the New Testament and in the ritual life of Church

The tradition of Exodus, inside God's intervention, miraculous acts, revelation of His name, lawgiving, the Covenant of Sinai, becomes the basis of the understanding of the basic fundamental aspects of the Theology of the Old Testament. Israel's election by God as His beloved people and the Covenant of Sinai were the linchpin of the tradition of exodus. The Covenant of Sinai is being renewed during the pilgrimage of the people of Israel and receives important theological meaning to the subtotal of biblical literature. Parallel, it reveals one substantial aspect of the divine plan, which is God's wish to create a society of humans that it will be devoted to his service, a worship community faithful to the law, which will find its entirety in the church of the New Testament.

In Sinai Yahweh is being revealed as the God who saved Israel from Egypt and is being presented Himself as the God who already from the beginning of history calls the Patriarchs and He promises to them the settlement in the land of Canaan. (Ex. 19,16-20,21). During this era basic principles of theology are founded. Now the monotheism is being taught, having as sovereign aspect the fidelity of God who saves and protects. Now the presence, the participation, the cooperation of God in the historical tradition of the people of Israel is strongly testified. It is a dynamic participation of Him in the crucial times of biblical history.

Our Church used many «readings» of the Old Testament and tried to relate close the liturgical life with the biblical revelation. The aim of these readings is to show very clear that the mystery of Christ is parallel, evaluation and overlap of the great facts of the historical way of Israel. The book of Exodus specially, is being read because the personality of Moses, the exodus of Israelites from Egypt and the Hebrew Passover are types of Christ, of His redemptive work and of Christian Passover. To be more specific, we must say that in Hymnography of our Church, the Cross of Christ, the great power of God over the elements of the nature, and mainly over the water are implied through the tradition of exodus. The central person is God who assuages «the roaring of the sea and the waves» and replaces it by the land, acts that bless and exalt the name of God to the centuries.

The exodus of the people of God from Egypt was type and image of the exodus of Church from the gentile world and of its way to the heavenly Jerusalem. Exodus in Christ offered salvation and rest, the eternal blessedness, the last exodus, the finish of «the centuries». Old exodus and Moses belong in the past. Jesus, «*Christ our passover*», is the future, the eschatological era. Faithfulness in the case of Moses, is limited under his house, and only under Israel. It is limited of space and time. The faithfulness of Christ is not limited in national limits. It is universal in character and diachronic. The work and aim of Moses was the extraction of the people of Israel from Egypt and his final rest in the promised land. But while the final rest of the people in the promised land never occurred, neither Moses came into it, because of his unfaithfulness to God, Christians are been admonished to remain «until the end» faithful to Christ, for to come into His rest, in which He has already come into.